

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav slavistických a východoevropských studií

Diplomová práce

Petra Butzke

Symbolika užovek v litevském folkloru

Symbology of grass-snakes in Lithuanian folklore

Žalčių simbolika lietuvių tautosakoje

Praha 2009

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Ilja Lemeškin, Ph.D.

PADĚKOJIMAS, PODĚKOVÁNÍ

Norėčiau nuoširdžiai padėkoti už mokslinio ir techninio pobūdžio pagalbą Bronėi Stundžienei, Daivai Vaitkevičienei, Gedai Montvilaitei-Sabaitienei, Gediminui Žiliui, Iljai Lemeškinui, Josefui Miškovsky, Liucijai Durmanovai, Pavelui Prochazkai, Pavelui Štollui, Valdui Palkimui.

Ypač norėčiau padėkoti Arnaud Parent, nes būtent jo dėka pradėjau domėtis žalčiais.

Chtěla bych srdečně poděkovat za pomoc odborného i technického rázu Broně Stundžienė, Daivė Vaitkevičienė, Gedė Montvilaitė-Sabaitienė, Gediminasu Žilysovi, Ilju Lemeškinovi, Josefu Miškovskému, Lucii Durmanové, Pavlu Procházkovi, Pavlu Štollovi, Valdasu Palkimasovi.

Zvláště bych chtěla poděkovat Arnaud Parent, protože právě díky němu jsem se začala zajímat o užovky.

PROHLÁŠENÍ

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.“

V Praze dne 15. 12. 2009

ANOTACIJA, ANOTACE

Tyrimo objektas šiame darbe yra žalčio simbolikos bei vaidmens analizė atskiruose lietuvių tautosakos žanruose. Į simboli žvelgiama kaip į žalčio reikšmę, jo suvokimą, poziciją ir rolę tautosakoje. Nagrinėjamos buvo lietuvių pasakos, (mitologinės) sakmės, patarlės ir priežodžiai, mįslės, maldos žalčiui, užkalbėjimai nuo gyvatės įgėlimo bei frazeologizmai. Pavyzdžius paėmėme iš įvairių, mums prieinamų, tautosakos šaltinių. Analizuodami žalčio simboliką ir vaidmenį minėtuose žanruose kreipėme dėmesį į žalčio funkcijas lietuvių pagonių tikėjime, kitų tautų mitologijose bei krikščionybėje.

Objektem zkoumání v této práci je rozbor symboliky užovky a její úlohy v jednotlivých žánrech litevského mluveného folkloru. Na symbol je pohlíženo jako na význam, vnímání užovky, její pozici a roli v mluveném folkloru. Prozkoumány byly litevské pohádky, (mytologické) pověsti, přísloví a pořekadla, hádanky, modlitby k užovce, zaklínadla proti hadímu uštknutí a frazeologizmy. Příklady jsme si vzali z různých, nám dostupných, folklorních pramenů. Při rozboru symboliky užovky a její úloze ve jmenovaných žánrech jsme se zaměřili na funkce užovky v litevské pohanské víře, mytologiích jiných národů a v křesťanství.

KLÍČOVÁ SLOVA

Aitvaras, antgamtinis, apvaisinimas, archajiškumas, atsinaujinimas, būtybė, derlingumas, dievybė, Eglė žalčių karalienė, frazeologizmas, funkcija, gebėjimas, gyvatė, gyvybė, gyvūnas, chtoniškasis pasaulis, įtaka, išsinėrimas iš odos, karūna, kiaušinis, kraujo puta, krikščionybė, kultas, literatūra, liaudies menas, malda, mirtis, mįslė, mitas, mitologija, motyvas, namų židinio sargas, oras, pagarba, pagonių tikėjimas, pasaka, pasaulis, patarlė, pavidalas, pieno puta, požemis, priežodis, reikšmė, roplys, sakmė, sfera, simbolis, slibinas, supratimas, suvokimas, širdis, tautosaka, ugnis, užkalbėjimas, vaisingumas, vanduo, velnias, žaltys, Žilvinas, žodžio galia.

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

AT	pasakų tipai pagal Aarne pasakų katalogą
BRMŠ	Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai (Vėlius, N.)
g.	gimęs, gimusi
LTR	Lietuvių tautosakos repertuaras (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas)
p.	puslapis
pan.	panašiai
Plg.	palygink
Pvz.	pavyzdžiui
r.	rajonas
Žr.	žiūrėk

TURINYS

1. Įvadas	9
2. Slibinai, žalčiai ir gyvatės kitų tautų kultūrose	11
2.1 Slavų senuosiuose tikėjimuose	11
2.2 Krikščionybė	12
2.3 Senoji Eda	14
2.4 Graikijos mitai	14
2.5 Tolimieji rytai	16
2.6 Artimieji rytai	17
2.7 Egiptas	18
2.8 Amerikos indėnų tikėjimuose	18
2.9 Australija	19
3. Žalčių funkcijos baltų pagonių tikėjime	20
4. Žalčio simbolis ir reikšmė tautosakos žanruose	33
4.1 Roplių simbolika ir suvokimas pasakose	33
4.1.1 Pasaka apie Eglę žalčių karalienę ir žalčio funkcijos joje	33
4.1.2 Žaltys, gyvatė ir slibinas kitose pasakose	47
4.2 Ropliai sakmėse	53
4.3 Ropliai patarlėse ir priežodžiuose	59
4.4 Maldos žalčiui	65
4.5 Gyvačių vaizdavimas mįslėse	66

4.6 Užkalbėjimai nuo gyvačių įgėlimo	67
4.7 Roplių suvokimas frazeologizmuose	71
5. Žalčio motyvas mene	74
5.1 Liaudies menas.....	74
5.2 Trumpa žalčio motyvo apžvalga lietuvių literatūroje	77
6. Žalčio kultas dar šiandien gyvoje atmintyje	79
7. Išvados	80
Reziumė	88
Resumė.....	90
Summary.....	92
Literatūros šaltiniai	95
Interneto svetainės	100
Priedų sąrašas.....	101
Priedai	102
Priedas 1.....	103
Priedas 2.....	104
Priedas 3.....	105
Priedas 4.....	106
Priedas 5.....	107

1. ĮVADAS

Šiame darbe bus aptariama roplių, ypač žalčių ir gyvačių, simbolika lietuvių folklore. Folkloras yra labai svarbus informacijos šaltinis apie mūsų protėvių gyvenimą ir pasaulėjautą. Kadangi medžiaga labai gausi, atkreipsime dėmesį į tam tikrus žalčių simbolikos aspektus lietuvių tautosakoje ir trumpai aptarsime taip pat liaudies ir meninę kūrybą.

Pasirinkome būtent žaltį kaip mūsų darbo objektą, nes jis lietuvių, gal tiksliau būtų pasakyti baltų, mitologijoje užima išskirtinę vietą. Šiuolaikiniu požiūriu ropliai siejasi su neigiama konotacija, tačiau baltų senajame tikėjime ropliai (ne tik žalčiai) atstovauja tam tikroms gyvenimo sferoms. Reikia pabrėžti, kad gyvatės ir žalčiai sutinkami ir kitų tautų kultūrose, praktiškai visame pasaulyje. Todėl ne netyčia atsiranda žaltys su gyvate ir baltų mitologijoje.

Mūsų darbo pagrindinis tikslas bus suvokti ir apibrėžti, ką žaltys tautosakos ir kituose šaltiniuose iš tikrųjų simbolizuoja, ką reiškia, kaip jį suprato seni lietuviai ir ką jiems reiškė. Tautosakoje žalčio funkcijas, be abejo, kur kas sunkiau suprasti, nes jų dažnai perkeltinė prasmė. Remsimės todėl ne tik tautosaka, bet taip pat kai kuriais krikščionių misionierių raštais. Koku būdu ateina žalčiai į tautosaką? Labai svarbu yra pabrėžti vieną aspektą. Nors mūsų darbas tautosakos, remsimės daugumoje atvejų mitologija, iš kurios būtent simboliai tautosakoje išeina. Šliužai yra žmogaus suvokimu „kažkuo“ išskirtiniai, kartais jiems priskiriami teigiami bruožai, kartais neigiami. Nepaisant to, kad priimamas krikštas, mitologinis mąstymas išlieka gyvybingas. Tai atskleidžia skaitlingas žalčio motyvo vartojimas tautosakoje. Mėginsime palyginti gyvačių ir žalčių suvokimą prieš ateinant krikščionybei ir kaip jų suvokimas pasikeitė krikščionybei atėjus. Roplius randame daugelio tautų tikėjimuose. Net ir toje pačioje krikščionybėje turi gyvatę gana svarbų vaidmenį, kai prikalbina Ievą paragauti uždraustus vaisius. Viena iš mūsų užduočių tyrinės atskirus

tautosakos žanrus ir lygins juos, kokie iš jų daugiau ar mažiau atspindi tikrus senų baltų tikėjimus. Klausimės, ar žalčiai buvo suvokiami kaip dievybės ar ne? Vienas šio darbo tikslų – kiek yra tautosakoje, kiek žmonių atmintyje gyvas žalčio motyvas ir kokios jo reikšmės. Tautosaka baigia gyvuoti, tačiau pasakos vėl gyvos ir reikalingos.

Klausime, kodėl ropliai žmogui, suvokiančiam pasaulį kaip begalinę gėrio ir blogio kovą, atrodė antgamtiniai, kodėl jis jiems suteikia antgamtinės ypatybės, kaip juos vaizduoja savo fantazijoje, kokius charakterinius bruožus jiems skiria, nuo kur atsirado žiaurių trigalvių ar dvylikagalvių drakonų vaizdiniai ir kodėl jie siejami su ugnimi. Tada domėsime ne tik žalčiais, bet ir kitais gyvatiškos prigimties personažais, pvz., pasakose.

Ką mūsų darbe reiškia „simbolis“? Simbolis ir simbolika sėms iš mitologijos, o mitologinis simbolis yra visada ambivalentiškas. Reiškia, turi kaip teigiamą, taip ir neigiamą reikšmę. Apsiribosime simboliu, kaip jau buvo paminėta, tokiu, kuris atspindi didžiausią dalimi mitologine reikšmę. Tokiu, kuris išreiškia, kaip buvo tam tikri objektai, veiksmai ir personažai suvokiami.

Lietuvoje labiausiai paplitusios roplių rūšys: angis (*Vipera berus*) ir paprastasis žaltys (*Tropidonotus natrix*)¹, kurio liaudies skiriamos dvi atmainos – 1) gyvenantys miškuose juodos spalvos, 2) gyvenantys prie apleistų trobesių, samanotose pievose tamsiai žalios spalvos – tie būtent buvo apgyvendinami namuose. Žaltys pasižymi dviem didelėmis dėmėmis už akių, tuo jis skiriasi nuo gyvatės. Sakoma, jog tai „žalčio ausytės“.²

Tautosakoje kartais žaltys painiojamas su gyvate. Akivaizdu, kad seni lietuviai, skirtingai nuo krikščioniškų misionierių, mokejo atskirti žaltį nuo gyvatės, bet atsiranda žinių apie tai, kad žaltys užnuodijo pieno ar įgėlė žmogų.

---

¹ Laurinkienė, N.: *Gyvatės ryšys su gyvybe ir jos atsiradimu*, in: Tautosakos darbai, t. XXI (XXVIII), 2004, p. 70

² Žr. priedus 1, 2

2. SLIBINAI, ŽALČIAI IR GYVATĖS KITŲ TAUTŲ KULTŪROSE

Roplius galima sutikti ir kitų tautų tautosakoje ir mitologijoje. Iš tikrųjų, jie labai paplitę ne tik Europoje, bet ir Azijoje, Amerikoje ir Australijoje. Daugelyje pasaulio tautų tikėjimų dažnai ropLIAI, ypač slibinai, didieji žalčiai ir didžiosios gyvatės buvo laikomi visatos kūrėjais. Mituose pasaulis atsiranda iš vandens gelmių, neretai iš Kosminio kiaušinio. Pvz., kinų mitologijoje iš perpus perpjauto kiaušinio atsirado vyriškoji pusė – jan, o moteriškoji pusė – in. Iš jų gimė dangaus sūnus Pan-gu, kuris turėjo slibino galvą ir gyvatės kūną. Po jo mirties iš jo kūno dalių susikūrė visas pasaulis. Lietuvių stebuklinėse pasakose yra slibino gyvybė paslėpta anties kiaušinyje.

Deivės gyvatės religija atsirado jau paleolite.³ Deivė gyvatė yra plačia burna, apskritomis akimis ir turi karūną arba ragus. Kartais didelėje karūnoje būna gyvačių lizdas.⁴ Gyvatė, kurios vaizdavimas kaulo raižiniuose ryškiai susijęs su pumpurais ir augalo šakelėmis, greičiausiai simbolizavo kasmet atsinaujinančią gyvybės energiją.⁵ Be to, Deivė Gyvatė buvo namų gyvybės energijos užtikrintoja, šeimos, gyvulių gyvybės ir šeimos tęstinumo simbolis, nes gyvatė yra išsikūnijusi prosenius.⁶ Paukščio (ilga nosimi, be burnos) arba gyvatės (be nosies, plačia burna) veidą su karūna ir gyvatės kojomis turi ir Deivė Mirtis. Deivė Paukštė buvo maitintoja, nešanti gyvybę, lemianti žmogaus likimą ir neišvengiamą mirtį. Atėjus mirties laikui, mirtį atneša nuodingoji gyvatė – Mirties Deivė. Pats gyvatės kūnas buvo vartojamas kaip vaistas.⁷ Su laiku pastebėsime, kad apie gyvačių ir paukščių sąsają liudija daug įvairiausių šaltinių.

---

³ Gimbutienė, M.: *Senoji Europa*, p. 251

⁴ Ten pat, p. 157

⁵ Ten pat, p. 151

⁶ Ten pat, p. 184

⁷ Ten pat, p. 184

Pasaulio kūrėjai – slibinai ir gyvatės – būna mituose apsimyvioję aplink Pasaulio medį. Roplių sąsaja su medžiu būna labai dažna. Prisiminkime legendą apie Adomą ir Ievą, kurioje gyvatė prikalbina Ievą paragauti šio medžio uždrausto vaisiaus. Kitas geras pavyzdys galėtų būti lietuvių pasaka apie Eglę, žalčių karalienę, apie kurią pakalbėsime vėliau. Iš šios pasakos galima matyti, kad buvo tikima, jog ropLIAI (kaip ir kiti gyvūnai) gali virsti žmonėmis ir atvirkščiai. Pasakų apie žalčius, kurie vedė merginas, yra daug. Žmonės, dar nesuprantantys, kodėl moterys pastoja, priskyre šią veiklą išoriniams veikėjams, paprastai gyvūnams. Todėl pasakose ir mituose santuokos su gyvūnais (taip pat žalčiais) yra tokios dažnos.⁸

2.1 Slavų senuosiuose tikėjimuose

Pavyzdžiui, slavų kultūrose randame roplių *jaščeras*, internete radome, kad tai yra žinduolis, kuris atrodo kaip roplys ir pavasarį renkasi mergele. Jaščeras valgo riešutus, kurie susiję su perkūnija ir žaibais, taip pat su požeminiu pasauliu, meile, viliojimu bei vaisingumu. Kai kurie serbų dainų siužetai visai atitinka pasaką apie Eglę žalčių karalienę⁹, kurią giliai aptarsime vėliau. Saulės ar ugnies dievas slavų mitologijoje vadinamas *Svarogu*. Jis siejamas su Hefaisto kultu – kalvyste. Vaizduojamas ugnine gyvate arba daugiagalviu kvėpuojančiu ugnimi slibinu. Svarogas kaunasi su slibinu, kuris žudo žmonės. Svarogas sutramdo slibiną su kalvio replėmis, priverčią jį traukti plūgą, tokiu būdu atskirdamas gyvųjų ir mirusiųjų žemes. Pagal kitus mitus, plūgo padaryta vaga tampa Smorodinos upe, o slibinas – Kalinovo tilto sargu.¹⁰

Rytų ir vakarų slavai gyvatę bei žaltį siejo su vaiko gimimu, taip pat su vyru, jaunikiu, gerbėju ir su vedybomis. Sapnų aiškinimuose sakoma, kad sapne pagauti žaltį moteriai pranašauja nėštumą ir sūnaus gimimą. Jei žaltys sapnuojasi merginai, ji turėsianti jaunikį, jei

---

⁸ Dundulienė, P.: *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, p. 7

⁹ Beresnevičius, G.: *Eglė žalčių karalienė ir lietuvių teogoninis mitas*, p. 77-79

¹⁰ Beresnevičius, G.: *Religijų istorijos metmenys*, p. 258-259

moteriai, sugrįšias vyras. Lenkijoje jei mergina sapnuoja žaltį, turės gerbėją. Bulgarijoje ir Makedonijoje buvo kaip priemonė nuo nevaisingumo naudojami drabužiai, per kuriuos peršliaužė pirmą kartą pavasarį pasirodžiusi gyvatė.¹¹

E. Velsfordas pažymi, kad senų slavų tikėjime į gyvates įsikūnydavo vėlės, todėl gyvatės buvo laikomos labai pavojingos.¹²

2.2 Krikščionybė

Mitinė jūrų gyvatė *Leviatanas* krikščionybės suvokimu būna dažniausiai siejamas su Šetonu, žalčiu arba su slibinu. Kelis kartus apie jį Biblijoje kalbama kaip apie bangžuvę. Leviatano vardas kyla iš hebrajų kalbos ir reiškia „susuktas, suvingiuotas“.¹³ Kartais Leviatanas tapatinamas su chaoso jėgomis, kurios valdė prieš pasaulio sukūrimą. Satanizmo suvokimu Leviatanas vienas iš keturių pragaro karalaičių. Jo elementas – vanduo, iš kurio sudėtas žmogaus kūnas.¹⁴

Baziliskas – mitinis gyvačių karalius. Tai gyvatės pavidalo būtybė su gaidžio galva gimusi iš sferinio kiaušinio, kurį padėjo septynerių metų gaidys. Vardas kilęs iš graikų kalbos ir reiškia „mažas karalius“ (*βασιλίσκος*). Viduramžių Europoje bazilisko kvėpavimas apakina žmogų.¹⁵ Plinijus Senasis baziliską aprašo kaip gyvatę su auksine karūna. Katalikiškame mene baziliskas vaizduojamas kaip Šetonas. Jo pavojingas priešas – gaidys, kurio giedojimas baziliskui mirtinas. Bazilisko sąsaja su lietuvių aitvaru neabejotina. Biblijoje Izaijas sako:

---

¹¹ Laurinkienė, N.: *Gyvatės ryšys su gyvybe ir jos atsiradimu*, in: Tautosakos darbai, t. XXI (XXVIII), 2004, p. 74-75

¹² Bradūnaitė, E.: „Eglės žalčių karalienės“ pasakos gyvavimo šaltiniai (1976), in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 151

¹³ Beresnevičius, G.: *Religijų istorijos metmenys*, p.

¹⁴ Kramer, S. N.: *Mytologie starověku*, p. 167

¹⁵ Beresnevičius, G.: *Eglė žalčių karalienė ir lietuvių teogoninis mitas*, p. 75

„Nesidžiauk, kad sulaužta lazda, kuri tave muša, nes iš gyvatės šaknies pakils Baziliskas ir jo vaisius bus skraidanti ugninė gyvatė.“¹⁶

Gyvatės karūna yra labai paplitęs simbolis, Airijoje tikėta, kad pavasarį iš kalnų grįžta gyvatė karalienė su karūna. Kas turi karūną, žino visas pasaulio paslaptis, užburtus lobius, supranta gyvulių kalbą.¹⁷

2.3 Senoji Eda

Skandinavų Senojoje Edoje gyvatė Jormungandas kartu su slibinu Nidhegu vaizdavo pirminį visatos chaosą. Jormungandas buvo milžinės sūnus, kurį Odinas įmetė į jūrą, nes jam atrodė, kad žmonėms Jormungandas per pavojingas. Jūroje Jormungandas išaugo tokio dydžio, kad apima visą pasaulį ir graužia savo uodegą.¹⁸ Jo pagrindinis priešas yra Toras, vokiečių kalboje tai reiškia griaustinis. Galima būtų pasakyti, kad Toras – Perkūno atitikmuo, o Jormungandas požemio valdovo velnio – Perkūno priešas – atitikmuo. Velnias neretai siejamas būtent su gyvate. Be to, skandinavai gerbdavę gyvates, jos buvo laikomos pavasario pabudimo – gyvybingumo – simboliu.

2.4 Graikijos mitai

Graikijos mituose slibinų (roplių) daug. Dažniausiai tai būna krašto sergėtojai, gynėjai. *Kekropas* – pusiau žmogus, pusiau gyvatė, žemės motinos Gajos sūnus. *Tifonas* – taip pat žemės motinos Gajos sūnus. Turi gyvatės uodegą, asilo galvą, sparnus, rankos baigiasi daugybe gyvačių, iš akių plieskia ugnis, o iš gerklės krenta uginiai akmenys. Tuo jis susijęs su visomis sferomis – dangumi, požemiu (ugnis), vandeniu (slibiniška prigimtis). Dzeusas į

---

¹⁶

http://www.biblenet.cz/app/bible/search?phrase=bazili%C5%A1ek&search=Hledat&fromForm=true&_sourcePa so=O25KbPTPnUbEXMKEHx_jWg%3D%3D&__fp=XsFOUmrFOFs%3D

¹⁷ Gimbutienė, M.: *Senoji Europa*, p. 184

¹⁸ Sturluson, S.: *Edda a sága o Ynglinzích*, p. 52

kovą su juo pasiima titnaginį pjautuvą. Vėliau panagrinėsime Eglės žalčių karalienės dalgiais sukapotą vyrą-žaltį. Tifono sutuoktinė *Echidna* yra prezentuojama kaip gražuolė. Jos apatinė pusė gyvatiška. Ne visos gyvatiškos prigimties būtybės buvo laikomos pabaisomis.¹⁹ *Ofionas* buvo pirmapradis vėjas, kuris apvaisino pirmapradę deivę *Eurimona*. Ji išėjo iš vandens gelmių ir pradėjo šokti. Jis – vėjas – buvo slibino pavidalu. Eurimona šoko judėdama į pietus, Ofionas ją apvaisino iš šiaurės. Įmanoma paralelė su Egle ir Žilvinu – Eglė taip pat išėjo iš vandens ir buvo nuoga.²⁰ Žalčio pagrindinis tikslas buvo paimti Eglę kaip žmoną ir ją apvaisinti.

Kitas mitinis herojus - *Asklepijas*, *Asklepijus*, *Eskulapas* (*Ἀσκληπιός*, „įpjauti“) yra medicinos ir gydymo dievas. Asklepijas gimė mirtingas, bet vėliau jam buvo suteiktas nemirtingumas. Jis simbolizuoja gydymą, medicinos meną. Kartais jis siejamas su *Telesforu*, kuris simbolizuoja gyvybinių jėgų atgavimą. Asklepijaus atributai buvo gaidys ir lazda su apsvijusiomis gyvatėmis. Platonas savo dialoguose mini, kad jam buvo aukojami gaidžiai.²¹

Su galva, apsupta gyvačių, akimis pasrūvusiomis krauju buvo vaizduojamos *erinijos* (arba *eumenidės*). Tai keršto personifikacijos.²² *Gorgonės* yra trys graikų mitinės seserys, mirtingoji *Medūza* ir nemirtingosios *Steno* ir *Eurialė*. Gorgonės būna vaizduojamos plačiais veidais, išplėstomis akimis, auksiniais sparnais, kūnus dengė slibino žvynai, rankos varinės su aštriais nagais, vietoj plaukų augo nuodingos gyvatės. Pražiotose burnose styrojo aštrios kaip durklai iltys, kabėjo raudoni liežuviai. Žinomiausia yra *Medūza*, kurios veidas buvo toks baisus, kad pamatę jos veidą visi suakmenėdavo.²³

Šimtai Graikijos ir Romos reljefų bei piešinių rodo egzistavus namus globojančius žalčius.²⁴ Jonas Dluogošas (Jan Długosz, 1415-1480) savo veikale *Historia Polonica*, skyriuje

---

¹⁹ Beresnevičius, G.: *Eglė žalčių karalienė ir lietuvių teogoninis mitas*, p. 72-73

²⁰ Ten pat, p. 80-81

²¹ Zamarovský, V.: *Bohové a hrdinové antických bájí*, p. 59-60

²² Ten pat, p. 98

²³ Ten pat, p. 120

²⁴ Gimbutienė, M.: *Senoji Europa*, p. 184

Lietuvių kilmės, jų tikėjimo bei senųjų papročių aprašymas kalba apie lietuvių ir romėnų tikėjimo panašumus: „*Turėjo tas pačias šventes, dievus bei apeigas kaip pagony s romėnai, garbino dievą Vulkaną [manydami jį slypint] ugnyje, Jupiterį – žaibe, Dianą – miškuose, Eskulapą – gyvatėse bei žalčiuose...*“²⁵

2.5 Tolimieji rytai

Ypač populiarūs drakonai yra Kinijoje. Jie sieja daug gyvenimo sferų: požemius, žemę, orus, vandenį. Žiemą praleidžia požemiuose, „panirę į vandenį“, dėl to žiemą nėra audrų ir perkūnijų. Pavasarį išlenda ir siunčia kelis savo sūnus, kad tvarkytų orus. Kiti gyvena vandenyje ir iššaukia lietu. Kinijos drakonų yra kelios kategorijos. Dangaus drakonai remia ir palaiko dievų buveinę. Dvasios drakonai siunčia vėją ir lietu. Žemės drakonai valdo šaltinius ir upes. Jūrų gelmėse gyvena lobius saugantys drakonai.²⁶ Sąsają su gyvatės ir žalčio sąvokomis randame su kiekvienos Kinų rūšies drakonais (žr. toliau).

Gyvatės garbinamos ir Indijoje. Tai ežerų dvasios – *Nagos* su jų valdovu *Ananta*. Nagos rūpinasi, kad laiku palytų, bet supykę gali siųsti krušą, sniegą ar potvynius. Jos garbinamos „gyvačių akmenų“ pavidalu, burnoje laiko perlą. Kalbant apie brangakmenius, Nagų perlas galėtų atitikti gyvatės karūną. Čia galime kalbėti apie sąsają irgi su smaku – smakas gyvena po akmeniu²⁷ arba mariose²⁸. Nagos gali pavirsti į debesis, gali būti sutinkamos ore, o lietuvių aitvarai taip pat skraidžioja.²⁹ Indijoje kiekviename žmoguje glūdi stuburo apačioje susiraičiusi gyvatė *Kundalini* – jo gyvybinės jėgos, gyvenimo pagrindas. Kai ji atbunda, kyla

---

²⁵ Vėlius, N.: *BRMŠ I*, p. 578

²⁶ Beresnevičius, G.: *Eglė žalčių karalienė ir lietuvių teogoninis mitas*, p. 74-75

²⁷ *LTR 211 (12)*

²⁸ *LTR 211 (21)*

²⁹ Beresnevičius, G.: *Eglė žalčių karalienė ir lietuvių teogoninis mitas*, p. 71

viršun per centrus (čakras), kol galų gale pasireiškia dvasiniu žinojimu ir mistinėmis vizijomis.³⁰

Šeša (sanskritu: षष्ठी, „liekana“) hinduizmo mitologijoje yra laikanti Žemę tūkstantgalvė gyvatė (arba slibinas), kuri tarnauja kaip lova Višnui, miegančiam pasauliniame vandenyne per pertraukas tarp pasaulio kūrimo aktų. Kiekvienos kalpos pabaigoje Šeša išspjauna iš savo nasrų nuodingą ugnį, kuri sunaikina Visatą. Šeša kartais būna požeminiame pasaulyje gyvenančių Nagų valdovas. Mite apie pasaulinio okeano plakimą, gyvatė Šeša apviniuojama aplink Mandaros kalną, kuri dievai panaudojo kaip plaktuvę. Šeša vaizduojama su purpuriniais rūbais ir su baltu vėrinium aplink kaklą, vienoje rankoje laiko plugą. Pagal liaudies įsitikinimus žemės drebėjimai sukeliama Šešos žiovavimu.³¹

2.6 Artimieji rytai

Iraniečių *Arimanas* vaizduojamas kaip gyvatė, jam priklauso *Azi Dahaka*, įkalintas *Demavendo* ugnikalnyje. *Ahi* reiškia „gyvatė“, lot. *anguis* „gyvatė“, „drakonas“, liet. *angis*.³²

Pakankamai daug roplių yra taip pat Albanijos mitologijoje. Tarp jų aiški hierarchija. *Bolla*, 12 metų žmogaus nepamatyta, tampa *Kulshedra*. Pietų Albanijoje *bullar* reiškia „didelė stora gyvatė“. Ji nuolat užsimerkusi, atsimerkia tik Šv. Jurgio dieną. Jei tuo metu pamato žmogų, jį praryja. Šis mitas susijęs su legenda apie Šv. Jurgį, pagal kurią kadaise Šv. Jurgis išėjo medžioti ir sutiko gyvatę, kuri norėjo jį praryti. Jis ją prakeikęs: „Tebūsi tu visada akla ir te tavo akys atsimerks tik per mano dieną!“³³

---

³⁰ Laurinkienė, N.: *Gyvatės ryšys su gyvybe ir jos atsiradimu*, in: Tautosakos darbai, t. XXI (XXVIII), 2004, p. 75

³¹ Kramer, S. N.: *Mytologie starověku*, p. 247, 250

³² Beresnevičius, G.: *Eglė žalčių karalienė ir lietuvių teogoninis mitas*, p. 71

³³ Ten pat, p. 73

2.7 Egiptas

Egiptiečių mitologijoje *Amunetė* („paslėptoji“) yra moteriškoji *Amono* antrininkė. Ji buvo viena iš pirmapradžių *Hermopolio Ogdoad* aštuonių dievų grupės. Amunetė buvo oro sudievinimas. Kaip ir visos Ogdoad deivės, vaizduojama kaip gyvatė arba moteris su gyvatės galva. Išaugus deivės svarbai tapo moteriškuoju *Atumo* pavidalu, buvo tapatinama su *Jusazete* (ang. *Iusaaset*), Atumo šešėliu. Buvo vadinama kūrimo motina, valdžiusia medį, iš kurio pasirodė gyvybė. Vardas „paslėptoji“ siejamas su pomirtiniu pasauliu, ji sutikdavo numirusius, todėl ji dažnai vaizduojama kaip moteris su hieroglifu „vakarai“ ant galvos. Vėliau tapo identifikuojama kaip atskira deivė ir tapo Amono žmona. Tačiau liko oro deive, dėl to buvo vaizduojama su sparnais, be to, su vanagu, ar pasipuošusi galvą stručio plunksnomis. Vėliau Amunetę pakeitė *Muta*, kuri tapo Amono žmona, o Amunetė tapo *Jabetės*, mėnulio personifikacijos, meiluže. Buvo dažnai vaizduojama ant kapų, karstų ir sarkofagų.³⁴ Kita gyvatiškos prigimties būtybė iš egiptiečių mitologijos buvo *Apopas* (*Apepas*). Tai milžiniška gyvatė, požemio būtybė, tamsos ir chaoso išikūnijimas, blogio dievas.³⁵

2.8 Amerikos indėnų tikėjimuose

Kecalkoatlis (*Kukulkanas*, *Kokomacinas*, *Baltasis Teskatlipoka*) - „Plunksnuotoji gyvatė“) actekų mitologijoje iš aukščiausių actekų dievų. Jis nakties dangaus ir vėjų valdovas, žynių luomo, kultūros globėjas, buvo laikomas amatų, žemdirbystės ir metalų apdirbimo išradėju. Kecalkoatlis atvykęs iš Rytinės žvaigždės (Veneros planeta). Visoje Centrinėje Amerikoje Kecalkoatlis vaizduojamas bronzinės odos spalvos, aukštaūgis, apsisiautęs kecalio paukščio plunksnų apsiaustu, su anties snapo formos kauke ant veido (panašia į barzdą). Žemė yra dievų dvynių *Teskatlipokos* ir Kecalkoatlis kūrinys. Jiedu kovojo kartu,

³⁴ Zamarovský, V.: *Bohové a králové starého Egypta*, p. 65-66

³⁵ Ten pat, p. 58-59

Kecalkoatlis kraują iš žaizdos ant savo varpos panaudojo tam, kad suteiktų žmonėms gyvybę. Kecalkoatlis nusprendė grįžti namo valtimi iš gyvatės odos. Tačiau valtis sudegė ir į Rytinę žvaigždę nuskrido tik Kecalkoatlis širdis. Kecalkoatlis actekams pažadėjo grįžti, kai iškilis pavojus.³⁶ Ši dievybė sutinkama ir majų dievų panteone.

2.9 Australija

Australijos aborigenų svarbi mitologinė būtybė, vienas iš pasaulio kūrėjų, yra *Vaivorykštės Žaltys (Vaivorykštės Gyvatė)*. Jis yra atsakingas už svarbiausią gyvybės elementą – vandenį. Su Vaivorykštės Žalčiu susijusios istorijos ir vieta mitologijoje varijuoja priklausomai nuo genčių. Kai kur jis yra siejamas ir su vaisingumu, žeme, gyvybės atsiradimu. Dažnai siejamas su vandens ciklu žemėje. Jis laikomas atsakingu už išdžiūvusių vandens telkinių ir apskritai vandens žemėje atsinaujinimą. Taip pat Vaivorykštės Žaltys baudžia prasižengusius genties įstatymams bei globoja jų besilaikančius.³⁷

Iš daugelio pateiktų pavyzdžių neabejotina, kad gyvatės (žalčio) vaidmuo pasaulio mitologijoje labai svarbus. Sužinojome, kad gyvatė rūpinasi skirtingomis gyvenimo sferomis. Oro sferoje valdo lietų ir sausras, su tuo glaudžiai siejasi vandens valdymas. Požemiuose saugo paslėptus lobius ir turtus. Gyvatė laikoma gyvybingumo jėgos saugotoja, taip pat ji susijusi su vaisingumu ir derlingumu.

Dėl krikščionybės ir patriarchalinių indoeuropiečių religijų įtakos įpratome gyvatę laikyti blogio įsikūnijimu. Senosios Europos gyvatė – priešingybė krikščionybės bei semitų ir patriarchalinių indoeuropiečių religijoms. Ji teikia gėrį, garantuoja gyvybės tęstinumą.

---

³⁶ Ceram, C. W.: *Oživená minulost*, p. 295

³⁷ Kulhánková, J.: *Domorodí Australané včera a dnes*, <http://www.national-geographic.cz/lide-a-kultura/domorodi-australane-vcera-a-dnes-1136/>

3. ŽALČIŲ FUNKCIJOS BALTŲ PAGONIŲ TIKĖJIME

Kodėl būtent žalčiai ar gyvatės pritraukdavo žmogaus dėmesį? Kaip jau buvo minėta, ropliai paplitę ir kitų tautų kultūrose. Pirmykštis žmogus nedaug žinojo apie gamtos veiksnius ir reiškinius, dėl to viskam, ką negalėjo logiškai išsiaiškinti, priskyrė antgamtinius bruožus. Žmogui, gyvenančiam ant žemės, atrodė, jog žalčiai ir gyvatės gali įeiti ir į kitą pasaulio sferą – į požemius ir į vandenį – ir tuo pačiu metu gyventi ir ant žemės. Iš tikrųjų ropliai tikrai yra vieni iš nedaug gyvūnų, kurie gali plaukioti ir pasislėpti po akmenimis. Dėl to ropliai dažnai susiję su požemio valdovu Velniu, per jį ir su ugnimi, kaip vėliau pamatysime aptardami pasakų slibinus su ugniniais nasrais. Įvairių tautų kultūrose ropliai valdo povandeninį pasaulį.

Roplių išvaizda ne mažiau išskirtina. Pailgas bekojis gyvūnas, kuris sugeba judėti labai greitai, palikdamas už savęs tildės trajektoriją. Geometriniai piešiniai ant nugaros turėjo daryti pirmykščiam žmogui didelį įspūdį. Taip pat užburiančio žvilgsnio gyvačių akys.

Kadangi ropliai augdami išsineria iš jiems netinkančios senos mažos odos, buvo tikima, kad gyvatės ir žalčiai nemirtingi. „*Žalčiai juk ir nemiršta savaiame, nebent juos kas nors užmuša arba nugalabija kitas padaras, nes jie kasmet atsinaujina: nusimauna arba nusimeta savo seną odą.*“³⁸ Žmogaus suvokimu gyvatės išsinerimas iš odos reiškė didelę gyvybės jėgą. Net ir paties žodžio „gyvatė“ kilmė susijusi su žodžiu „gyvas“.³⁹

Žmogus, neišskiriantis savęs iš gyvūnų pasaulio, tikėjo, kad visi gyvūnai turi savo kalbą, ir kad žmonės gali juos suprasti. Bet ne visi, įprasta buvo, jog suprasdavo vyresnieji žmonės. Svarbu buvo sužinoti, koks gyvūno (gyvatės) vardas. Tokiu atveju žmogus tapo gyvatės

---

³⁸ Vėlius, N.: *BRMŠ* 3, p. 264

³⁹ Gimbutienė, M.: *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*, p. 39

draugu ir galėjo su ja kalbėtis, tartis, bendrauti, jie padėdavo vienas kitam. Žodžio galia remiasi, pavyzdžiui, užkalbėjimai nuo gyvatės įgėlimo.⁴⁰

Kadangi krikščionybė į Lietuvą atėjo pakankamai vėlai, XIV amžiaus pabaigoje⁴¹, kai kurie „stabai“, kaip juos vadino krikščionių misionieriai, išliko ilgai. Žaltys lietuvių mitologijoje turi išskirtinę vietą. Dar XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmoje pusėje tautosakos rinkėjai galėjo sutikti namuose laikomus žalčius. Žalčių kultas Lietuvoje negyvavo atsietai nuo katalikiškos tradicijos. Jis įsipynė į ją. Aptarsim vėliau kai kuriuos tekstus, kurie tai įrodo. Mokslininkai iki šiol nėra tikri, ar žaltys buvo dievybė, ar ne. Daugelis linkę manyti, jog žaltys – dievų pasiuntinys, tarpininkas tarp žmonių ir dievų.

Misionieriai važinėdami po kraštą, ne tik kad skelbė tikėjimo tiesas, bet ypač stengėsi naikinti visokias konkrečias senojo, užsilikusio tikėjimo apraiškas. Savo veiklą teisindami, ataskaitose išpasakodavo visas matytas pagonių atliekamas apeigas ir papročius. Jų pranešimuose kartojasi akmenų, medžių ir žalčių garbinimo pasmerkimai. Šie aprašymai turi didelę dokumentinę vertę. Kadangi konkretūs dalykai skirtingų misionierių kartojami ir aprašo panašius ar tuos pačius dalykus, neabejotina, kad tai ne melas, jog tai ne katalikų religijai reikiamai iliustruojantys pasakojimai, nes Lietuvoje buvo stabų kultas taip gyvas, jog meluoti net nereikėjo. Kai kurių svetimšalių istorikų, kronikininkų ir keliautojų, nemokėjusių lietuvių kalbos ir nemačiusių aiškaus skirtumo tarp aprašomų reptilijų rūšių, vartojamas žodis gyvatė buvo ne tik gyvatėms, o ir kirminams, žalčiams pavadinti.⁴² Jie – zoologijos požiūriu – neskyrė žalčių nuo gyvačių. Žiūrint iš mitologijos požiūrio tikriausiai rašė apie žalčius.⁴³

Žalčiai buvo laikomi namuose. Jų pagrindinė funkcija buvo saugoti namus ir jų gyventojus, taip pat gyvulius, nuo nelaimių, ligų ir t. t. Žalčių guoliai buvo arba po stalu, arba gryčios kampuose. Jie buvo maitinami pienu. Paprastai namuose gyvendavo tiek žalčių, kiek

⁴⁰ Dundulienė, P.: *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, p. 7.

⁴¹ Makauskas, B.: *Lietuvos istorija*, p. 473

⁴² Laurinkienė, N.: *Gyvatės ryšys su gyvybe ir jos atsiradimu*, in: Tautosakos darbai, t. XXI (XXVIII), 2004, p. 70-71

⁴³ Greimas, A. J.: *Lietuvių mitologijos studijos // Tautos atminties beiėskant*, p. 431

ir žmonių. Kiekvienas turėdavęs savo žaltį-globėją. Žalčiai kasnakt iššliauždavo iš po stalų, lovų, iš užkampių ir leisdavo savo globotiniui kvapą, kuris jam suteikdavęs jėgų, gyvybės iš žemės, sveikatos, drąsos ir išminties. Jei namuose žalčiai negyvendavo, jie buvo įvairiomis apeigomis šaukiami, kad ten apsigyventų. Jiems buvo aukojama.⁴⁴ Tačiau namų „apsauga“ tik nykstančio žalčio kulto likutis. Iš senų misionierių užrašų žinome, kad žalčiai susiję su tam tikrais lietuvių pagoniškais dievais.

Žaltys garbinamas ir laikomas namuose ąsotyje su žeme ir javų šiaudais: tai dievų Patrimpo ir Andojo simbolių kombinacija. Patrimpo garbei buvo laikoma gyvatė, jis – sveikatos ir gyvybės dievas.⁴⁵ Taip pat jis susijęs su girmomis ir javais. Gyvatė neabejotinai atstovauja ir dievui Andojui – jis namų sargas.⁴⁶ Andojo vardas kyla nuo žodžio „vanduo“, vandenų valdovas. Jo simbolis – žaltys, o žaltys taip pat vandenų valdovas.⁴⁷ Patrimpas vadinamas Vandenu dievaičiu. Jo vardas kilęs iš prūsų *trumpa* – upė.⁴⁸ Simonas Grunau savo veikale Prūsijos kronika (Preussische chronik, 1529) rašo: „*Didelis, storas, aukštas, galingas ažuolas, kuriame velnias varė savo apgaulę ir kur buvo įtaisyti dievaičių stabai, visada būdavo žalias, žiemą ir vasarą (aš manau, kad tai velnio klastos darbas), ... O ažuolas buvo padalytas į tris lygias dalis, kurių kiekvienoje, nelyginant tam tyčia padarytame lange, stovėjo dievaičio stabas ir priešais save turėjo ženklą. Vieną dalį turėjo Perkūno stabas, ... jo ženklas buvo, kad be paliovos kūrenosi ažuolinių malkų ugnis..... Antrą dalį turėjo Patrimpo stabas, ir jo ženklas buvo gyvatė, ji dideliame puode buvo vaidilučių penima pienu ir visada laikoma uždengta javų pėdais. Trečiasis, Patulo stabas turėjo trečiąją dalį, o jo ženklas buvo žmogaus, arklio ir karvės kaukolė....*“⁴⁹ Anot Jono Bretkūno (Chronicon des landes preussen,

---

⁴⁴ Dundulienė, P.: *Žalčių ir gyvačių ryšys su toteminiais vaizdiniais* (1996), in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 312

⁴⁵ Greimas, A. J.: *Lietuvių mitologijos studijos // Apie dievus ir žmones*, p. 177

⁴⁶ Greimas, A. J.: *Lietuvių mitologijos studijos // Tautos atminties beiėškant*, p. 351

⁴⁷ Adamkus, A.: *Eglė žalčių karalienė: viena lietuvių pasaka*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 246

⁴⁸ Bradūnaitė, E.: „*Eglės žalčių karalienės*“ pasakos gyvavimo šaltiniai (1976), in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 144

⁴⁹ Vėlius, N.: *BRMS* 2, p. 104

1588), Patrimpas buvo jaunuolis su varpų kuokštu prie barzdos, linksmas, šypsantis, priešingai negu Perkūnas, kuris buvo piktas.⁵⁰ Apie šventąjį ažuolą ir jo trijų dalių skyrybą yra misionierių raštuose dažnos užuominos.

Žaltys taip pat siejamas su Pagirniu, kuris kartais pasirodo gyvatės pavidalu. Pagirnis nėra dievas, o „dievų siuntinėlis“. Tačiau jis gali dalyvauti visose ceremonijose. Jo vardas tik rodo gyvenamąją vietą. Koks šios dievybės tikras vardas, dar neaišku.⁵¹ Jau minėtame žalčio ašotyje buvo irgi žemė, tai galima pagarba Žemei. Kadangi gyvatės požeminės sferos valdovai, gyvačių kultas glaudžiai susijęs su Žemės kultu – su deive Žemyna. Yra „gerų“ gyvačių, glūdinčių po gironomis, tikriausiai žalčių, ir yra „piktųjų“ gyvačių, kurias Žemyna siunčia „netikėliams“ ir „bedieviams“ bausti.⁵² Nereikia maišyti paprastų, visur galinčių gyventi gyvačių ar žalčių, su žalčiais-globotiniais iš namų.

Žalčiai, gyvatės ir slibinai taip pat yra susiję su žeme bei jos derlingumu. Pavasarį žmonės prašydavo žalčių lietaus ir derliaus. Pavasario apeigose turėjo didelę reikšmę kiaušiniai, kurie vaizdavo Kosminį kiaušinį, iš kurio atsirado pasaulis, ir kuris yra tvirtai susijęs su slibinu. Kiaušinių ridinėjimas ant žemės vaizduoja kiaušinio ir žemės susijungimą, po kurio turi būti geras derlius. Dažniausias margučių motyvas būdavo žalčio elementai, javai, augmenija, paukščiai, žirgai, dangaus kūno dalys ir kt. Nuėmę derlių žmonės atlikdavo apeigas, susijusias su žalčių atsisveikinimu, išlydėjimu į žiemos gyvenimą. Lietuviai dažniausiai aukodavo žalčiams po ažuolais, kurie susiję su Pasaulio medžiu, arba ant akmenų, kuriuose buvo duobės.⁵³ Nešdavo jiems pieno, medaus ir kitų dalykų.⁵⁴

Gyvatės ir žalčiai buvo laikomi gydytojais, mokačiais išgydyti visokias ligas ar net atgaivinti mirusįjį. Lietuvių gydymo dievas Aušlavis buvo vaizduojamas kaip gyvatė. Gyvatė buvo vaistas beveik nuo visų ligų, sergantiems buvo duodami įvairūs vaistai, pagaminti iš

⁵⁰ Vėlius, N.: *BRMŠ* 2, p. 314-315

⁵¹ Greimas, A. J.: *Lietuvių mitologijos studijos // Tautos atminties beiėškant*, p. 437

⁵² Ten pat, p. 437

⁵³ Žr. priedą 3

⁵⁴ Dundulienė, P.: *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, p. 106-109

gyvatės kūno dalių. Žmonės nešiodavo ant kaklo pakabintą maišiuką, kuriame buvo gyvačių galvos ar kaukolės. Akli žmonės praregės suvalgę gyvatę, išvirta gyvatė geriausias vaistas nuo apakimo – reikia ją pridėti prie akių.⁵⁵ Kitas apie žalčių gydymo savybės liaudies atmintyje liūdintis faktas yra Lietuvoje vykusios raganų bylos. Šiluvos evangelikų reformatų kunigo tarnaitės, nelaisvosios moters Jadvygos Petrušaitės prisipažinimas iš Raseinių apskrities vazinio pareiškimo, 1595 birželio 12 d.: „...*Ir dar pasakė, kad Aukštadvario valdinė Peželienė pamokiusi ją, kad gautų žalčio odos, kai žaltys bus išsinėręs, ir kai tą sutrintą odą duosianti išgerti apnuodytam žmogui, tuomet esą išvarysianti nuodus...*“⁵⁶

Antikos laikų dievo Asklepijo simboliai buvo lazda, aplink ją apsvyniojusi gyvatė ir indas. Tokie simboliai išliko iki šiol, galima juos matyti bet kurios vaistinės iškaboje.⁵⁷

Žalčiai buvo lakinami pienu, per svarbias šventes buvo kviečiami prie stalo ir duodama jiems paragauti šventų patiekalų. Jei žaltys neatšliaužė, ar neparagavo, buvo tikima, jog tais metais blogai seksis, ar ateis kažkokia nelaimė. Atvirksčiai, jei paragavo, šeiminkai džiaugėsi. Jonas Maleckis užrašė: „*Be to, lietuviai ir žemaičiai namuose po krosnimi arba garų pilnoje vietoje, kur stovi stalas, laiko žalčius ir garbina juos kaip dievybes, o tam tikru metų laiku žyniai savo maldavimais sušaukia juos prie stalo. Šliauždami švaria linine staltiese jie užsikaria ir įsitaiso ant stalo. Po to, kai paragauja kiekvieno valgio, nušliaužia žemyn ir pasislepia plyšiuose. Žalčiams pasišalinus, žmonės džiūgaudami suvalgo tuos paragautus valgius ir tikisi, kad tais metais jiems viskas puikiai klosis. O jeigu, žyniui maldaujant, žalčiai nepasirodo arba padėtų ant stalo valgių neparagauja, tiki tais metais patirsią didelę nelaimę.*“⁵⁸

Kaip jau minėta, žalčiai lydėdavo mirusiuosius ir į pomirtinį pasaulį, mirusiesiems būdavo dedami įvairūs papuošalai su žalčių ženklais į kapus. Dar XIX amžiuje ir XX amžiaus

⁵⁵ Gimbutienė, M.: *Senovės lietuvių deivės ir dievai*, p. 34

⁵⁶ Vėlius, N.: *BRMŠ 2*, p. 435

⁵⁷ Dundulienė, P.: *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, p. 80-82

⁵⁸ Vėlius, N.: *BRMŠ 2*, p. 209

pradžioje buvo puošiami žalčių ženklais ir kapai (žalčių simboliais papuoštos tvorelės aplink kapus) bei kapinės (kapinių vartai). Taip pat buvo tikima, jog mirusiųjų žmonių vėlės apsigyvena žalčiuose. Tokie žalčiai gyvena namuose, dažniausiai po slenksčiu, namo kampe arba už krosnies. Šios vietos buvo labai gerbiamos, ten buvo vaizduojami žalčiai ir jų ženklai. Per šventes žmonės ruošdavo savo mirusiųjų vėlėms vaišių. Žmonės prie stalo švęsdami pirmą kashnį mesdavo ir pirmą gurkšnį nupildavo po stalu ar ant stalo – protėviams.⁵⁹

Žalčiai turi galią nubausti žmones už nuodėmes ir atsilyginti už žmonių gerumą. Pasakose ir sakmėse dažniausiai baudžiama mirtimi, o atsilyginama atgamtinėmis savybėmis ar turtu. Gyvatės karūna, kuria už gerumą dažnai apdovanojama, – visažinystės šaltinis – žmogus mato, kur paslėpti lobiai ar supranta gyvūnų kalbą. Karūnuota gyvatė yra gyvačių karalienė, didžiausia. Ji priešistorinės Deivės Gyvatės simbolis, senovės Europos kultūros palikimas.⁶⁰ Taip pat už gerus darbus atsilyginama gyvatžole, ji turi galią išgydyti, atgaivinti.⁶¹ Žalčiai saugo žemėje užkastus lobius ir jais žmones apdovanoja už gėrį, dažnai už tai, kad žmogus žaltį išgelbėjo nuo mirties ugnyje. Be to, žaltys Joninių naktį taip pat saugo paparčio žiedą.⁶²

Lietuviai tikėjo, kad gyvatės ir žalčiai sieja žemę ir dangų, jog yra jų tarpininkai. Galvojo, kad lietaus priežastis yra gyvatė ar žaltys, kurie perduoda dangui lietų. Nemokėdami paaiškinti vaivorykštės priežasties, galvojo, jog tai yra slibinas, kuris iš upių ir ežerų geria vandenį ir perduoda jį debesims. Taip pat kaip lietus (vanduo) buvo su ropiais susiję ir žaibai (ugnis), nes lietus ir žaibai per audrą pasirodo kartu. Gal dėl to atsirado mitai apie slibinus, kuriems iš nasrų veržiasi ugnis. Tokių vaizdinių yra gausu daugelio pasaulio tautų mituose ir pasakose. Iš slibino ir audros sąsajos galima matyti ryšį tarp roplių ir griausmo dievo Perkūno. Jų santykiai yra geri, Perkūnas pyksta tik tada, kai slibinas (ar kitas roplys) slepia vandenį ir užklumpa sausra. Tuo metu žmonės atlikdavo visokias apeigas slibinui išvaryti ar užmušti.

---

⁵⁹ Dundulienė, P.: *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, p. 74-75

⁶⁰ Gimbutienė, M.: *Senovės lietuvių deivės ir dievai*, p. 34

⁶¹ Ten pat, p. 35

⁶² Dundulienė, P.: *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, p. 76-77

Taip pat buvo tikima, jog žalčiai gali sukelti lietu gerdami saulę. Toks tikėjimas galbūt atsirado dėl to, kad šviečiant saulei žalčiai atsuka pražiotą galvą į tą pusę, kur saulė. Taip atsiranda ryšis tarp žalčio ir saulės. Norėdami, kad žaltys neišgertų saulės, lietuviai per Kalėdas sudegindavo kaladę, kuri simbolizavo žaltį. Žmonės tuo metu nešiodavo kaukes, primenančias žaltį, geriantį saulę. Sąsaja tarp saulės ir žalčio yra akivaizdi kryžių, koplytstulpių ir kitų daiktų puošyboje. Dažnai būna pavaizduota saulė, kurios spinduliai yra banguoti, tai yra stilizuoti žalčiai.⁶³

Dažnai slibinai vaizduojami ryjantys saulę. Tai galėjo kilti dėl saulės užtemimo, kurio priežasčių žmonės nesuprato. Krikščionybės laikais saulės vietą užėmė Mergelė Marija, dėl to ji iki šiol vaizduojama su slibinu prie kojų.

Slibinai ir gyvatės yra susiję su vandeniu. Pasakose dažnai prie šaltinio sėdi slibinas (čekų pasakose dažniau rupūžė) ir neleidžia vandeniui ištekėti. Lietuviai tikėjo, kad gyvatės ar slibinai yra sausros kaltininkai, įsivaizdavo, jog juodi debesys yra slibinai, todėl Šv. Jurgis, kovotojas su slibinu, tapo lietuvių žemdirbystės globėju. Pavasarį jam žmonės aukodavo, meldavosi, kad lytų.⁶⁴

Kai kurie šaltiniai kalba apie garbinamas keturkojes būtybes. Pavyzdžiui, Aleksandras Guagnini savo veikale Europinės sarmatijos aprašymas (*Sarmatiae Europaeae descriptio*, 1578) užrašė: „*Ir dar dabar šioje tautoje yra daug stabmeldžių, kurie tarsi penatus savo namuose peni kažkokius šliužus, turinčius kaip driežiai keturias trumpas kojas ir juodą, išsipūtusį kūną. Gimtąja kalba vadina juos gyvatėmis (Givoitijos), maitina kaip savo namų penatus ir, kai jie tam tikromis dienomis į iššvarintus namus atšliaužia prie padėto jiems maisto, kuriuo pasisotinę vėl grįžta į savo vietą, visa šeima, apimta kažkokios baimės, aplink sustojusi juos garbina. Jei jiems [=šeimos nariams] atsitinka kas nors bloga, jie tiki, jog namų dievybę žaltį*

---

⁶³ Ten pat, p. 91-92, Žr. priedą 4

⁶⁴ Ten pat, p. 100-104

*blogai prižiūrėję ir nepasotinę...*⁶⁵ Deja, nepasisekė mums išsiaiškinti, apie kokį gyvūną čia kalbama, ar tai kažkokia driežo ar salamandros rūšis.

Tam tikros sąsajos yra tarp žalčio (gyvatės) ir aitvaro. Tai pagoniškojo panteono orinė ir ugninė, zoomorfinė dieviška būtybė susijusi ir su žeme ir jos turtais. Drauge geradarė ir blogadarė būtybė maitinasi keptu arba virtu maistu.⁶⁶ Aitvaras – be paukščio (gaidžio, garnio, varnos, juodvarnio) pavidalo gali pasirodyti kaip skraidantis žaltys, ugninė gyvatė, skrendanti kaip pagaikštis prieš saulėtekį virš medžių. Priklauso Giltinės veiklos sferai.⁶⁷ Aitvaro sinonimai: Švitelis, Žaltvikša/Žaltviska. Tai reiškia, jog tai gali būti klajojanti liepsna slenkanti pažeme. Tai tie auksiniai pinigai, dėl aukso jis siejamas su ugnimi, tuo pat metu sugeba valdyti brangiuosius metalus.⁶⁸ Kaip ir žaltys ar gyvatė. Istoriniai šaltiniai teigia, kad namuose laikomiems žalčiams buvo aukojami viščiukai, kurie taip pat glaudžiai susiję su aitvaru.

Istorikai mini, jog buvo net gyvatės diena, apie sausio 25 d., kada „meška ant kito šono verčiasi“. Lietuvių mitologijos tyrinėtojas J. A. Greimas identifikavo šią dieną su lietuvių *kirmių, kirmėlių diena, kirmėline*, vadinamą taip pat *krikštais* – reiškia *pradžia*. Tą dieną gyvatės pabunda ir iš miško eina į namus. Taip pat rudenį pauosčiusios tam tikrą žolelę ar uogelę nueina miegoti. Ūkininkai tą dieną purtydavo obelis, patuksendavo avilius, kad bitės pabustų nuo žiemos miego.⁶⁹ Žalčiams, kurie buvo laikomi namuose neskirta šaltiniuose jokia data, pasakyta tik, kad tai vyksta „tam tikru metų laiku“. Anot Greimo, tai būtent bus ir ši diena. Kirmių dieną žynys kviečia „gyvates“ (žalčius) prie stalo, prie puotos, žalčiai atšliaužia rankšluosčiu, „pakrikšto“ (paragauja) visus patiekalus ir tai reiškia, kad metai bus geri, o jei

---

⁶⁵ Vėlius, N.: *BRMŠ* 2, p. 474

⁶⁶ Greimas, A. J.: *Lietuvių mitologijos studijos // Apie dievus ir žmones*, p. 52

⁶⁷ Gimbutienė, M.: *Senovės lietuvių deivės ir dievai*, p. 52

⁶⁸ Greimas, A. J.: *Lietuvių mitologijos studijos // Apie dievus ir žmones*, p. 91-92

⁶⁹ Gimbutienė, M.: *Senovės lietuvių deivės ir dievai*, p. 33

neatšliaužia, metai bus blogi. Maisto pakrikštijimas lietuvių mitologijoje labai svarbus, tai naujo gyvenimo pradžios atžymėjimas.⁷⁰

Atskirti žalčio kultą nuo daug platesnio gyvatės kulto kur kas sudėtingiau. Užtikrintai galima teigti, jog žalčio kultui priklauso žaltys, saugantis namus ir jo gyventojus. Tačiau jis būna siejamas ir su gyvybės fenomenu. Jis – sielos įsikūnijimas, todėl, „*žalčiui išėjus iš namų, kažkas iš namiškių mirs*“.⁷¹ Gyvatės gyvybingumas siejamas su gamtos mirimu ir atgimimu, nes gyvatės užmiega žiemos miegu. Be to, išsineria iš senos odos ir užsiaugina naują.⁷² Pats žodis – *gyvatė* – yra susijęs su gyvybe: *gyvas, gyvybė, gyvata, gyvastis, gyvenimas*. Žalčio vardas nuo gyvybės reikšmės irgi netoli – *žalias*. Žalia – tai augalijai būdinga spalva, žymi su vegetacija, gyvybinių funkcijų suaktyvėjimu susijusius reiškinius ir realijas.⁷³

Kaip kai kurie kiti ir Lukas Davidas (Preussische chronik, 1583) rašė: „*Senujų prūsų, taip pat kurių kitų [tautų], tebesilaikančių tokių pat prietarų, moterys penėdavo gyvatę. Tam tikru laiku meldavosi tikėdamos, kad gyvatė galinti suteikti vyrams jėgų apvaisinti savo žmonas, kad jos galėtų nuo savo senų vyrų dar pagimdyti vaikų ir juos užauginti...*“⁷⁴ Gyvatės ir žalčiai rūpinosi moterų vaisingumu. Jei moteris sutiko kelyje žaltį, tai buvo laikoma pranešimu, kad ji ištekės ar jai gims vaikas. Žalčiai buvo garbinami jau per vestuves. Ant karvojaus (vestuvių simbolinis tradicinis pyragas) ir ant nuotakos drabužių buvo pavaizduoti žalčio simboliai, kurie turėjo nuotakai atnešti vaisingumą bei sveikatą. Po sutuoktinių lova buvo dedamas guolis žalčiui. Ištekėjusios bevaikės moterys aukodavo žalčiams pieną prašydamos susilaukti kūdikio. Be to, žalčiai buvo ir vaikų globėjai. Gimus vaikui, buvo

---

⁷⁰ Greimas, A. J.: *Lietuvių mitologijos studijos // Apie dievus ir žmones*, p. 322

⁷¹ Laurinkienė, N.: *Gyvatės ryšys su gyvybe ir jos atsiradimu*, in: Tautosakos darbai, t. XXI (XXVIII), 2004, p. 72

⁷² Gimbutienė, M.: *Senoji Europa*, p. 184

⁷³ Laurinkienė, N.: *Gyvatės ryšys su gyvybe ir jos atsiradimu*, in: Tautosakos darbai, t. XXI (XXVIII), 2004, p. 70

⁷⁴ Vėlius, N.: *BRMŠ 2*, p. 299

aukojama, žmonės žalčiui meldavosi, giedojo.⁷⁵ Dar XIX amžiuje Panevėžio rajone žmonės žalčiui giedodavo tokią giesmę:

*„Būk pasveikinta, gyvatos nešėja,
Žmonių gyvenančių Karaliene!
Kloniojamės mes tau, gyvatos davėja,
Apsaugok tą vaiką nuo koronių!*

*Tau klaniojamės menki šios žemės mes žmonės,
Tau klaniojas garbūs dievai nemirtingi,
Tu ir dievams duodi, kad būtų garbingi.
Ir gimstant duodi, kad būtų laimingi.*

*Va šitas žmogus tik gimęs,
O jau pamatė tave, gyvate!
Jeigu jis tau dabar rodosi tikęs,
Gali atimti iš jo gyvatą!*

*Susimilk ant mūsų, tavo biednių žmonių,
Atitolink kuo toliausiai juodąją smertį.
Ir tam tik gimusiam vaikui duoki ilgai gyventi,
Kad greitai neateitų smertis jam gyvatos atimti.“⁷⁶*

Gyvate turi ryšių su gimimu ir gimdymu, su moteriškąja sfera. Taip pat gyvatė yra lietuvių kalboje moteriškosios giminės žodis.⁷⁷ Žaltys archajiškose mitologinėse tradicijose siejamas su vyriškuoju pradū, vyriškomis galiomis.⁷⁸ Žaltys turi ryšius su apvaisinimu,

---

⁷⁵ Dundulienė, P.: *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, p. 68-71

⁷⁶ Elisonas, J.: *Mūsų krašto ropliai (reptilia) lietuvių folkloro šviesoje*, in: *Mūsų tautosaka*, t. 3, p. 106

⁷⁷ Laurinkienė, N.: *Gyvatės ryšys su gyvybe ir jos atsiradimu*, in: *Tautosakos darbai*, t. XXI (XXVIII), 2004, p. 70-71

⁷⁸ Ten pat, p. 75

gyvybės užmezgimo situacijomis. Jis priklauso vyriškajai sferai ir jo pavadinimas vyriškosios giminės. Tai pagrindinis santykio su gyvybe tarp gyvatės ir žalčio skirtumas. Labai geru pavyzdžiu mums gali pasitarnauti toks priežodis: „*Norint, kad gyvatė neįkaštų, reikia, einant mišku, minėti gimimo dieną.*“⁷⁹ Gyvatė – gyvybę duodanti, ir gyvybę atimanti būtybė. Sakoma, kai nėščiai moteriai įlenda į burną gyvatė, ji tuoj pagimdys vaiką. Gyvatė išeis kartu su vaiku, ji bus tam vaikui apsvyniojusi aplink kaklą. Tai paralelė su bambagysle, pro kurią eina viskas, kas kūdikio gyvybei reikalinga, kūdikio ir motinos jungiamoji dalis. Kadangi šaltiniai rodo, kad žalčiai miegodavo su žmonėmis vienoje lovoje, galėdavo gal ir į burną įlįsti.⁸⁰

Apie žalčių ir gyvačių galimą santykį su vaisingumu ir gimdymu liudija dažnas stebuklinių pasakų siužetas daugelio tautų tautosakoje – devynagalvis smakas nori vesti karaliaus dukterį⁸¹ tokia pat viena iš Žilvino funkcijų pasakoje apie Eglę žalčių karalienę, apie kurią pakalbėsime vėliau. Pagal daugelio tautų tikėjimus, egzistuoja ryšys tarp gyvačių (ar žalčių) ir moterų – gyvatė yra vaisingumo simbolis. Graikijoje moterys, negalinčios turėti vaikų, gulėdavo visą naktį ant grindų Asklepijaus (graikų ir romėnų gydymo dievas, jo simbolis gyvatė) šventykloje ir tikėjosi, kad dievas pasirodys gyvatės pavidalu ir jas bemiegančias apvaisins. Ir kitose mitologijose dieviškos gyvatės geidžia mirtingųjų moterų.⁸²

Gyvatė kaip namų židinio globėja siejama su Laima ir jos seserimi Giltine – gelti, gėlimas, gyls – etimologinė giminystė, tos pačios šaknies žodžiai.⁸³

Ar žalčiai buvo laikomi dievais, ar ne, mokslininkų nuomonės skiriasi. Akivaizdu, kad jie buvo garbinami ir auginami namuose, jiems buvo aukojami gaidžiai ir viščiukai, jie buvo maitinami pienu. Kai kurie mano, jog žalčiai buvo dievo Perkūno palydovai ir pasiuntiniai.

⁷⁹ Elisonas, J.: *Mūsų krašto ropliai (reptilia) lietuvių folkloro šviesoje*, in: *Mūsų tautosaka*, t. 3, p. 113

⁸⁰ Laurinkienė, N.: *Gyvatės ryšys su gyvybe ir jos atsiradimu*, in: *Tautosakos darbai*, t. XXI (XXVIII), 2004, p. 73-74

⁸¹ Ten pat, p. 76

⁸² Balys, J.: *Moterys ir gyvatės (žalčiai)*, in: *Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios* (IV t.), p. 96

⁸³ Gimbutienė, M.: *Senovės lietuvių deivės ir dievai*, p. 32

Atėjus krikščionybei žalčių ir kitų roplių kultai buvo jau seniai išsėkniję, todėl ir neišnyko. Susimaišė su ja ir įgavo naujas reikšmes. Krikščionybė aprašo žalčius dviem prasmėmis. Viena – žaltys yra išmintingas ir gudresnis už kitus gyvūnus, jis patarė Ievai paragauti uždrausto vaisiaus. Antra – jis dažnai būna vaizduojamas kaip demonas, pikto dvasių gyvūnas, velnias.

Žalčių ir apskritai gyvačių įvaizdį visuomenėje gerokai įtakojo krikščionybė. Kaip supratome, pagonių tikėjime jie (bent žalčiai) buvo suvokiami teigiamai, buvo gerbiami. Gyvatė paragino Ievą paragauti nuodėmės obuolio. Gyvatė už tai, kad Nojaus Arkoje užkišo skylę, norėjo išsiurbti žmogaus kraują. Abiem atvejais gyvatė simbolizuoja Šėtoną.

Šios pastraipos pabaigoje pasižiūrėsime, ką mums apie žaltį ir gyvatę sako mitologinių simbolių žodynas: „*Žaltys – į gyvatę panašus nenuodingas roplys. Senovės Lietuvoje – dievų įsikūnijimas, namų globėjas, derlingumo, vaisingumo, šeimos gausumo, visokios laimės ir gerovės nešėjas, turėjęs antgamtinės galios. Tikėta, kad tai nepaprastas gyvūnas, kadangi kasmet pavasarį kartu su saule atgimsta. Todėl žaltys buvo ir amžinai negęstančios gyvybės bei neišsenkančios galios simbolis. Taip pat jis įsivaizduotas kaip požemių valdovas, gyvulių ir šeimos gydytojas, teikiantis stiprybės iš žemės. Tad šis gyvūnas yra ir vegetacinės jėgos, vaisingumo, saulės ir žemės žmogui teikiamo derlingumo simbolis. Tikėta, kad žalčiai viską mato ir moka, rūpinasi namų ir žmonių gerove. Būtent todėl juos žmonės laikė namuose, jais rūpinosi, jiems aukojo. Krikščioniškoje kultūroje žaltys simbolizuoja suvedžiojimą ir gundymą, pirmą pradžią nuodėmę.*“⁸⁴

„*Gyvatė – bekojis, ilgą kūną ir nuodingus dantis turintis šliaužiantis gyvūnas. Tai šventų vietų, požemio karalystės saugotojas, amžinai negęstančios gyvybės ir jos atsinaujinimo (nes išsineria iš odos) bei neišsenkančios galios, išminties simbolis. Tikėta, kad gyvatės žinių saugojimo šaltinis – karūna, kurią pagriebus galima tapti visa žinančiu, matyti net paslėptus turtus. Kai kur žiemą ji buvo suvokiama kaip kelmas, velkamas per kaimą ir*

---

⁸⁴ Lapinskienė, L. : *Simbolinių reikšmių žodynas*, p. 175-176

*sudeginamas, kad pavasarį vėl iš naujo atgimtų ir energijos pasisemtų iš saulės. Žemdirbiams gyvatė reiškė žemės derlingumą. Tačiau kartu ji buvo siejama su blogiu, nuodėme, šėtonu.*⁸⁵

---

⁸⁵ Ten pat, p. 54-55

4. ŽALČIO SIMBOLIS IR REIKŠMĖ TAUTOSAKOS ŽANRUOSE

4.1 Roplių simbolika ir suvokimas pasakose

Pasakos, kuriose aptinkamos gyvatės ar slibinai, klasifikuojamos kaip stebuklinės pasakos. Šiose pasakose vyksta reiškiniai, kurie realiame pasaulyje nebūtų galimi. Žmonės, gyvūnai ir daiktai įgauna antgamtinių gebėjimų, bruožų. Pasakose susitinkame su skaičiais 3 arba 7 ir jų kartotiniaisiais. Jose vaizduojama blogio ir gėrio kova ir gėris pagaliau laimi. Veiksmas vyksta senais laikais, nėra tiksliai apibrėžta kada ir kur. Pasakų siužetų perdavimas iš vienos kartos į kitą su laiku daugiau ar mažiau pakeitė vaidmenis bei įvykius. Vis dėlto pasakose galima pastebėti senus motyvus, kylančius daugeliu atvejų iš mitologijos.

4.1.1 Pasaka apie Eglę žalčių karalienę ir žalčio funkcijos joje

Išaiškinti, koks žalčio vaidmuo lietuvių pasakoje Eglė žalčių karalienė⁸⁶, bus gan sunkiausia šio darbo užduotis. Pasaka Eglė žalčių karalienė viena iš žinomiausių ir populiariausių pasakų Lietuvoje. Mokslininkai buvo linkę manyti, jog tai lietuvių siužetas. Tačiau paaiškėjo, kad panašių pasakų atsiranda ir kitur. Jos savo turiniu ne tokios turtingos kaip Lietuvoje, kai kurių epizodų trūksta, ypač tų, kurie liudija apie pasakos mitiškumą.

Pasaka Eglė žalčių karalienė kai kuriais bruožais ne visai atitinka tipiškos pasakos charakterį. Trūksta kai kurių pasakos schemų. Viena vertus, pasakoje apie Eglę aptinkame tradicinius pasakos bruožus. Svarbūs veiksmai kartojasi tris kartus: trys seserys, trys dienos, tris kartus tėvai bando šliužus apgauti, Eglės trys sūnūs, devyneri metai, tris kartus suskamba žalčio pašaukimo formulė. Pasaka vyksta nespacificuotu laiku, kadaise seniai, nėra tiksliai pasakyta, kurioje vietoje.

---

⁸⁶ AT 425M

Tokių tradicinių bruožų būtų galima išvardinti daug. Mums kur kas svarbiau peržiūrėti tuos, kuriais pasaka apie Eglę neatitinka tradicines schemas. Pirma, žaltys – roplys kaip pozityvus veikėjas yra įdomus aspektas. Antra, pasaka nesibaigia gerai. Pagrindinis veikėjas – žaltys – miršta, kiti svarbūs veikėjai virsta medžiais. Mes ne tiek nagrinėsime pačią pasaką apie Eglę žalčių karalienę, kiek žalčio vaidmenį joje.⁸⁷

Bandykim trumpai aprašyti, koks žalčio vaidmuo palieka bendrą išpūdį. Gal ne iš pat pradžių, bet tą akimirką, kai klausytojas sužino, jog tas šiurkštus šliužas iš tikrųjų yra gražus jaunikaitis, mylintis vyras ir tėvas, jog jis gyvena rūmuose, iškart klausytojo pasąmonėje tampa „geru“ veikėju. Šiuo atžvilgiu pasaka apie Eglę išskirtina. *„Žilvinas yra tikros jaunatvės, vyriškumo, valdoviškos prigimties atvaizdas. Sykiu jis jaunas, sykiu ir didingas, sykiu šiurkštus, užsispyręs, nenuolaidus, atrodo, net nemokąs užjausti širdimi savo artimųjų rūpesčių, bet sykiu ir riteriškas, net tėviškai rūpestingas. Čia jis beširdis – kliudo Eglei pasimatyti su saviškiais, o čia vėl rūpestingas svarsto, kaip ir kada vyks jos parvežti namo. Kai jis savo žmonai švelniai pasako, kokiais burtažodžiais ją pašaukti, vėl jaučiasi jautri, mylinti, abejonių apimta širdis. Dėl jo planų nesiderama (kalba eina apie sugalvotas užduotis prieš Eglei išvykstant į tėviškę), jis karalius, vadovas. Rūpinasi savo šeimos gerove, jis myli.“*⁸⁸ Be abejo, žaltys turi antgamtinius gebėjimus – gali gyventi po vandeniu, vandenyje, moka gyventi dviejuose skirtinguose pasauliuose. Be to, valdo povandeninį pasaulį, žuvis ir šliužas. Dėl to privalo būti išmintingas. Sugeba keisti savo pavidalą – pavirsti žalčiu ar jaunikaičiu. Jo išankstinis nelaimės nujautimas prieš Eglei išvykstant į tėviškę įrodo, kad jis iš tiesų antgamtinė būtybė. Gal jis ne tiktai nujaučia, gal net žino, kad jo žmonos kelionė į tėviškę nepasibaigs niekuo geru. O gal tiktai bijo, kad žmona su vaikais nebegrįš. Jam visai aišku, kad Eglės šeimos jis nemylimas, juk Eglę pagrobė.

---

⁸⁷ Pasaka Eglė žalčių karalienė prisegta priede 5

⁸⁸ Katilius, V.: *„Eglės žalčių karalienės“ pasaka (1938)*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 49-50

Pastebėjome, kad žaltys prabilo žmogaus balsu. Stebuklinėse pasakose gyvūnai kalba žmonių kalba labai dažnai, todėl ir neaptarinėsime šio reiškinių.

Kodėl lietuvaitės pasirinko jaunikaičiu tokią pabaisą kaip žaltį? Panagrinėkime istorinius faktus. Anksčiau tiesiog gal moterys buvo pavoginamos iš namų. Atplaukė grobikai iš kito kranto, iš kito krašto, išprievartavo merginą ir liepė jai pažadėti ištikimybę. Ši bijojo namuose prasitarti, todėl ir nieko nepasakė. Buvo gėda prisipažinti, kad prarado nekaltybę. O vieną dieną atvažiavo jaunikaitis-grobikas pasiimti sužadėtinės. Šeima tam nebuvo pasiruošusi, neturėjo galimybės ginti savo dukters. Kai atšliaužė žalčių pulkas pasiimti nuotakos, matosi ryškus grobikų-įsiveržėlių pulko įvaizdis, „visur jų pilna, šiurkštu“. Toliau turime du galimus aiškinimus: 1. Su laiku santykiai tarp žmonių sušvelnėjo, nuotakos nebebuvo grobiamos. Pasaka prarastų autentiškumą. Todėl ir atsirado žaltys, juk nežmoniška tekėti už žalčio. Arba: 2. Ištekėjusių lietuvių moterų gyvenimas buvo sunkus, jos persikeldavo pas nežinomą vyro šeimą, toli, kur anksčiau nėra buvusios. Šis nežinojimas kėlė baimę. Visai suprantama, kad šiurkštus būsimąjo gyvenimo įvaizdis susisiejo su vyru-pabaisa, vyru-žalčiu.⁸⁹ Tai, kad iš žalčio po vestuvių pasirodė gražus švelnus jaunikaitis, visai nepanašus į tą grobiką, kurį mergina pirmą kartą sutiko, mūsų manymu, liudija apie tai, kad ne visų ištekėjusių moterų likimas naujoje šeimoje buvo toks baisus, kaip merginos buvo jį įsivaizdavusios.

Žalčių įsiveržimo scenos esmė realistinė. Scena gyvenimiškai nutapyta, nes kraštas buvo miškuotas, drėgnas, žalčių gausu, gyvendavo namuose. Įdomu, kad Eglės šeima nori žalčius, atvažiavusius pasiimti nuotakos, apgauti ir kiša jiems vietoje tikros nuotakos žąsį, avį ir t. t. Tai liudija, jog laiko žaltį kvailu padaru. Be to, ne tik Eglės šeima juos laiko kvailiais, jie ir leidžiasi apgaunami. Tik per gegutės (ar varnos) pagalbą pražiūri apgavystę. Atrodo tai beveik juokingai. Priima vietoje tikros nuotakos savo valdovui žąsį, po to avį. Žalčiai šiuo atveju pavaizduoti visai nežinantys nei žeminio pasaulio nei jo realybių. O žaltys lietuvių

---

⁸⁹ Ten pat, p. 64-68

mitologijoje suvokiamas kaip nepaprastai gudrus gyvūnas.⁹⁰ Paaiškinimas, kad nuotaka turėjo uždengtą veidą, rodo nepriimtinas. Supainioti žašį su žmogumi jau tik dėl kūno proporcijų neįmanoma.

Žaltys šiuo atveju sugeba nulemti gyvenimą ir mirtį, kai grasina Eglės šeimai už pažado pažeidimą kerštu. Žada atsiųsti visokiausias ligas, sausrą, badą, tvaną ir pan. Ir tai rodo, kad jis tikrai galinga dievybė.⁹¹

Jūros gelmė, kur žaltys gyvena kartu su savo žmona, yra pasakiška stebuklinga aplinka, bet hierarchija ten veikia kaip pas žmones. Taip pat kalbama žmogaus kalba. Tai žmonių bendruomenės atitikmuo.⁹²

Žaltys pasižymi išankstiniu ar dievišku žinojimu. Atsisako išleisti savo šeimą aplankyti žmonos tėvus. Tyčia sugalvoja Eglei užduotis, kurių be maginės galios neįmanoma įveikti. Žilvinas laimėjo Eglę per apgaule, taip pat per apgaule stengiasi ją sulaikyti ir neišleisti į tėviškę. Žaltys Eglei yra grėsmė, kuriai reikia pasiduoti. Kai gulėjo jos rankovėje, nebuvo kitos išeities, bet dabar, kai pildo jo užduotis, Eglė jau yra subrendusi moteris ir per apgavystę randa sprendimą. „*Apgavyste atsako į apgavystę.*“⁹³ Žilvinas bijo išleisti šeimą pas Eglės tėvus ir abejonės nedingsta net po išpildytų užduočių. Visai neketina pasirodyti Eglės tėvų namuose, o ateis slapčia net ir pasiimti ją bei vaikus jiems grįžtant. Šios užduotys ir atsargumo priemonės perduodant maginę formulę, kuria pripažįstama mirties galimybė („kraujo puta“), rodo, kad Žaltys žino savo neišvengiamą likimą ir jam nusilenkia prieš savo valią.⁹⁴

---

⁹⁰ Adamkus, A.: *Eglė žalčių karalienė: viena lietuvių pasaka (1989)*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 241

⁹¹ Ten pat, p. 242

⁹² Kavolis, V.: *Archajinis lietuvių kultūros sluoksnis (1992)*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 283

⁹³ Kapacinskas, T.: *Pasakos „Eglė žalčių karalienė“ psichologinė analizė (1997)*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 345

⁹⁴ Adamkus, A.: *Eglė žalčių karalienė: viena lietuvių pasaka (1989)*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 242

„*Žilvine, Žilvinėli!*
Jeigu tu gyvas, pieno puta,
Jeigu negyvas, kraujo puta!“

Eglė kreipiasi į savo vyrą malonybiniais žodžiais – ji su juo saugi, gerbia jį, nors žino, kad jis gali būti ir gerokai šaltas, vyriškas, kietas.

Pirma vertus, žalčio prišaukimas susijęs su senu tikėjimu, jog kieno nors vardo žinojimas suteikia jėgą laikyti asmenį savo valioje.⁹⁵ Antra vertus, gyvatės vardą, pvz., užkalbėjimuose uždrausta ištarti, kad nebūtų sulaužytas vardo tabu ir vis vien būtų išlaikytas semantinis ryšys su juo. Galimas daiktas, dėl to ir atsirado vardas Žilvinas, kuris, anot Elenos Bradūnaitės, etimologiškai su žodžiu žaltys nesusijęs, tik skambesys panašus.⁹⁶

Į žaltį šaukime kreipiamasi: „*Žalty*“, „*Žalty, mano vyre*“, „*vyras iš žaliųjų padermės*“, „*Žalty balty*“, „*Žilvine*“, „*Želvyne*“ (manoma, kad tai tarmiškas Žilvino variantas), „*Žilvyti*“ (neaišku, kodėl taip vadinamas, tikriausiai dėl panašaus skambesio). Žodžių kamienas prasidedantis su *žil-*, *žilv-* reiškia visada ką nors „žalia, gelsvą“. Žodžių šeima: *žilvitis*, sudarytas iš *žil-* ir *vitis*, *vytis*; *želvis* „želmuo“; *želti* (kalbant apie žolę). Priesaga *-in-* žodyje *Žilvinas* gali kilti iš *angis*, *anginas* – didelė gyvatė, mūsų atveju didelė žalia gyvatė. *Žilvytis* – žalia vytis, rykštė – galėtų būti žalio šliužo (gyvatės) įvaizdis ir drauge pagrįstų jo kaip antroponimo vartojimą.⁹⁷ Žilvičio šakos panašios į besiraitančias gyvates. Atgyjantis ir vėl augantis iš naujo, kaip ir žaltys, kuris keičia savo odą ir vėl atgyja.⁹⁸ Žodis „*žalias*“ ne visada išreiškia spalvą. Taip kalbama irgi apie „žalią“ dar neapkeptą raudoną mėsą; „žalias“ neužvirintas vanduo ar nevisiškai iškepęs pyragaitis. Taip pat „*žalias*“,

⁹⁵ Bradūnaitė, E.: „*Eglės žalčių karalienės*“ pasakos gyvavimo šaltiniai (1976), in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 129

⁹⁶ Ten pat, p. 149

⁹⁷ Adamkus, A.: *Eglė žalčių karalienė: viena lietuvių pasaka* (1989), in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 204-205

⁹⁸ Kapacinskas, T.: *Pasakos „Eglė žalčių karalienė“ psichologinė analizė* (1997), in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 346

„žaliūkas“ – jaunas, tvirtas, sveikas vyras, bet dar be patirties. Tai reprezentuoja pirmąpradi, natūralų pilnatvės kupiną gamtos gyvenimą.⁹⁹

Lietuviškuose variantuose herojus yra žaltys arba vyras vardu Žilvinas, latviškuose variantuose septyniuose žaltys, šešiuose Velnias (yra latviškų variantų, kur jį nužudo kunigas, aiški didesnė krikščionybės įtaka – Velnio ir gyvatės ryšys iš legendos apie Adomą ir Ievą).¹⁰⁰ Baltų Velnias vis tiek yra susijęs su vandeniu, nes labai dažnai gyvena pelkėse.¹⁰¹

Paprastai gyvatės ir slibinai pasakose pasirodo kaip nedraugiškos pabaisos, kurias reikia nužudyti. Mūsų veikėjas – žaltys, mylimas savo „žemės“ žmonos ir jų vaikų. Vis dėlto Eglės broliai mano, kad jo reikia atsikratyti. Pagaliau žaltys žūva, taip kaip ir kitose pasakose, kur gyvatė ar slibinas negatyvūs personažai nuo pradžios iki pabaigos.

O šioje istorijoje žaltys nėra pabaisa, o auka. Faktas, kad žalčio žūtis šioje pasakoje yra skausminga, galėjo atsirasti kartu su žalčio kultu Lietuvoje. Žaltys nebėra vandens karalius, o namų židinio sargas. Žaltys tapo namų židinio sargu, kai buvo tiksliai apibrėžtas namų židinys ir vienos šeimos namai.¹⁰² Tragiška pasakos pabaiga galėtų būti nulemta šiočia tokia pamoka apie žalčio – garbinamos būtybės – sužeidimą. Todėl tragiška pasakos pabaiga lietuviams galėjo būti visai priimtina.¹⁰³

Šventojo gyvūnėlio – žalčio – pažeidimas turi nelaimingas pasekmes. Eglės ir jos vaikų likimas – pavirtimas medžiais – galėtų būti įrodymas. Bet kodėl dievų kerštas nekrito ant Eglės brolių galvų? Gal Eglė tiesiog prarado žemę po kojomis, nebeturėjo namų, kur būtų

---

⁹⁹ Adamkus, A.: *Eglė žalčių karalienė: viena lietuvių pasaka (1989)*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 204-205

¹⁰⁰ Bradūnaitė, E.: „*Eglės žalčių karalienės*“ pasakos gyvavimo šaltiniai (1976), in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 135, 150

¹⁰¹ Pavyzdžius galima rasti literatūroje: lietuvių rašytojo K. Borutos romane Baltaragio malūnas

¹⁰² Sauka, D.: *Eglė (1970)*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 113-114

¹⁰³ Bradūnaitė, E.: „*Eglės žalčių karalienės*“ pasakos gyvavimo šaltiniai (1976), in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 128-129

galima grįžti. Su savo vyro žudikais taip pat gyventi negalėjo, nieko kito jai ir neliko.¹⁰⁴ Mes linę manyti, jog žalčio šeimos pavirtimas medžiais, pastarųjų dviejų aiškinimų junginys. Be to, vargu ar Eglės šeima mylėtų jos vaikus, juk jie pusiau žmonės, pusiau žalčiai, žalčio vaikai.

Pasakoje, be abejo, slypi pasaulio mitologinio medžio vaizdas – ažuolas stovi medžių hierarchijos viršuje, ne tik lietuvių mitologijoje. Be to, drebulės likime matosi etiologinė prasmė. Kodėl drebulė nuolat dreba. Bet tai ne mūsų darbo tikslas. Nors žalčio sąsaja su medžiu akivaizdi, tai trumpai aptarsime toliau.

Kada žaltys tampa teigiamu herojumi? Pasakoje yra trys momentai, kurie tai rodo, kurie klausytojui duoda tai pajusti. Pirmą momentą jau trumai aptarėme – akimirka, kada žaltys pavirsta jaunikaičiu. Antras momentas yra tada, kai žalčio sūnūs nepasiduoda ir neišduoda jo vardo paslapties. Iki šių momentų jis arba nuotakos grobikas arba neleidžia žmonai pasimatyti su šeima. Tik tada, kai sūnūs išsveria grasinimus ir kankinimus, suprantama, kad jie savo tėvą myli, jog jis nėra tik gyvatiška jūrų pabaisa. Tuo tarpu dukra tampa išdavikė, nes išduoti grobiką ar pabaisą, tai nėra išdavystė. O čia ji išduoda savo mylintį tėvą, už ką bus nubausta. Trečia, žaltį teigiamai vertinanti akimirka yra Eglės liūdesys po jo nužudymo.

Pieno ar kraujo puta. Balta ir raudona spalva yra kaip slavų, taip ir baltų liaudies pasaulėjautoje grožio ir sveikatos simbolis (jaunikaitis „iš pieno ir kraujo“). Balta spalva rodo švarumą, nekaltumą, niekam negali pakenkti. Kai gegutė kukuoja žalčiui, kad pagaliau jis veža „baltą nuotaką“, tai reiškia tikrą, o ne jos pakaitalus. Raudona spalva rodo arba sveikatą ir atsparumą darbui, liepsnas, arba kraujo praliejimą.¹⁰⁵ Greičiau nei į „baltą nekaltumą“ ir „raudoną sveikatą ir atsparumą“ kreipsime dėmesį į Eglės žalios spalvos ir kraujo putas

---

¹⁰⁴ Katilius, V.: „Eglės žalčių karalienės“ pasaka (1938), in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 71-72

¹⁰⁵ Adamkus, A.: Eglė žalčių karalienė: viena lietuvių pasaka (1989), in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 206-207

spalvos priešiškumą. Eglės nuolatinis žaliavimas paneigia žalčio kraujo putą, amžina gyvybė priešinga mirčiai.¹⁰⁶

Pasakoje yra mitologinių aspektų. Visa žalčio figūra pasakoje mitologiška, kilusi iš senųjų tikybinių pažiūrų. Dėl lietuvių žalčių garbinimo priežasčių jis pasakoje išlieka šviesus ir teigiamai suvokiamas, patraukias, nors ir smurtingas.¹⁰⁷ Žaltys – antgamiška būtybė. Ir po vestuvių su Egle netampa žmogumi, išsilaiko jo mitologinė esmė: magiška žodžio galia (galima jį prišaukti).¹⁰⁸ Neaišku, kokia išorės forma žaltys „gyveno“. Ar kaip žaltys, ar kaip žmogus. Galimi įvairūs variantai. Aišku tik tai, kad jis sugeba keistis, turi transsubstancijos galią.

Vanduo šioje pasakoje – riba tarp realaus ir fantastinio pasaulio. Žalčiai mėgsta drėgmę ir yra sutinkami prie vandens. Galėtų būti laikomi vandenyje gyvenančiomis mitinėmis būtybėmis, vandens dievais. Vandens ir žemės priešybė – pirmykštė kosmogonija. Vanduo yra visatos chaosas. Visose mitologijose žemė randasi vandens gelmėse, o vandens pagrobėjas – slibinas. Kova su juo reiškia chaoso įveikimą.¹⁰⁹ Lietuvių kilmės Prancūzijoje gyvenančios etnologės Ados Adamkus manymu, pasaka atspindi kosmogoninį mitą – laikus, kai dar žemė ir vanduo nebuvo du atskiri pasauliai. Žaltys valdo šį beribį pasaulį. Šitie du pasauliai atsiskiria, kai žaltys sukapojamasi. O iš vandens ir žemės sutapimo būvio išlieka medžiai.¹¹⁰ Anot lietuvių tautosakos tyrinėtojo Donato Saukos, pasaka apie Eglę žalčių karalienę negali būti kosmogoninis mitas ir štai kodėl: vandens ir žemės išskyrimas pasaulio tautų mitologijoje yra objektyvus – kova tarp dviejų dievų. Žalčio užmušimas nėra beskausmis. Žalčio pašaukime slypi Eglės ir jos vaikų atsakomybę už vyrą ir tėvą. Žalčio

---

¹⁰⁶ Sauka, D.: *Eglė (1970)*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 114

¹⁰⁷ Katilius, V.: „*Eglės žalčių karalienės*“ pasaka (1938), in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 57

¹⁰⁸ Sauka, D.: *Eglė (1970)*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 102

¹⁰⁹ Ten pat, p. 105

¹¹⁰ Zemp, A.: *Medžių šeimos struktūra vienoje lietuviškoje pasakoje*. – Literatūra, 1979, t. 21, p. 73-78

įveikimas kosmogoniniame mite būtų pergalė, o čia tai tragedija. Todėl pasaka negali būti suprantama kaip kosmogoninis mitas.¹¹¹

Žalčio vardas, taip pat ir Žilvinas, siejasi su žalia spalva. Taip pat kaip ir Eglė (eglė). Savo mitine prasme abiejų veikėjų vaidmenyse slypi antikos žemės ir vaisingumo, derlingumo, augmenijos, gyvūnijos, žmogaus likimo, gyvenimo ir mirties dievų pėdsakai. Finikiečių ir sirų Adonis ir Astartė, frygų Atis ir Kibelė, egiptiečių Ozyris ir Izidė, graikų Persefonė ir Hadas, ir daugelis kitų. Jų kultuose aptinkamas kaip medis, taip ir gyvatė (žaltys). Panašūs ne tik jų simboliai ir funkcijos, bet dažnai ir jų likimai. Žaltys pagrobia Eglę ir parveda ją į savo povandeninius namus, išleidžia ją į tėviškę, po jo nužudymo Eglė virsta medžiu. Graikų požemio valdovas Hadas pagrobia Persefonę, po kurio laiko išleidžia ją į žemę. Žuvus Adoniui, Ozyriui, Ačiui, ir kitiems dievams, juos aprauda žemės deivės Astartė, Izidė ir pačios leidžiasi į mirusiųjų karalystę, iš kur po to vėl sugrižta. Minėti dievai kartais miršta ant medžių, kartais po mirties paverčiami medžiais. Be to, antikos dievai irgi sukapti į gabalus, kaip ir mūsų žaltys. Po Adonio mirties jo krauju yra nusidažė vanduo Adonio upėje, Ačio ritualuose yra „kraujuotosios dienos“, panašumas su žalčio „kraujo puta“.¹¹²

Žilvino pieno ir kraujo putą dar būtų galima susieti su Graikijos mitologijos dievu Uranu. Uranas savo sukilusius sūnus kiklopus siunčia į Tartarą. Gaja jam pagimdo septynis sūnus titanus, bet nori vyrui atsikeršyti ir prikalbina sūnus tėvą nuversti. Jauniausias iš jų (Drebulė taip pat jauniausia) Uraną su pjautuvu (ar dalgiu) iškastruoja. Nupjautas genitalijas sviedžia kartu su pjautuvu į jūrą, jos tampa jūros puta, o iš jų gimsta Afroditė, grožio deivė. (Beje, iš čia atsiranda dalgis kaip mirties simbolis – Giltinė laiko dalgį, jos vardas susijęs su gyliu, igelti gali gyvatė.) Žilvinas taip pat sukapojamasis dalgiais, o pasirodo jūros kraujo puta. Dalgis atsiranda Lietuvoje XIII a. pradžioje, o ši pasaka senesnė, tada gal anksčiau Žilviną

---

¹¹¹ Sauka, D.: *Eglė (1970)*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 113

¹¹² Vėlius, N.: *Pasakos „Eglė žalčių karalienė“ mitiškumas*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 189-192

kapojo pjautuvais?¹¹³ Galima būtų spėti, ar tada Žilvino nužudymas nėra vėlesnis motyvas, gal anksčiau buvo „tik“ iškastruotas. Paėmus jam sėklą, jis nebegali turėti palikuonių. Nebūtų nuostabu, nes ir derlius buvo nuimamas pjautuvu, kuris mums šį motyvą susietų su vaisingumo ir derlingumo mitais.¹¹⁴

Žilvinas gali pasirodyti gyvate, slibinu, Velniu, žuvimi, žmogumi su žuvies uodega. Chtoniškos būtybės gali keisti savo išvaizdą bet kaip, dažnai Žilvinas būna „slibiniška“ dievybė. Pusiau žmogus, pusiau žuvis – babiloniečių išminties ir vandens dievas Ea vaizduojamas taip pat.¹¹⁵

Kadangi šio darbo tema labiausiai susijusi su žalčiu, neaptarsim dabar visų kitų šios pasakos ir antikos mitų panašumų. Tačiau, pasak Norberto Vėliaus, jų dar daugiau. Šiuos panašumus lemia šių kūrinių vidinis ryšys, bet tai nereiškia, kad pasaka apie Eglę paskolinta iš antikos kultūros ar atvirkščiai. Tikriausiai buvo analogiški baltų ir antikiniuose kraštuose gyvenusių tautų ritualai, panaši mitinė pasaulėžiūra.¹¹⁶

Žilvinas gal kartu su Egle turi ir ritualinių pėdsakų. Viena jo funkcijų pasakoje yra apvaisinimas, dėl to jis pagrobia Eglę. Palyginkime tai su Graikijos mitu apie Borėją – Pietinio ir Šiaurinio vėjų brolis. Jis įsimylėjo Atėnų karaliaus dukterį ir ją pagrobė. Paslėpė po sparnais ir nusinešė į Trakiją. Ji jam pagimdė du sūnus ir dvi dukteris.¹¹⁷

Eglės medžio šakos buvo naudojamos visose apeigose bei šventėse, eglė žaliuoja visus metus. Iš jos, kaip ir iš ažuolo, daromi kryžiai. Eglė savo simboline ir religine reikšme artima žalčiui. Tiek žaltys, tiek eglė lietuvių mitinėje pasaulėjautoje turi daug bendrų bruožų: abu susiję su vaisingumu, derlingumu, vitalinėmis galiomis, gyvenimu ir mirtimi, tik eglė gal kiek

---

¹¹³ Beresnevičius, G.: *Eglė žalčių karalienė ir lietuvių teogoninis mitas*, p. 37-38

¹¹⁴ Ten pat, p.38

¹¹⁵ Ten pat, p. 38

¹¹⁶ Vėlius, N.: *Pasakos „Eglė žalčių karalienė“ mitiškumas*, in *Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios* (IV t.), p. 189-192

¹¹⁷ Beresnevičius, G.: *Eglė žalčių karalienė ir lietuvių teogoninis mitas*, p. 80

labiau susijusi su žemės gyvybinėmis galiomis, augalais, o žaltys – su gyvulių, žmonių vaisingumu, požemiu ir mirusiaisiais.

Eglės vaidmuo galėtų būti susijęs su laumėmis, o žalčio, be abejo, – su velniais. Žalčiui padeda velnio paukštis kukutis arba varna. Lengvai atspėja, kad batukai nusiūti iš utelės odos, Eglei duotame kuodelyje slepiasi velnio padaras rupūžė ir t. t. Kai kuriuose pasakos variantuose jis net vadinamas velniu. O velnias lietuvių liaudies tradicijose gali pasiversti gyvate ar žalčiu.¹¹⁸ Be to, žmonės bando išsisukti iš sutarties (Eglės pažadas) su žalčiu, o jis jos laikosi. Taip lietuvių tautosakoje elgiamasi su velniais. Jie taip pat laikosi sutarčių, o žmonės stengiasi neišpildyti duotų pažadų.¹¹⁹

Aiškus ryšys yra tarp žalčio ir medžių. Pasaulio mitologijose žaltys (ar gyvatė) apsivyniojęs aplink Pasaulio arba Gyvybės medį. Žalčio vaikai ir žmona pavirsta medžiais.¹²⁰

Labai drąsų teiginį pateikė Gintaras Beresnevičius. Jo manymu pasakoje gali būti užfiksuotas teogoninis mitas. Žilvinas – pirmapradis tėvas, Eglė – dievų motina. Trys jų sūnūs – dievai vyrai, viena dukra – deivė moteris. Taip būna ir kitų tautų mitologijoje. Beje, Dievų motinos ir Pirmadievio palikuoniai yra Nunadievis, Perkūnas, Teliavelis, Žvorūna/Medeina.¹²¹ Tai būtų galima paraleliškai sieti su Egle, Žilvinu ir jų vaikais:

---

¹¹⁸ Vėlius, N.: *Pasakos „Eglė žalčių karalienė“ mitiškumas*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 197

¹¹⁹ Kavolis, V.: *Archajinis lietuvių kultūros sluoksnis (1992)*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 283

¹²⁰ Dundulienė, P.: *Žalčių ir gyvačių ryšys su toteminiais vaizdiniais (1996)*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 311

¹²¹ Beresnevičius, G.: *Eglė žalčių karalienė ir lietuvių teogoninis mitas*, p. 44

Dievų motina		Pirmadievis	
Dievas	Perkūnas	Velnias	Laumė
Nunadievis	Perkūnas	Teliavelis	Žvorūna/Medeina
Eglė		Žilvinas	
Ažuolas	Uosis	Beržas	Drebulė

122

Panašų kaip pasakos Eglė žalčių karalienė siužetą randame ir kitų tautų tautosakoje. Arčiausiai pagal struktūrą ir turinį galima rasti latvių šios pasakos variantų. Anot Leonardo Saukos sudaryto keturių tomų pasakų leidimo apie Eglę, jų Latvijoje yra 87. Iš jų žaltys figūruoja tik 29 variantuose. Kituose jis pasirodo arba gyvūniška prigimtimi: kirminas – 9 tekstai, gyvatė – 7, slibinas – 1, ungyrys – 1, šamas – 1, žuvelė – 1, vandenis – 1, rupūžė – 2; arba žmogiška prigimtimi: ponas – 6 tekstai, jaunikis – 2, bernas – 1, jūros karalius ar karalaitis – 3. Vieną kartą jis pristatomas kaip žmogus-lokys. Velnio pavidalu yra 21 tekste.¹²³ Tas pats leidimas išspausdino Eglės žalčių karalienės 182 lietuviškus variantus.¹²⁴ Iš 35 variantų estų kalba matosi tam tikri skirtumai. Pavyzdžiui, žalčio pašaukimas nekalba apie pieno ir kraujo putą, bet apie bures ir laivą. Suomių kalba užfiksuoti 4 variantai, vepsių kalba 1. Rusų kalba užrašyti 30 variantų, iš jų 6 už Rusijos federacijos ribų (Ukrainoje ir Lietuvoje). Rusų variantuose dažniausiai žaltys nužudytas ne brolių, o motinos. Tik tai Lietuvoje užrašytuose tekstuose Mašą (Eglę) išgelbėti ryžtasi jos broliai. Vaikai paverčiami paukščiais. Baltarusų variantuose (22) paprastai žudo broliai, taip kaip Lietuvoje. Vaikai paverčiami medžiais, bet duktė dažnai ir gyvate (3 variantai), varle (2), rupūže (1). Ukrainiečių variantai 6. Viename variante negresia pavojus žalčiui, bet gresia jo vaikams, važiuojantiems su mama krikštytis. Motina juos paskutinę akimirką paverčia paukščiais, kad galėtų pabėgti nuo dalgio pjūvių. Lenkijoje užrašyti 3 variantai, bulgarų 2, viename iš jų: „*Mūsų tėvelis iki liemens su*

¹²² Vaicekauskas, A.: *Prarastos atminties beiėškant (2004)*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 446

¹²³ Sauka, L.: *Pasaka Eglė žalčių karalienė; Latvių variantai (II t.)*, p. 25-26

¹²⁴ Sauka, L.: *Pasaka Eglė žalčių karalienė; Lietuvių variantai (I t.)*, p. 14

galva, o nuo liemens – žaltys su uodega.“ Du variantai užfiksuoti pas moldavus, keturi pas totorius, po vieną pas kazachus ir čiuvašus.¹²⁵ Galima būtų teigti, jog ir tolimoje Indijoje atsiranda 3 tokio tipo siužetai. Viename herojus dieną gyvatė, naktį žmogus, antrame duktė pasižada krokodilui, nueina pas jį į upę ir ten dingsta ir trečiame mergaitė susituokia su beždžione, bet galvoja, kaip nuo jo pabėgti.¹²⁶ Rusų pasakose labai dažnai tuokiamasi su gyvūno pavidalo jaunikaičiais, tačiau nė vienoje rusų pasakoje nėra toteminių tikėjimų akcento, nėra medžių kulto nei dviejų priešiškų (Eglės ir jaunikaičio) pasaulių. Bet ir čia herojus būna gyvūnas susijęs su vandens prigimtimi.¹²⁷ Pateikiama ir polineziečių pasaka, kuri tam tikrais aspektais galėtų būti pasakos apie Eglę atitikmeniu. Vienas brolis nužudo kitą brolių, kad gautų jo gražuolę žmoną. Antrasis brolis nujautė nelaimę ir buvo pasakęs savo žmonai: „*Jei bangų mūša nusidažys raudonai, tai aš būsiu žuves, o jei bangų mūša tebebus balta, tai reikš, kad esu gyvas.*“ Žmona nelieka su žmogžudžiu, bet išeina į mirusiųjų karalystę, kur randa savo vyrą.¹²⁸

Žalčio pasaka turi daugybę variantų. Ne visuose variantuose yra visi veiksniai ir reiškiniai, kartais pasaka būna apkarpyta. Tai tautosakoje yra normalus reiškinys. Tačiau reikia pabrėžti vėl vieną žalčio pasakos variatną – apie utėlės odos batukus: „*Karalaitė tekės už to, kas pasakys, iš kokios odos pasiūti bateliai / kieno mėsa. Velnias / žaltys tai pasako.*“¹²⁹ Ir vėl matosi, kad velnias ir žaltys gali pavaduoti vienas kitą. Nepasisekė mums išsiaiškinti, kokia sąsaja turėtų būti tarp žalčio ir utėlės, tačiau tokių variantų pakankamai gausu. Pateiksim, pavyzdžiui, pasakojimą apie suvalgytą gyvatę: „*Vyns pons užėjęs į karčiamą prašo, kad jam iškeptų vijūnų. Karčiauninks vijūnų neturėjo, vietoj vijūnų iškepė gyvatę.*“

¹²⁵ Sauka, L.: *Pasaka Eglė žalčių karalienė; Finų, slavų, romanų, tiurkų variantai (III t.)*, p. 10-40

¹²⁶ Bradūnaitė, E.: „*Eglės žalčių karalienės*“ pasakos gyvavimo šaltiniai (1976), in *Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.)*, p. 161-165

¹²⁷ Mitropolskaja, N.: *Tarptautiniai kontaktiniai ryšiai pasakų žanre (1977)*, in *Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.)*, p. 172

¹²⁸ Vymerytė, M.: *Žaltys jaunikis (1934)*, in *Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.)*, p. 422, Hambruch 64 p. 254

¹²⁹ Kerbelytė, B.: *Lietuvių liaudies pasakų repertuaras*, p. 129

*Ponas gardžiai gyvatę suvalgė. Kaip suvalgė, ant rytojaus jo nugaroje atsirado didelis guzas. Jis nuvyko pas daktarą, kaip jam tą guzą prapjovė, iš jo išbiro vien utėlės.*¹³⁰

Pasaka apie Eglę labai turininga. Matome joje begalybę simbolinių reikšmių, labai didelę naudą šiuolaikiniams baltų tautosakos ir mitologijos tyrinėjimams. Kalbant apie žalčio vaidmenį joje, jis turi kaip ir negatyvių, taip ir pozityvių bruožų, jo charakteris primena žmogaus elgesį, galima būtų teigti, jog žaltys šioje pasakoje veikia kaip žmogus. Žaltys, be abejo, antgamtinė būtybė, pasižyminti išankstiniu žinojimu ir kurią paveikia žodžio galia. Jo varde slypi žaliavimas – gyvybės simbolis, susijęs su gyvybingumo jėga. Žalia spalva reiškia jaunystę. Kadangi žaltys, kaip ir kiti ropliai, išsineria iš senos odos, jis simbolizuoja kasmetinį besikartojantį gamtos ir gyvenimo atsinaujinimą. Su tuo yra glaudžiai susijusi žalčio pagrindinė funkcija – apvaisinimas ir savo šeimos pratęsimas, nuolatinis atsinaujinimas. Šiandieninė roplių sąvoka neigiama, tačiau pasakoje apie Eglę žalčių karalienę Žilvinas įgauna ne tik teigiamą atspalvį, jis net mylimas savo žemės žmonos ir jų vaikų. Taip pat jis juos myli, reiškia, jų „pabaisa“ turi jausmus. Šis teigiamas požiūris į žaltį tikriausiai atspindi pagonišką žalčio-namų saugotojo kultą.

Su apvaisinimu ir gyvenimo atnaujinimu glaudžiai siejasi antikos mitas apie Uraną ir jam nupjautas genitalijas, kurios buvo sviestos į jūrą ir iš kurių pasirodė pieno puta – gyvybės simbolis, kraujo puta – mirties simbolis ir jų priešingybė. Apvaisinimas, ko gero, bus seniausias žalčio kulto pėdsakas.

Kai kurie variantai pakeičia žaltį į velnią. Galimi yra du aiškinimai. Arba žaltys krikščionybės įtaka žmonių pasaulėjautoje tapo neigiamu veikėju ir todėl nebuvo sunku pakeisti jį velniu, gal tokiais atvejais ir neskausminga velnio (žalčio) mirtis. Arba žaltys, kadangi jis taip pat chtoniškoji būtybė, o chtoniškosioms būtybėms būdinga keisti pavidalą, tiesiog pakeičiamas velniu. Tai būtų visai logiškas paaiškinimas. Žaltys mėgsta drėgmę ir

---

¹³⁰ LTR 1432 (26)

pelkes, taip pat kaip ir baltų velnias (plg. toliau minimą velnią Pinčiuką iš K. Borutos veikalo Baltaragio malūnas).

Iš sakmių žinoma, kad žaltys, nors saugo namus ir jų gyventojus, moka už bloga atsikeršyti. Taip pat Žilvino žalčių pulkas atšliauždamas pas Eglės šeimą pasakos pradžioje grasina už neišpildytą pažadą atsikeršyti.

Pasitelkiant mitologijos išteklius ir šia pasaka, žaltys gyvena dvejose gyvenimo sferose – ant žemės ir po vandeniu. Mūsų manymu, čia povandeninis pasaulis simbolizuoja: pirma, kitą žmonėms neprieinamą pasaulį (sferą), antra, paslaptinius požemius su visais žmonėms nežinomais paslaptiniais gyvūnais bei velniu, kaip tariant, chtoniškąjį pasaulį. Po žeme būna užkasti lobiai, kuriuos saugo gyvatės, o požemiai ir yra gyvačių gyvenama vieta.

Be to, pasaka apie Eglę žalčių karalienę turi atitikmenis, kaip matėme, ir kitų tautų kultūrose. Galimas daiktas, kad žalčio kultas gyvavo didesnėje teritorijoje, už Lietuvos ribų, ir kartu su tenykščiu krikštu išnyko, tačiau pasaka pati išliko. Arba galima spėti, jog žalčio – vandens būtybės, kuri nori gauti žemės žmoną – kultas atsirado nepriklausomai vienas nuo kito.

4.1.2 Žaltys, gyvatė ir slibinas kitose pasakose

Šioje pastraipoje atkreipsime dėmesį ne tik tai į žalčius, o apskritai į roplius, nes pasakose paprastai sunku nustatyti, kokios kilmės roplys pasakoje pavaizduotas. Kadangi pasakų slibinai, rodosi, yra gyvatiškos prigimties, trumpai aptarsim irgi pastaruosius. Pasakose, kaip jau paminėta, daugumoje atvejų gyvatės ir slibinai pasirodo negatyviai. Tai žiaurios pabaisos, kurios nori gražias karalaites ar vesti, ar praryti. Toks siužetas gana dažnas visoje Europoje, taip pat Lietuvoje. Gražus karalaitis arba jauniausiasis brolis „kvailelis“ laimi kovoje su slibinu, veda karalaitę ir gauna pusę karalystės. Pavyzdžiais imkime pasakas

„Paršių piemuo“¹³¹, „Smakas devyngalvis“¹³² arba „Dvylikagalvis smakas ir karalaitis“.¹³³

Nė vienoje iš šių pasakų smakas nėra pagrindinis veikėjas, jis tik įrodo pagrindinio veikėjo stiprybę ir drąsą. Jei karalaitės gelbėtojas nupjauna smakui visas devynias galvas vienu smūgiu, tai dar nereiškia, kad smakas yra silpnas. Atvirkščiai, smakai paprastai daug didesni ir stipresni už jų priešus. Tai jaunikaičių narsos įrodymas. Smakai yra baisūs ir žiaurūs, bet daugumoje atvejų irgi labai kvaili. Jaunikaitis nugali smaką ne tik jėga, bet ir protu.

Pasiėmėme kelis pavyzdžius iš folkloristės Bronislavos Kerbelytės tautosakos katalogo. Kaip slibinai nurodo jaunikaičių narsą, taip ir jie yra jėgą ir stiprybę duodantis elementas: „*Senelė suvalgo žuvį – gimsta stiprus sūnus. / Jaunuolis išgeria stiprybės vandens / išsimaudo šulinyje / nusiprausia upėje, atsiradusioje iš slibino kraujo, / apsivelka gyvatės dovanotais marškiniiais / susijuosia jėgos duodančiu diržu – tampa stipruolis / nepažeidžiamas.*“¹³⁴ Be to, akivaizdus ryšys tarp slibino ir vandens.

Pasakoje „*Devyni broliai ir dešimta sesuo*“¹³⁵ yra devyngalvis smakas pavaizduotas taip, kaip ir pastaruosiuose pasakų tipuose. Įdomu, kad smakai pasakose nėra niekaip išsamiai aprašinti. Kiekvienas klausytojas turi žinoti (ar spėjama, kad žino), kaip toks smakas atrodo. Sužinome, kad iš uolos iššoko devyngalvis smakas ir tuo visas apibūdinimas baigiasi.

Smako trigalvio, šešiagalvio, devyngalvio ar net dvylikagalvio įsivaizdavimas glaudžiai susijęs su magišku skaičiumi trys.

Labai dažnai pasitaiko, kad smakui iš nasrų liepsnoja ugnis. Iš kur šis vaizdavimas, sunku pasakyti. Lietuvių etnografė Pranė Dundulienė savo studijoje apie žalčių simboliką pagrįsta gyvačių, konkrečiai žalčių, sujungimą su protėvių įsivaizdavimu, kad žaltys sugeba prišaukti lietu taip, kad praryja saulę. Tai padaro taip: atveria nasrus kryptimi prieš saulę ir

¹³¹ Iš pasakų rinkinio *Diamantová sekera – Baltské pohádky*, p. 88

¹³² Sauka, L., Seselskytė, A.: *Lietuvių tautosaka (3 tomas) – Pasakos*, p. 211

¹³³ Ten pat, p. 218

¹³⁴ Kerbelytė, B.: *Lietuvių liaudies pasakų repertuaras*, p. 60, AT 300

¹³⁵ Dovydaitis, J.: *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais*, p. 149

tuo ją ir praryja.¹³⁶ Būtų galima remtis vėl viena priežastimi. Kadangi ropliai gyvena ne tik ant žemės, bet ir po ja, dažnai siejami su velniu. O velnias glaudžiai susijęs su ugnimi. Velnias, jei yra reikalas, gali ir pavirsti gyvate. Šis teigimas rodosi labiau pagrįstas. Iš čia tada galėtų būti ugnis iš smakų nasrų. Be to, prisiminkime gyvatės ar žalčio sąsają su saule, arba su sausra, kuri gali būti gaisro priežastimi.

Slibinai neįgauna žmogaus bruožų, nekalba žmonių kalba, jie dar nesuasmeninti ir labai archajiški. Apie tai liudija ir šio vaizdinio paplitimas visose indoeuropiečių tautose. Jie neskiria gėrio ir blogio. Nebendruoja su žmonėmis, atvirkščiai nori juos praryti, sudeginti ugnimi. Saugo užburtus lobius, dvarus. Jie akli blogio nešėjai, tai nebūdinga sužmogintoms mitinėms būtybėms.

Pasakose slibinai nugalimi tik tada, kai herojus atranda jų silpną vietą, jų širdį, kuris dažnai paslėptas kiaušinyje jūros gelmėse arba saloje marių viduryje. Žaltys iš pasakos apie Eglę taip pat gyvena vandenyje, ten jo saugi vieta, ten saugi vieta ir slibino širdžiai.¹³⁷ Beje, širdis kiaušinyje rodo, kad pasakiški smakai kilę iš kiaušinio yra gyvatiškos ar paukščio prigimties. Dažnai smakai sparnuoti. „*Vaikinas / stipruolis girdi karalaitę / žmoną / motiną kalbantis su slibinu. Slibinas pasako, kad jo mirtis šluotražyje / bato kulne. Kai moteris išpuošia "mirtį", slibinas pasako, kad mirtis kiaušinyje, kuris yra antyje, o antis – lizde, lizdas – ažuole, ažuolas – saloje.*“¹³⁸ Kiaušinis – tai, be abejo, Kosminis kiaušinis. Gyvatės ir paukščiai, be kiaušinių, turi mitologijos požiūriu daug ko bendro, pvz., abu du turi savo vietą pasaulio medžio galuose, gyvatės apatiniame, o paukščiai viršutiniame. Sala – pirma, sąsaja su vandeniu, antra, pirmapradžio pasaulio pagrindas. Ažuolas yra pasaulio centro medis.

Gyvatėmis ir žalčiais virsta užburti žmonės, apraganuotos mergelės. Pasakoje trys tėvo sūnūs iškeliauja ieškoti tarnybos, už kurią per metus gautų po žiedą. Jauniausias sutinka

---

¹³⁶ Dundulienė, P.: *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, p. 91

¹³⁷ Adamkus, A.: *Eglė žalčių karalienė: viena lietuvių pasaka*, in *Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios* (IV t.), p. 243

¹³⁸ Kerbelytė, B.: *Lietuvių liaudies pasakų repertuaras*, p. 64-65, AT 302

balandį, kuris jį nuveda į tamsią skylę, kur randa rūmus. (Mituose balandis ir gyvatė yra laikomi kilusiais iš to paties pramušto kiaušinio.) Ten prie lango narve pakabintas žaltys, kuris vaikinui pasako, kad, išstarnavęs pas jį metus, gaus visko, ko tik panorės. Vaikinas sutinka. Baigęs tarnybą, gauna gražiausią žiedą, skarą ir mergele, į kurią pavirto žaltys.¹³⁹

Be to, pasakose randasi, taip pat kaip saktėse (žr. toliau) gyvatės atsidėkojimo už gera elementai. Pvz., pasakoje „*Neištikima žmona*“, kurioje vaikinas išgelbsti iš ugnies gyvatę ir yra apdovanojamas, po to meilužio nužudytas ir gyvuoju vandeniu vėl atgaivinamas.¹⁴⁰ Pasakoje „*Gyvatė įmetama į ugnį*“ vaikinas už tai, kad gyvatei padarė gera, apdovanojamas, yra variantų, kada gyvatė pasakos pabaigoje pavirsta mergina ir vaikinas ją veda.¹⁴¹

Žalčio (gyvatės) sąsają su gyvybe ir gyvybingumu įrodo pasaka „*Gyvatės lapeliai*“, kurioje atgaivinama mirusi žmona/miręs vyras/netyčia užmušti žalčio vaikai gyvačių lapeliais/žole.¹⁴²

Tarp pasakų paveiktų krikščionybės įtaka, reiškia gyvatę suvokiama neigiamai, priklauso, pvz., „*Plėšikas sūnus*“: *Plėšikas nori pakarti savo tėvą. Kai tėvas ima graudinti, sūnus liepia tėvui išrauti žabą. Tėvas išrauna. Sūnus paaiškina, kad tėvas turėjęs jį mažą auklėti, ir pakaria. Kunigas liepia plėšikui nešioti užantyje gyvatę. Plėšikas nešioja gyvatę, o ši ima smaugti. Kunigas plėšikui paaiškina: ir jis pakoręs tėvą, kuris jį augino.*¹⁴³ Pasakoje „*Raganos laiduotuvės*“ situacija su gyvatėmis ir jų vaizdavimu labai panaši: „*Bernas įmeta burtininkę į ugnį – iš jos iššliaužia gyvatės; mergina atgyja.*“¹⁴⁴

Labai dažnas pasakų susijusių su žalčiu siužetas būna, kai mergina pasako tekėsianti tik už berno su sidabrine nosimi, arba, jau paminėta, už to, kas atspės kieno odos batukai. O

¹³⁹ Dundulienė, P.: *Žalčių ir gyvačių ryšys su toteminiais vaizdiniais (1996)*, in Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), p. 311, (S. Daukantas. Pasakas massiū. Suraszitas 1835 metuose apigardosį Kretiū, Pałongos, Gundenės, p. 39. Nr. 20 (priedas))

¹⁴⁰ Kerbelytė, B.: *Lietuvių liaudies pasakų repertuaras*, p. 74, AT 318

¹⁴¹ Ten pat, p. 89, A* 409

¹⁴² Ten pat, p. 128-129, AT 612

¹⁴³ Ten pat, p. 190, AT-

¹⁴⁴ <http://www.aruodai.lt/pasakos> (11/02/2009)

tai žaltys su sidabrine nosimi, ir žaltys žino, kieno odos batukai.¹⁴⁵ Šiuo atveju būtų galima teigti, jog mergina pati kalta. Žaltys čia, be abejo, turi neigiamą reikšmę, nors šis siužetas bus susijęs su pasaka apie Eglę.

Pasaka apie vyrą, kuris prakeikė savo žmoną, mums apie gyvatę nieko daug nesako, tik kad gyvatė vėl tapatinama su blogiu, su neigiama prasme: „*Žmona liepia vyrui nepavadinti jos gyvate. Vyras, grįždamas iš kelionės, užaina į karčemą. Jam pasakoma, kad namuose netvarka. Vyras sukeikia: "Gyvatė!" Namie randa tvarką, bet vietoj žmonos – gyvatę.*“¹⁴⁶

Kartais pasakose žaltys, gyvatė, rupūžė ar kiti „nemėgstami“ gyvūnai pavirsta merginomis, vaikinais, žmonėmis: „*Kvailys pakuria krosnį ir įkiša į ją rupūžę. / Pirmus metus kvailys kerta beržus, antrus metus krauna malkas į rietuves, trečius metus uždega malkas ir užmeta ant jų gyvatę. / Kvailys riša šluotas, o trečių metų pabaigoje pakuria krosnį ir įmeta į ugnį žaltį / kirminą, o su šluotomis šluoja į ugnį vabalus. Gyviai virsta mergina ir žmonėmis. / Kvailys pasisako gyvatei / rupūžei, kad jam reikia žiedo / tabakinės / pyrago. Jam duodami tie daiktai.*“¹⁴⁷ Kalbant apie roplių suvokimą šiame pasakų tipe jau išsireiškėm žodžiu „nemėgstami“.

Jau paminėjome, jog gyvatė ar žaltys pasakoje gali būti pakeičiamas velniu. O baltų velnias savo kvailumu dažnai leidžiasi būti apgaunamas. Šios pasakos siužetas apie čigoną / piemenį apgavusį kokį nors kitą vaidmenį pakankamai populiarus ir kitose šalyse: „*Milžinas / gyvatė / velnias kviečia čigoną / piemenį rungtyniauti, kas daugiau suvalgys. Čigonas / piemuo pasikabina po kaklu terbą ir į ją deda maistą. Jis daugiau "suvalgo" / čigonas sako*

---

¹⁴⁵ Ten pat, (11/02/2009), AT 955

¹⁴⁶ Ten pat, (11/02/2009)

¹⁴⁷ Ten pat, (11/02/2009), AT-

*tik paragavęs: valgyti nėra ko.“ Arba: „Piemenukas prapjauna terbą ir sako prasipjovęs pilvą, kad vėl galėtų valgyti. Milžinas prasipjauna pilvą ir miršta.“*¹⁴⁸

Gyvatė pasakoje gali žmogui suteikti gebėjimą suprasti paukščių bei kitų gyvūnų kalbą, jei žmogus gyvatę suvalgys. Su tokiu motyvu dažnai susitinkame lietuvių sakmėse. Čekų tautosakoje yra labai graži pasaka apie auksaplaukę karalaitę „*O Zlatovlásce*“, kuri seka būtent apie gyvūnų kalbos supratimą. Lietuvių tautosakoje pasisiekė aptikti panašų siužetą, kaip jį pažįstame iš čekų tautosakos: Karaliaus tarnas Jiřík (Jurgis) slapčia paragavęs savo pono gardėsį – gyvatę, žuvį ar ungurį, ir suprato gyvūnų kalbą. Šį reiškinių būtų galima susieti su gyvačių karūnomis žinomomis iš sakmių. Pasakoje yra ir daugiau motyvų, kuriuos būtų galima susieti su lietuvių pasakiškais žalčiais. Pasakos pabaigoje buvo herojus Jiřík atgaivintas „gyvybės vandenių“, kurį (kartu su mirties vandenių) jam atnešė du varniukai, kuriuos jis buvo išgelbėjęs nuo bado. Gyvybės ir mirties vanduo be abejo susiję su žalčiu. Ryšys tarp žalčio ir vandens ne tik lietuvių mitologijoje akivaizdus. Auksaplaukę karalaitę gyvena saloje. Vieną kartą ji nuėjo maudytis ir prarado žiedą. Jurgio užduotis žiedą surasti ir karalaitę atnešti. Jurgiui padeda auksinė žuvis, kurią jis buvo anksčiau išgelbėjęs nuo žvejų rankų. Kai kurie Eglės žalčių karalienės variantai kalba apie karalaitę nuėjusią maudytis ir pamėčiusią žiedą, kurį jai grąžino žaltys už tai, kad ji pažadės už jo tekėti. Jurgis turi išpildyti tris užduotis, kad gautų karalaitę savo karaliui. Viena iš jų surasti žiedą, kita atnešti jau minėtą gyvybės ir mirties vandenį. Matosi, kad sąsajų tarp šios pasakos ir lietuvių gyvatiškos prigimties pasakų veikėjų nemažai.

Vienas pavyzdys iš lietuvių tautosakos repertuaro – pasaka „*Žmogus, supratęs žvėrių kalbą*“: „*Žmogus ištraukia iš ugnies / iš duobės žaltį / uždengia nuo ledu gyvates / kirmėlės prašomas užmuša galvažudį / barsto grūdus žuvims / priima nakvoti elgetą – išmokomas gyvūnų kalbos. / Žmogus pagauna vėžį / varniuką ir paleidžia, gavęs pažadą išmokyti gyvūnų*

---

¹⁴⁸ Ten pat, (11/14/2009)

*kalbos. / Karalius iškepa kanarėlių / gyvačių širdis ir suvalgo – pradeda suprasti gyvūnų kalbą.*¹⁴⁹

4.2 Ropliai sakmėse

Sakmės yra trumpi apsakymai, kurie paaiškina aplinkinius reiškinius. Pagrindinė šio žanro funkcija yra informacijos pateikimas. Sakmės aprašo nepaprastus įvykius. Pavyzdžiui, kaip buvo sukurtas pasaulis ir kodėl kai kurie dalykai vyksta šitaip, o ne kitaip (etiologinės sakmės), arba aprašo žmogaus ir antgamtinių būtybių susitikimus, su gyvūnais, kalbančiais žmogaus kalba (mitologinės sakmės). Pagrindinis skirtumas tarp pasakos ir sakmės – sakmė tikrai įvyko. Žmonės buvo įsitikinę, kad tikrai atsitiko.

Šiame darbe bus aptariamos sakmės apie žalčius ir kitus roplius. Žalčiai sakmėse vaizduojami dviem vaidmenimis. Arba gyvena su žmonėmis namuose, arba yra sutinkami miške. Prie kiekvienos pastraipos pateiksime po vieną pavyzdį.

Pirmu atveju žalčiai būna garbinami namų židinio, gyventojų ir gyvulių sargai. Sakmėse kalbama, kad namams, kuriuose gyvena žaltys, gerai sekasi, netrenks į juos žaibas, visos ligos jį aplenks, turi gerą derlių, gyvuliai sveiki. Žmonės buvo įsitikinę, jog žalčiai vaikšto žįsti karvės ar kiaulės pieno. Už tai žalčius nebausdavo, tai buvo geras ženklas – karvės duosiančios daugiau pieno ir kiaulės būsiančios riebios ir sveikos. Užmušti žaltį buvo didelė nuodėmė. Dėl to galėjo numirti kas nors iš namų – žmogus ar gyvuliai.¹⁵⁰

Gyvulio globėjas

Seniau didesnieji ūkininkai visuomet laikydavo žalčius. Pas vieną ūkininką užėjo medžių kirtėjai ir paprašė naktigulto. Juos tenai priėmė. Jie pašiūrėję gulėdami pamatė, kad vaikštinėja žaltys. Jie nieko nepagalvojo ir jį užmušė. Ateina ūkininkas pašiūrėn, žiūri – kad

¹⁴⁹ Kerbelytė, B.: *Lietuvių liaudies pasakų repertuaras*, p. 133

¹⁵⁰ Skabeikytė-Kazlauskienė, G.: *Lietuvių tautosakas*, p. 181

žaltys užmuštas. Tuo j jis nubėgo gurban – o ten jautis guli nudvėses. Atbėges pradėjo bartis, kam žaltį užmušė – jo jautis nudvėse.

Matai, seniau kiekvienas gyvulys turėjo kaip ir globėją žaltį. Jam nudvėsus ar jį užmušus, turėjo dvėst ir gyvulys.¹⁵¹

Be to, žalčiai žaidė su vaikais, miegojo su jais vienoje lovoje ir net valgė su jais iš vienos lėkštės. Nors žalčiai kartais gali keršyti už blogą elgesį su jais, vaikams jie nekeršijo. Pavyzdžiui sakmėje „*Žaltys ir vaikai*“¹⁵² vaikas valgydamas muša šaukštu žaltį, lendantį jam į lėkštę. Žaltys vietoj keršto atšliaužia atgal į savo guolį, kuris yra kažkur po stalu.

„Seniau žalčius laikydavo pečkoje. Jie su vaikais sykiu pieną gerdavę ir būdavo nepikti, nors vaikai gerai užkaušdavo.“¹⁵³

„Seniau žalčius kokie samaniai, girių gyventojai, garbindavo ir ne tik tai jų nenaikindavo, bet pavelydavo pieną kartu su vaikais iš vieno dubens lakti. Pasideda vaikai pieno dubenį viduaslin ir pradeda jį srėbti, o žaltys atšliaužia ir taiko galvą į dubenį kišti. Vaikai žalčiui šaukštu į kaktą kaukštelėja, o žaltys vėl lenda į dubenį. Palėvenis, Panevėžio ap.“¹⁵⁴

Labai dažnai galima susitikti su gyvačių karaliumi. Gyvačių karalius nepaprastai didelis. Kai jis peršliaužia per ežią, atrodo, kad kažkas ten rąstą traukęs ar vežimu važiuo. Ant galvos jos turi žalios ar raudonos spalvos auksiniai spindinčiai karūną. Sakoma, kad tą karūną gali žmogus pavogti. Tas, kas ją turi, žino ateitį ir praeitį, supranta gyvūnų kalbą, žino, kur paslėpti lobiai ir yra labai gudrus. Bet įgyti karūną būna labai sunku.¹⁵⁵ Daugumoje atvejų žmogus gyvačių karalių sutinka, išsigąsta, bet nieko blogo jam neatsitinka, gyvatė iššliaužia.

---

¹⁵¹ Vėlius, N.: *Sužeistas vėjas – lietuvių mitologinės sakmės*, p. 68

¹⁵² Ten pat, p. 67

¹⁵³ LTR 1640 (140) 285

¹⁵⁴ Elisonas, J.: *Keletas folkloro dalykų apie mūsų krašto roplių (Reptilia) atstovus*, in Kosmos (V, 1924, 1-asis sąsiuvinys), p. 97

¹⁵⁵ Vėlius, N.: *Sužeistas vėjas – lietuvių mitologinės sakmės*, p. 55 - 56

„Viena boba grybavus miški ir pamačius atainunt, atbarškunt gyvačių karalių su karūna. Ana pajėmus patiesus skarelį. Pati paskavoja. Gyvatinas perėjis un skarelį ir padėjis karūnų un skarelas, a pats nuvejis kur jam raikia. Boba pasėmus karūnų ir na tai laiku visa žinojus.“¹⁵⁶

Ypatingą ryšį gyvatės turi irgi su linu ir lininiais audiniais, drabužiais. Todėl „boba“ patiesė skarelį. Sakoma, kad gyvatės lino bijo, kad, pvz., niekada nerastumėte gyvatės ten, kur auga linas. Per lininius drabužius gyvatė įkasti negali. O gyvačių karalius (dažnai tai būna žaltys), kaip ir šiuo atveju, ant lininės skarelės padeda karūną.

Kita tema sakmėse apie žalčius yra susijusi su nuosprendžio vykdymu. Žalčiai sugeba atpažinti nuoskriaudą ir ją nubausti. Žalčiai buvo suvokiami kaip labai protingi gyvūnai. Labai paplitusi yra sakmė apie žaltį, kuris, neradęs savo kiaušinių, apnuodija piena puode, bet paskui, radęs savo kiaušinius, apsivynioja aplink puodą ir apverčia jį, kad niekas neapsinuodytų.¹⁵⁷

„Žalčiai labai gudrūs – taip pasakojo vienas gyvytinė žmogus – mūsų grįtelė, jau aplūžusi, stovi prie pat miško, o miške pilna žalčių ir gyvačių. Labai įprato žalčiai prie mūsų grįtelės ir kasdieną bent kelį ją aplanko. Kamaroje, apačioje girnų, padėjo sėmenokuose žaltys, rodos, aštuonius kiaušinius ir pradėjo juos perėti. Kartą jo nebuvo namie, buvo išėjęs, matyti, medžiotų, o šeimininkė ėmė ir išnešė tuos kiaušinius. Atėjo žaltys ir, neradęs kiaušinių, labai supyko. Kamaroje stovėjo puodynė saldaus pieno, jis tuojau į tą piena įlindo, priturškė – prileido nuodų – ir tokiu būdu atkeršijo. Bet ėmė šeimininkė už dienos vėl tuos kiaušinius padėjo. Žaltys sugrąžintus kiaušinius tuojau rado, atsileido, matyti, jo širdis, ir bijodamas, kad žmonės nenusinuodytų tuo pienu, greitai priturškėtas puodynes išvartė. Jam busi geras, ir jis tau bus geras.“¹⁵⁸ Arba kam nors sudaužus žalčio kiaušinių – sakmėje „Išgelbėtas

---

¹⁵⁶ LTR 1665 (42)

¹⁵⁷ Skabeikytė-Kazlauskienė, G.: *Lietuvių tautosaka*, p. 181

¹⁵⁸ Elisonas, J.: *Keletas folkloro dalykų apie mūsų krašto roplių (Reptilia) atstovus*, in Kosmos (V, 1924, 1-asis sąsiuvinys), p. 96, Rėkliai, Pinavos val. (A. Koncė)

ūkininkas“. Ūkininko bernas sudaužė žalčio kiaušinius, žaltys, tai radęs, apnuodijo vandenį ąsotyje. Bet pirmas ėjo atsigerti ūkininkas, žaltys prišliaužė ir ąsotį apvertė.¹⁵⁹

Jau buvo paminėta, kad žalčiai moka atsikeršyti. Sakmės apie žalčio kerštą gana dažnos, bet tokios susijusios su žalčiais, gyvenančiais miškuose. Jie keršijasi, kai žmogus pažeidžia pažadą. Sakmėje „*Gyvatės lėmimas*“ žmogus išgelbėjo gyvatę iš degančio medžio. Gyvatė jam už tai pažadėjo, kad bus laimingas ir gerai jam seksis, jei jis nešios tą gyvatę aplink kūną. Bet negali niekam linkėti nieko blogo, nei skriausti žmones. Taip jie kažkiek laiko kartu gyveno ir viskas buvo tvarkoje, kaip gyvatė pasakė. Kartą žmogus surado kaimyno bulių savo pievoje ir norėjo eiti skūstis. Gyvatė jam tarė, kad taip nedarytų, nes bulius dar nebuvo peržengęs jo pievos ribos. Žmogus gyvatės nepaklausė, ji jį įgėlė tiesiai į širdį, žmogus mirė.¹⁶⁰ Gyvatės vėl atkeršija, kai žmogus nužudo vieną iš jų. Pavyzdžiui, sakmėje „*Persekiojamas piemuo*“ pasakoja apie tai, kaip piemuo rinko gyvates ir metė jas į skruzdėlyną, kad jas skruzdės suvalgytų. Kartą pradėjo piemenį vytis didžiulė gyvatė su karūna ant galvos. Bėgdamas piemuo sutiko miške senį ir tas gyvatę išgąsdino ir ji pasitraukė. Tačiau senis liepė piemeniui jau niekada nemesti gyvačių į skruzdėlyną.¹⁶¹ Sakmėje „*Pasmaugta žmona*“ žaltys atkeršijo žmogui tuo pačiu už tai, kad jis jam nužudė pačią, žaltys žmogaus pačią.¹⁶²

Su kerštu susijusios irgi sakmės sekančios apie tai, kaip žalčiai moka prilupti žmonių uodegomis: „*Šitą atsitikimą atsimenu aš dar iš jaunystės laikų. Ganėme piemenys galvijus miške ir netyčiomis užėjome laužynę, priėjome ir net išsigandome: didžiausia žalčių krūva, visi susirangę, susivynioję ir juda. Ėmėme juos pykdyti ir liesti. Kai gerokai įpykdėme, ėmė pulti mumis, o kiti net vytis. Atsistoja ant uodegos, ir taip lekia, kad vos spėji pabėgti. Pribėgęs verčiasi per galvą ir drožia uodega, kaip su botagu, o paskum „nuodais“ spjauna;*

---

¹⁵⁹ Vėlius, N.: *Sužeistas vėjas – lietuvių mitologinės sakmės*, p. 69

¹⁶⁰ Ten pat, p. 54

¹⁶¹ Ten pat, p. 58

¹⁶² Ten pat, p. 68

jei papuola šitų nuodų ant pliko kūno, tai toji vieta išbrinksta. Kartą vijosi laukų žalčiai kiaules; bėgo vis stati ant uodegos, o pribėgę kaip sudrožia kiaulei, tai ta net žviegia – taip pasakojo apie žalčius vienas seniukas.“¹⁶³ Arba: „Viena piemenėlė ganiusi bandą ir radusi didelį be skruzdėlių skruzdėlyną. Užlipusi ant skruzdėlyno ir ėmusi suptis. Besisupdama ji įlūžusi ir atsidūrusi vidury žalčių. Labai persigandusi ir ėmusi bėgti, o vienas žaltys pradėjęs ją vytis ir pasivijęs labai ją prilupęs. Ir senatvėje buvusios žymės jos kūne nuo žalčio smūgių.“¹⁶⁴; tokia pat tema viena patarlė: „Jei žaltį kas supykdo, tai jis tą žmogų uodega lupa.“¹⁶⁵

Žalčiai ir gyvatės nemoka tik keršytis, pasitaiko, kad yra labai dosnūs, moka atsidėkoti, kai jiems žmogus padeda. Jau pakalbėjom apie sakmę „Gyvatės lėmimas“. Kita tokia sakmė gali būti „Angies dovana“: „Žmogus eina mišku ir mato ugnį, kuri dega ratu. Rato viduryje yra susirangiusi gyvatė ir prašo žmogų, kad ją išgelbėtų, duosianti jam naudingą dovaną. Žmogus peršoka per liepsnas ir išneša gyvatę iš ugnies rato. Gyvatė žmogų įgelia. Žmogus pyksta, kad jį apgavo, bet gyvatė jam paaiškina, kad šis įgelimas jį apsaugos nuo visų pasaulio nuodų. Po to gyvatė dingsta ir žmogus tikrai gyvena be grėsmės apsinuodyti.“¹⁶⁶ Sakmės „Gyvatės dėkingumas“ ir „Gyvatės atsidėjimas“¹⁶⁷ aprašo beveik tą patį. Moteris eina mišku ir mato ant medžio kabančią gyvatę, gimdančią vaikus. Moteris jai palieka duonos gabalėlį, kad ji turėtų po gimdymo kuo pasistiprinti. Kai moteris pagimdo vaiką, prišliaužia gyvatė ir kaip atsidėjimą dovanuoja vaikui karūną. Karūna – galybės ir žinojimo simbolis.¹⁶⁸

---

¹⁶³ Elisonas, J.: *Keletas folkloro dalykų apie mūsų krašto roplių (Reptilia) atstovus*, in Kosmos (V, 1924, 1-asis sąsiuvinys), p. 96, Rėkliai, Pinavos val. (A. Koncė)

¹⁶⁴ Elisonas, J.: *Mūsų krašto ropliai lietuvių folkloro šviesoje*, in Mūsų tautosaka (III, 1931), p. 150, (Aščiagalių sd. Subačiaus vl.)

¹⁶⁵ Ten pat, p. 145, (Karsakiškis)

¹⁶⁶ Vėlius, N.: *Sužeistas vėjas – lietuvių mitologinės sakmės*, p. 60

¹⁶⁷ Ten pat, p. 62

¹⁶⁸ Gimbutienė, M.: *Senoji Europa*, p. 252

Apie gyvačių žiemos miegą paliko nemažai sakmių. Sakoma, kad gyvatės prieš eidamos miegoti žiemos miegu valgo ypatingas uogas, kurios jas užmigdo. Sakmė „*Užmigęs gyvačių miegu*“ seka apie suvalgiusią gyvačių uogą vaikiną, kuris pramiegojo visą žiemą.¹⁶⁹ Apie gyvačių žiemos miegą pasakoja taip pat sakmės „*Gyvačių duobėje*“ ir „*Našlaitė duobėje*“.¹⁷⁰ Žmogus miške krenta į pilną gyvačių duobę, bet gyvatės jo net neliečia. Duobėje yra stebuklingas akmuo, mėlynas ar baltas, kurį reikia aplaižyti ir žmogus (ir gyvatė) tampa sotus. Pavasarį gyvačių karalius padeda žmogui iš duobės išlįsti.

Labai keisti rodosi žalčio su sparnais vaizdai. Sakmėse „*Sparnuota gyvatė*“ arba „*Nušauta sparnuota gyvatė*“ žmogus miške sutinka gyvatę su sparnais: „...*Gyvatė su sparnais. Sparnai didesni kaip vištos, bet tokio sudėjimo kaip šikšnosparnio. Visa žalios spalvos...*“¹⁷¹. Rodosi, kad čia galėtų būti kažkoks panašumas su sparnuotais smakais iš pasakų. Jie dažnai būna nupiešti žalia spalva.

Iš krikščionybės tradicijos išeina sakmė „*Kieno kraujas gardžiausias*“ apie Nojaus Arkos plaukimą. Laive atsiranda skylutė, gyvūnai ir žmonės tariasi, kuo geriausiai skylę užkimšti. Gyvatė pasisiūlo užkimšti skylę savo kūnu, bet už tai nori išgerti tos būtybės kraują, kieno yra gardžiausias. Visi sutinka. Kai pagaliau vanduo išsenka ir Arka priplaukia kranto, gyvatė nori išsiurbti žmogaus kraują, nes būtent šis gardžiausias. Žmogų išgelbsti kregždutė. Kapojo gyvatei į burną ir perskylė jai liežuvį perpus. Apie gyvatės vaizdavimą krikščionybėje jau pakalbėta. Gyvatė šiuo atveju siejama su velniu, stengiasi visiem pakenkti.

Aiški krikščionybės įtaka matoma taip pat šioje sakmėje: „*Viena mergina nuėjo riešutauti. Jai beriešutaujant apsikabinęs apie jos kaklą žaltys, tik ne toks, kurių dabar esama, bet žvėries „gatunko“, nors ir be kojų. Ir taip su juo tekę gyventi merginai, nes žaltys neatsikabinęs. Reikėdavę jį penėti, nes kitaip jis smaugdavęs (taip pat jis darydavęs, jei ta*

---

¹⁶⁹ Vėlius, N.: *Sužeistas vėjas – lietuvių mitologinės sakmės*, p. 64

¹⁷⁰ Ten pat, p. 64-65

¹⁷¹ Ten pat, p. 66

*mergina norėdavusi jį numesti nuo kaklo). Einant merginai pirtin, jis pasileisdavęs nuo kaklo, sugrįžus gi jai vėl užsikabindavęs.*¹⁷²

Sakmėse (taip pat užkalbėjimuose) daugiausiai matoma kilmė iš mitologijos. Sakmės mums įrodinėja pagonių tikėjimo „teisingumą“. „Tikri“ įvykiai iš gyvenimo. Dar kartą galima matyti, kad žalčiai, kalbant apie tuos, kurie laikomi namuose, suvokiami kaip geros būtybės. Antra vertus, žmogus nepasitiki tais, kurie gyvena miške, bet jaučia jiems kartu su baime ir pagarbą. Jokiu būdu tai nėra neigiamai suvokiamos būtybės. Daugelyje atvejų žmonėms padeda, atsidėkoja už jų gerumą. Tačiau ir keršija už šykštybę, piktumą ir t. t.

Mažą pastabą skirsim etiologinei sakmei „*Kodėl gandras turi juodą dėmę ant nugaros*“: „*Dievas davė gandrui užduotį išnešti pilną visokiausių nereikalingų vabzdžių (šlamšto) maišą virš jūros ir ten maišą pamesti, kad jo turinys paskęstų. Bet gandras buvo smalsus, į maišą pasižiūrėjo ir vabzdžiai jam pabėgo. Tame maiše buvo ir gyvatės ir varlės. Už tai buvo gandras nubaustas.*“¹⁷³ Čia matosi, kaip gali tas „šlamštas“ būti nereikalingas.

4.3 Ropliai patarlėse ir priežodžiuose

Patarlės ir priežodžiai yra glaudžiai susiję su kasdienine kalba. Yra sunku nustatyti, ar jie kalbos turto ar tautosakos paveldo dalis. Patarlė yra pastovus vaizdingas apibendrinamojo pobūdžio posakis, kuris gyvuoja tradicijos būdu. Patarlėmis neretai ko nors pamokoma, patariama. Išėina iš patirties. Patarlė sudaro sintaksiniu atžvilgiu baigtą sakinį. Priežodžiu vadinama konkrečių asmenų, daiktų, situacijų tipiškus požymius nusakanti frazė. Tarp priežodžių priskiriami ir lyginimai, pvz., „*Gu drus kaip gyvatė.*“. Dažnai gali būti patarlės ir priežodžiai painiojami vienas su kitu, nes ne visada aišku, kas yra kas. Jų leksika semia iš šnekamosios kalbos. Tikrovė patarlėse ir priežodžiuose nėra tik apibūdinama, bet irgi vertinama. Tipiškas yra kritiškas požiūris į pasaulį ir skepsija.

¹⁷² Elisonas, J.: *Mūsų krašto ropLIAI lietuvių folkloro šviesoje*, in *Mūsų tautosaka* (III, 1931), p. 144

¹⁷³ Milašius, O.: *Lietuviškos pasakos*, p. 175

Patarlės galima skirstyti pagal temas į kelias grupes: žmogus, šeima, visuomenė, pasaulėžiūra, moralė, darbas, gamtos reiškiniai. Jų reikšmė gali būti tiesioginė ar perkeltinė. Vaizdingi žodžių junginiai pasitaiko dažniau ir jie yra veiksmingesni. Alegorijose ir simboliuose vadovauja gyvūnai. Gyvatė lietuvių patarlėse simbolizuoja pavojų.¹⁷⁴ Tai liudija ir daugelis patarlių ir priežodžių pavyzdžių, kuriuos mums pasisekė aptikti. Juose gyvatė, angis ar žaltys lyginamas su kažkuo pavojingu. Tačiau irgi piktu ir skausmingu. Pavyzdžiui, „Gyvatė gelia skaudžiai, o pikto žmogaus liežuvis - dar skaudžiau.“¹⁷⁵ Arba: „Šnypščia kaip žaltys be ožkos pieno.“¹⁷⁶ Apie gyvačių piktumą išsako taip pat tokio tipo patarlės: „Gyvatė raitos ir sukapota.“¹⁷⁷, „Neimk gyvatės į rankas, pakol gylio neištraukei.“¹⁷⁸ O patarlė „Maža gyvatė didį jautį užmuša.“¹⁷⁹ tikrai išreiškia gyvačių grėsmę, pavojų. Antra vertus, yra ir tokių priežodžių, kurie gyvates klasifikuoja kaip gudrias būtybes: „Gudrus kaip gyvatė.“ Iš to galima spėti, kad gyvatės tautosakos mažuosiuose žanruose dažniausiai suvokiami kaip pikti, pavojingi, bet tuo tarpu ir gudrūs gyvūnai. Reikia pasakyti, kad gyvatės patarlėse ir priežodžiuose nėra pagrindiniais objektais, jos nėra taip vadinamu prasminiu branduoliu. Jos yra tik būdas, kuriuo galima išreikšti gilesnes mintis, naudojamosi jomis kaip metaforomis, simboliais.

Žalčiui būdingas daugiareikšmiškumas pasitaiko ir patarlėse ir priežodžiuose. Be abejo, kai kurių patarlių ir priežodžių reikšmės priklauso nuo jų amžiaus ar nuo rajono, iš kur yra kilę. Patarlės ir priežodžius, kalbančius apie žalčius, skirstysime pagal žalčio rolę juose.

Žaltys vaizduojantis šeimos ir namų gerovę, laimę, namų sargas:

---

¹⁷⁴ Sauka, L. : *Lietuvių tautosaka – vadovėlis aukštesniųjų klasių mokiniams*, p. 125

¹⁷⁵ Grigas, K.: *Patarlės ir priežodžiai*, p. 112, (1937, Kražiai)

¹⁷⁶ Ten pat, p. 290, (1934, Vilkaviškis)

¹⁷⁷ Ten pat, p. 184, (1935, Rokiškis)

¹⁷⁸ Ten pat, p. 216

¹⁷⁹ Ten pat, p. 209, (1928, Pasvalys)

„Jei žaltį išneši iš namų, tai ir tas žmogus turės išeiti iš namų.“¹⁸⁰;

„Jei iš namų išsikrausto žaltys, tai kas nors iš jų mirs.“¹⁸¹;

„Jei žaltys pasirodė seklyčioje, tai kas nors iš tų namų ištekės“.¹⁸²;

„Žaltys – geras namų saugotojas, kuris sergsti namus nuo perkūno, ligos ir žmogžudystės.“¹⁸³;

„Kai kurie žmonės laiko žalčius namie (trobos kertėje) ir sako: „Jei aš to žalčio netekčiau, tai nebegyvenčiau.““¹⁸⁴;

„Kiekviena karvė turi savo žaltį ir, žalčiui nuklydus, mažiau beduoda pieno; perkant karvę, perkamas ir žaltys.“¹⁸⁵;

„Jeigu žaltys perbėgs tau kelią, būsi laimingas.“¹⁸⁶

Žalčio bijoma, jis galinga būtybė, lemia šeimos ir namų laimę, tačiau gali už bloga atsidėkoti nelaime:

„Jei valgant ateina žaltys, tai jam reikia duoti maisto. Jei jam nieko neduosi, paspringsi.“¹⁸⁷;

„Jei žaltį užmuši, tai bus blogai, nes kiti žalčiai išmelš karvę.“¹⁸⁸;

„Jei užmuši žaltį, gyvuliai neis rankon.“¹⁸⁹;

Tikima, kad žaltys gali būti, kaip gyvatė, nuodingas:

---

¹⁸⁰ Elisonas, J.: *Keletas folkloro dalykų apie mūsų krašto roplių (Reptilia) atstovus*, in Kosmos (V, 1924, 1-asis sąsiuvinys), p. 95, (Vabalnykai, Biržių ap.)

¹⁸¹ Elisonas, J.: *Mūsų krašto ropliai lietuvių folkloro šviesoje*, in Mūsų tautosaka (III, 1931), p. 142, (Dotnuva)

¹⁸² Ten pat, p. 142, (Dotnuva)

¹⁸³ Ten pat, p. 142, (Dotnuva)

¹⁸⁴ Ten pat, p. 142, (Ylakiai)

¹⁸⁵ Ten pat, p. 143, (Naumiestis)

¹⁸⁶ Ten pat, p. 143

¹⁸⁷ Ten pat, p. 142, (Vastapų sd., Valuntos vl.)

¹⁸⁸ Ten pat, p. 143, (Panevėžys)

¹⁸⁹ Ten pat, p. 143, (Balčiškių sd., Daujėnų vl.)

„Pasakoja žmonės, kad žaltys taip pat esąs nuodingas, kaip ir gyvatė, todėl jo reikia saugotis.“¹⁹⁰;

Šiuo atveju būtų galima teigti, jog šios tiesos žinovą paveikė krikščionybės įtaka, nes jis nesako kokiu atveju žaltys nuodingas. Tiesiog žaltys bet kokiu atveju nuodingas.

„Žaltys žmogaus negelia, bet įpykęs vejasi jį ir apspjauna, nuo ko žmogus jau nebeišgydomas, miršta. Kartais miške ant augalų pastebima savotiškų putų, kurios esą žalčio išspjautos, užtatai tu augalų plikom rankom liesti negalima.“¹⁹¹;

„Žaltys turįs tris liežuvio šakutes, kuriomis ir purkščias.“¹⁹²;

„Jei žaltį užpykdyti, tai jis veja ir spjauna; jei jo seilų lašai užtinkšta ant drabužių, tai drabužiai trūksta, o jei ant nuogaus kūno tenka – sudaužėja žmogaus oda.“¹⁹³;

„Pasakoja žmonės, kad žalčio apspjautą vietą reikia išspjauti, nes ji kirmyja.“¹⁹⁴;

„Kalbama, kad įpykintas žaltys veja žmogų, susirango į ratlankį ir, spjaudamas, ridena iš užpakalio žmogaus.“¹⁹⁵;

„Prieš lietu žalčiai (ir gyvatės) lenda į namus arba maišosi ant takų. Kiti sako, kad jie tada esti labai pikti ir stengiasi kam nors įkasti“.¹⁹⁶;

„Jei žaltys spjauna žmogui į akis, tai žmogus apžabalsta.“¹⁹⁷

Kol kas mums nepasisėkė išaiškinti, ką reiškia tas žalčio spjovimas ir purškimas, ar tikrai žalčiai taip spjauna, o ar tai tikrai nuodinga. J. Elisonas savo veikalė rašo: „Be abejo,

---

¹⁹⁰ Elisonas, J.: *Keletas folkloro dalykų apie mūsų krašto roplius (Reptilia) atstovus*, in Kosmos (V, 1924, 1-asis sąsiuvinys), p. 96, (Vadokliai, Panevėžio raj.)

¹⁹¹ Ten pat, p. 96, (Panevėžys)

¹⁹² Ten pat, p. 96, (Kirklionys, Biržių ap.)

¹⁹³ Ten pat, p. 96, (Karūžiškiai, Velžio val.)

¹⁹⁴ Ten pat, p. 96, (Šakiškių km., Pumpėnų val.)

¹⁹⁵ Ten pat, p. 96, (Vabalnykai, Biržių ap.)

¹⁹⁶ Ten pat, p. 97, (Paistris, Biržių ap.)

¹⁹⁷ Elisonas, J.: *Mūsų krašto ropliai lietuvių folkloro šviesoje*, in Mūsų tautosaka (III, 1931), p. 145, (Miežiškiai)

žalčio spjovimas priimtinas, tiktai kaipo figūriškas išsitarimas, nes visais paminėtais atsitikimais kalbama ne apie spjovimą arba purkšimą, bet apie paprastą žalčio viduriavimą, kuriuo jisai mėgina apsiginti nuo priešų; ar jo ekskrementai taip jau pavojingi – abejoju; nors ir neturėjau progos to dalyko patikrinti.¹⁹⁸ Ši teiginį, deja, nesugebame nei patvirtinti, nei paneigti.

Taip pat neaiški yra žalčio sąsaja su arkliais:

„Jei arkliai tvartuose sušyla, tai žalčiai ant jų jodinėja.“¹⁹⁹;

„Iš žalčio esąs kilęs arklys.“²⁰⁰

Yra žalčiai iš namų (savi) ir yra žalčiai iš miško (svetimi):

„Vieni žalčiai geri, kiti blogi; geras žmonės vadina tuos žalčius, kurie gyvena namuose, o blogais, kurie gyvena miškuose.“²⁰¹;

„Žalčiai, kurie gyvena namie, geri, kurie gyvena miškuose, blogi. Blogieji žalčiai juodos spalvos, gerieji – tamsiai žalios.“²⁰²

Žmonės bijo to, kas jiems nežinoma. Kas yra namuose, tai yra žinoma, patikima ir saugu. Dėl to ir nestebėtina, kad nepažįstami žalčiai – iš miško – „blogieji“.

Patarlės ir priežodžiai paveikti krikščionybės:

„Jei kas žalčio kiaušinius suranda, reikia laukti bado metų.“²⁰³;

„Sulaukę žiemos, žalčiai gyvena tvartuose ir ten vagia kiaušinius, žinda karves.“²⁰⁴;

---

¹⁹⁸ Elisonas, J.: *Keletas folkloro dalykų apie mūsų krašto roplių (Reptilia) atstovus*, in Kosmos (V, 1924, 1-asis sąsiuvinys), p. 96

¹⁹⁹ Elisonas, J.: *Mūsų krašto ropliai lietuvių folkloro šviesoje*, in Mūsų tautosaka (III, 1931), p. 143, (Naujamiestis)

²⁰⁰ Vėlius, N.: *Senovės baltų pasaulėžiūra*, p. 95, (LPK 3092)

²⁰¹ Elisonas, J.: *Mūsų krašto ropliai lietuvių folkloro šviesoje*, in Mūsų tautosaka (III, 1931), p. 142, (Kėdainiai)

²⁰² Ten pat, p. 142, (Dotnuva)

²⁰³ Ten pat, p. 143, (Dotnuva)

„Pasakoja žmonės, kad, kai užmuši žaltį, tai pašalini visas nelaimes iš savo namų.“²⁰⁵;

„Jei šventadienį miške riešutausi, žaltys apšivynios tau aplink kaklą.“²⁰⁶

Aiški neigiama konotacija kalbant apie žaltį liudija apie neabejotiną krikščionybės įtaką. Krikščionybė iš roplių padarė neigiamus padarus, kurie kenkia žmogui.

Kaip jau buvo paminėta, žaltys būna dažnai painiojamas su gyvate:

„Jei žaltį sukaposi ir paliksi jį mėnesienoje, tai jis vėl atgys.“²⁰⁷ Palyginkime: „Jei gyvatę kas užmuša, tai ji palieka gyva ligi saulė nusileidžia.“²⁰⁸

„Jei žaltį užmuši ir jo neužkasi, saulė verkia.“²⁰⁹ Palyginkime: „Jeigu užmuši gyvatę, tai saulė verkia.“²¹⁰

Apskritai roplių sąsaja su kosminiais kūnais gana dažna. Tai pastebėsime ir užkalbėjimuose nuo gyvatės įkandimo, kuriuos vėliau trumpai aptarsime.

Žaltys gydantis:

„Jei žmogus darosi piktas, nuolatos nerimauja ir nieko nenori, tai reikia iškepti žaltį, pataisyti jį kaip žuvį ir duoti jį ligoniui suvalgyti.“²¹¹

Neutralūs posakiai:

„Kiaušinius peri ne žaltienė, bet žaltys.“²¹²

---

²⁰⁴ Ten pat, p. 143, (Naumiestis)

²⁰⁵ Elisonas, J.: *Keletas folkloro dalykų apie mūsų krašto roplių (Reptilia) atstovus*, in Kosmos (V, 1924, 1-asis sąsiuvinys), p. 95, (Vyburių km., Naujamiesčio par.)

²⁰⁶ Elisonas, J.: *Mūsų krašto ropliai lietuvių folkloro šviesoje*, in Mūsų tautosaka (III, 1931), p. 143, (Panevėžys)

²⁰⁷ Elisonas, J.: *Keletas folkloro dalykų apie mūsų krašto roplių (Reptilia) atstovus*, in Kosmos (V, 1924, 1-asis sąsiuvinys), p. 96, (Papiškių km., Ramygalos par.)

²⁰⁸ Ten pat, p. 89, (Ramygala, Panevėžio aps.)

²⁰⁹ Elisonas, J.: *Mūsų krašto ropliai lietuvių folkloro šviesoje*, in Mūsų tautosaka (III, 1931), p. 143, (Miežiškiai)

²¹⁰ Elisonas, J.: *Keletas folkloro dalykų apie mūsų krašto roplių (Reptilia) atstovus*, in Kosmos (V, 1924, 1-asis sąsiuvinys), p. 89, (Panevėžys)

²¹¹ Elisonas, J.: *Mūsų krašto ropliai lietuvių folkloro šviesoje*, in Mūsų tautosaka (III, 1931), p. 145, (Panevėžys)

Be šių vaizdingų posakių buvo surastos dar kelios tiesioginės metaforos. Pavyzdžiui: „*Guli išsitiesęs kaip žaltys ant saulės.*“²¹³ Galima čia pastebėti šiokios tokios tinginystės simbolį.

Iš pateiktų pavyzdžių sužinojome, kad žalčio vaidmuo lietuvių mažųjų žanrų tautosakoje yra įvairiaprasmiškas. Viena vertus, žaltys neša namams, kai deramai su juo elgiamasi, laimę ir sėkmę, o jei nederamai elgiamasi, neša nelaimę ir nesėkmę. Supykęs žaltys žmogų baudžia – teisintojo vaidmuo. Visi žalčiai nėra tokių pat bruožų, reikia skirti, kas yra žaltys iš namų, o kas iš miško.

4.4 Maldos žalčiui

Rytinė malda žalčiui:

O, žalty meilingas,

Kuris turi galybę

Ant visų dienu

Tave paskyrė Perkūnas,

Šio viso svieto Perūnas,

Globoti mūsų šeimyną.

Išlaikyti visus sveikus,

Šiandien ir vasados!

O, žalty, o liūly,

Kurs myli lietuvį,

Mylėk visados,

Saugok mum nuo ligos,

Duok derlingumą laukuos,

Duok tarp save meilę tautos,

Ir visą gerą priduk,

Mūsų visą žemę vaduk!

O, žalty garbingas,

O, dievaiti meilingas,

O, žalty, liūly, vaduk

*Visa, ką prašom, priduk!*²¹⁴

---

²¹² Ten pat, p. 143, (Naumiestis)

²¹³ Grigas, K.: *Patarlės ir priežodžiai*, p. 345, (1937, Molėtai)

²¹⁴ Elisonas, J.: *Mūsų krašto ropliai lietuvių folkloro šviesoje*, in *Mūsų tautosaka* (III, 1931), p. 141, (Vaišvilčių sd., Naujamiesčio vl.)

Vakarinė malda žalčiui:

*Dėkavojame tau, meilingas žalty,
Už suteiktas gerybes ir dovanas.
Dėkavojame tau suklaupę ant kelių,
Dėkavojame tau, geras Dieveli,
Būk tu meilingas, suteik ir rytojui
Viso to, kiek davei šiandieną!*²¹⁵

*Prašome tave, duok ir kitą dieną!
Žalty, žalty, suteik, suteik,
Ko prašom! Visa priduo!*
Iš sunkaus vargo vaiduok!

Maldos kalbamos sekmadieniais, visai šeimynai susirinkus. Labai gražus pavyzdys to, kaip žaltys buvo garbinamas ir kad žmonėms jis vaizdavo gerovę. Prašoma meilės, derliaus, sveikatos bei saugumo. O vakare dėkojama už dieną ir jos gerovę bei prašoma tokios pat geros ateinančios dienos.

4.5 Gyvačių vaizdavimas mįslėse

Kadangi šis žanras neteikia daug medžiagos, aptarsim jį tik trumpai. Buvo surastos kelios mįslės, kuriose vaidena irgi gyvatės.

Mįslės laikomos dalykų poezija. Mįslių objektais yra materialūs daiktai, kuriuos galima tiksliai apibūdinti ir apibrėžti jų tikslą. Mįslių apie abstraktinius dalykus nedaug. Mįslė – tai dialogas tarp klausančio ir atspėjančio. Ligi šiandien šis žanras išliko dažniausiai tarp vaikų.

Mįslės, su kuriomis susitikome, yra motyvuotos vien tik gyvatės ir lyginamo daikto panašumu. Pirmu atveju gyvatė yra mįslės sprendimas: „*Botagas dryžuotas, samanose surunguotas – (gyvatė)*.“²¹⁶ Antru atveju gyvatė padeda atspėti, apie ką kalbama: „*Dieną*

²¹⁵ Ten pat, p. 141, (Vaišvilčių sd., Naujamiesčio vl.)

²¹⁶ Aleksaitė, I., Jazbutytė, N.: *Pasaulis pilnas paslapčių – Lietuvių mįslės*, p. 14

lankas, naktį žaltys – diržas.“²¹⁷ Mįslės objektų nevertina, tiktai aprašo. Todėl labai sunku nustatyti, kokį ryšį kalbantis laiko su gyvate, galima teigti, kad jokio ryšio čia nėra.

4.6 Užkalbėjimai nuo gyvačių įgėlimo

Nors užkalbėjimai be išimties užkalba nuo gyvatės, ne nuo žalčio, tačiau, mūsų manymu, yra reikalinga juos paminėti. Jau teigėm, kad žalčio kultas neatskirtinas nuo gyvatės kulto. Be to, užkalbėjimai mums įrodo kai kuriuos ankstesnius teiginius apie sąsają su įvairiais reiškiniiais, pvz., su dangaus kūnais, paukščiais, ir tai galioja ne tik pas gyvates, o ir pas žalčius.

Jau teigėm, jog užkalbėjimai pradiniai išeina iš mitologijos. Iš jų galima matyti, kaip galvojo seni lietuviai laikmečiu iki Kristo, nors, kadangi daug iš jų išliko iki šiandien, vėl matosi, kaip pagonių tikėjimai susipynė su krikščionyste. Tai yra vienas seniausių tautosakos žanrų, bet apskritai ir žmonijos kūrybos. Žmonės tvirtai tikėjo žodžio galia. Prisiminkime pavyzdį iš Biblijos: „...*pradžioje buvo žodis, o žodis buvo Dievo ir Dievas buvo žodis, ir be žodžio niekas negalėjo būti...*“ Jei žmogui įkando gyvatė, buvo manoma, jog tai bausmė už nuodėmes. Gyvačių įkandimai buvo dažniausiai gydomi užkalbėjimais. Per užkalbėjimus žmonės stengėsi vengti nelaimių, ligų, mirties, norėjo pasiekti laimės ir ilgo gyvenimo. Užkalbėjimų tekstai buvo slapti. Dažniausiai juos žinojo tik vienas šeimos narys, kuris juos prieš savo mirtį perdavė jauniausiam arba vyriausiam šeimos nariui. Todėl užkalbėjimų liko labai mažai. Daugiausiai užkalbėjimų yra nuo ligų ir nelaimių, tokios gali būti, pvz., gaisras, perkūnija, sausra ir t. t. Kai kurie tekstai turi padėti ar pakenkti meilei. Labiausiai paplitę yra užkalbėjimai nuo gyvačių įgėlimo.

Pradžioje apibūdinsime, kokia užkalbėjimo forma. Tai yra slapta formulė, kuri ne visada konkrečiai ištaria tą, ko užkalbėtojas nori pasiekti. Irgi čia, kaip ir pasakose,

---

²¹⁷ Ten pat, p. 39

skaičiuojama magišku skaičiumi trys. Užkalbėjimus reikia kartoti tris, devynis ar dvylika kartų.

Kai kuriuos užkalbėjimus yra labai sunku iššifruoti. Dažnai „uždrausta“ ištarti pagrindinio veikėjo vardą ar pavadinimą, kam užkalbėjimas skirtas. Pirma vertus, uždrausta ištarti užkalbėtinio bendrinį vardą, antra vertus, labai svarbu pavadinti gyvatę jos tikriniu vardu, kitu atveju užkalbėjimas negaliojtu. Varde slypi konkrečios būtybės esmė. Gyvatės užkalbėjimuose vadinamos kitais vardais ir todėl, kad neišsižeistų, arba nebūtų prišaukti. Pavyzdžiui, *kirmelė*: „*O piktoji, šitoji kirmėlė, išei iš to žmogaus kūno ir gulėk po žemėm, kur tave žmogus nelieštų.*“

Be metaforų į roplius (greičiausiai gyvates) užkalbėjimuose kreipiamasi įvairiais aprašymais: „*Marga, juoda ar mėlyna, čižanina, raudonmargė, žalamargė, čižanina, raudonoji, šėmoji, žaloji, čižanina...*“. Tokiu būdu užkalbėtojas stengiasi atspėti gyvatės vardą, kad jos nuodai nustotų veikti.

Metaforos, kuriomis gyvatės lyginamos, galima skirstyti į kelias grupes: gyvatė – paukštis, gyvatė – bitė, gyvatė – dangaus šviesa, gyvatė – metalas, gyvatė – žemė. Kodėl „gyvatės“ vardas mainomas bite, metalu ar žeme, yra aišku. Gyvatė ir bitė turi žmogų skaudinantį geluonį: „*Saldzija bitelė, šviesija žvaigzdelė, atprašau, atmeldžiu, aš tavi apmaldau, juodo plauko, juodo plaukelio nekliūdyk.*“ Daugelio gyvačių spalva metaliniai pilka, dėl to nei čia nekyla jokių neaiškumų, kodėl gyvatės lyginamos su metalu: „*Aukseli, sidabrėli, eik namulio gulti; saulė eina, mėnuo eina, niekam škados nedaro, eik namulio gulti, eik namulio gulti.*“ Mitologijos požiūriu gyvatė glaudžiai susijusi su žeme, todėl visai aišku, kad užkalbėtojai kreipiasi į žemę: „*Žemė, žemybė, pyktie, pyktybė, kur tu uliojai, ko per slinkstį dabojai, eik ir vel ty, kur buvai...*“.

Bandysim išaiškinti, kodėl užkalbėjimuose į gyvates kreipiamasi kaip į kosmoso kūnus (saulę, mėnulį, žvaigždes). Dangaus šviesos priklauso pagoniškojo pasaulio modelio

viršutinei sferai, o gyvatė yra požeminė būtybė. Kaip jau buvo paminėta įvade, gyvatė gali gyventi ne tik po žeme, bet ir ant žemės ir vandenyje. Be to, pasakose slibinai (kuriuos priskiriame prie roplių) dažnai turi sparnus, sugeba skristi. Gyvatės kultas Lietuvos mitologijoje susijęs su saulės kultu. Gal iš čia gali būti gyvačių vardai susiję su šviesos kūnais. Pavyzdžiui: „*Saulele, mėnesėli, šviesioji aušrele, atimk šitą sopulį.*“. Arba: „*Nekenčia tavęs saulė, nekenčia tavęs mėnuo, nekenčia tavęs pati, nekenčia tavęs žvaigždės, nekenčia tavęs dangus, nekenčia tavęs vyras, nekenčia tavęs vaikai, nekenčia tavęs visa pamilija ir aš tavęs nekenčiu....*“.

Kodėl gyvatė vadinama paukščiu, nėra aišku. Gyvatė priklauso pasaulinio medžio šaknims, požemiui, o paukštis priklauso visai atvirkščiai sferai, viršūnei. Tačiau ši priešingybė galėtų būti priežastis. Ir turėtų apsaugoti kaip ligonį, taip ir užkalbėtoją, nes ištarti gyvatės vardą neleistina. Pavyzdžiui: „*Paukšteli, aukseli, sidabreli, nevaikščiok po mano atšlaimėlį – aš tave nemušiu, lik smerčiai atleisk. Amen.*“ Bet gali būti čia būti ir tam tikra sąsaja su sparnais, su kuriais gyvatės kartais vaizduojamos.

Įdomu, kad beveik visada užkalbėjimas gyvatei liepia pradingti kažkur po žeme, vandenyje, kad išbyrėtų kaip dulkės. Ji siunčiama į požemį, tada ten, kur turi būti.

Dažniausiai į gyvatę kreipiamasi deminutyvinėmis formomis, tai labai gražiai atspindi strategijas, kuriomis užkalbėjimas turi gyvatės nuodus paveikti. Pagal tai ar kreipiamasi geru ar blogu galima atpažinti užkalbėjimo amžių. Jeigu užkalbėjimas kalbasi su gyvate mielai, tikriausiai jo kilmė iš prieškrikščionybės laikų. Pagoniškas tikėjimas ir pasaulėjauta vertina gyvates teigiamai, garbina jas. Jeigu užkalbėjimas agresyvus, matosi krikščionybės įtaka, gyvatė yra šėtono simboliu.²¹⁸

Sudėtingiausia išspręsti užkalbėjimus, kuriuose užkalbamas dalykas nepavadintas. Juose paprastai lyginama: „*Akmuo be šaknu, papartis be žiedo, paukštis be pieno.*“ Šiais

---

²¹⁸ Černiauskaitė, D.: *Metaforos funkcijos lietuvių užkalbėjimuose*, in: Tautosakos darbai XX (XXVII) 2004

užkalbėjimais stengiamasi lyginimu pasiekti panašumo tarp užkalbėjimo ir gyvatės igėlimo prasmės. Norima išreikšti, kad taip pat kaip yra akmuo be šaknų, taip pat igeltas žmogus, ar gyvatė, yra be nuodų.

Yra ir užkalbėjimų, kuriuos sudaro beprasmių žodžių eilė. Tuos reikia ištarti taisyklinga tvarka, kelis kartus (dažniausiai trijų kartotiniu) pakartoti iš pradžių, po to atvirksčiai: „*Kota, rota, besalyk, adyk, psyk, eik.*“

Be užkalbėjimų buvo nuo gyvatės igėlimo gydoma užkalbėta duona, pienu, druska, aguonomis. Žaizda buvo uždengiama aguonomis su surūgusiu pienu arba gyva varle. Žaizda buvo iščiulpiama, išpjaunama arba išdeginama karšta geležimi.

Aptinkami ir tokie užkalbėjimai, kurie buvo naudojami kaip prevencija, kai žmogus ėjo į mišką, kad nesutiktų gyvatės: „*Saulė kairėn, saulė dešinėn, o gyvatė užpakalin!*“

Egzistuoja ir užkalbėjimai, susiję su gyvatėmis, kurie turi kitam pakenkti. Užkalbėtojas siunčia gyvatę, kad kaimynui sunaikintų visa, kas įmanoma. „*Šmikšt per ežią! Šmikšt per aruodą! Šmikšt per tvartus!*“²¹⁹.

Užkalbėjimai savo turiniu puikiai įrodo pagonių pasaulėjautą ir pasaulėvaizdį. Akivaizdu, kad žmonės su gyvatėmis susitikti nenorėjo. Vis tiek reikia atskirti, apie kurias gyvates eina kalba. Visi užkalbėjimai taikyti į „miško“ gyvates, ta prasme iš aplinkos, kuri žmogui svetima, kurios bijo. Nors buvo tikima, kad žaltys irgi moka spjaudyti nuodais, nė vienas iš šaltinių nekalba apie žalčius. Įdomu, kokiomis metaforomis gyvatės keičiamos ir koku būdu galima paaiškinti šių metaforų motyvą. Taip pat svarbu pastebėti, kaip su laiku mainėsi požiūris į gyvates, kalbame apie prieškrikščionybės ir krikščionybės šių būtybių suvokimą.

Pamiškėje gyvulius ganantys piemenėliai, mėgžodami suaugusius užkalbėtojus, buria, kad piktoji neįgeltų. Iš sausų žolynų vaikai pina gyvatei vainikėlį, titnago (labai kieto

---

²¹⁹ Sauka, L.: *Lietuvių tautosaka - vadovėlis aukštesniųjų klasių mokiniams*, p. 141

akmenėlio) skiltuvu, įskelia kibirkštėlę, uždega beržo kempinę ir neatsikvėpdami šnibžda užkalbėjimo žodžius:

Gyvatėle, aukso karūnėle,

Gyvatėle, auksuolėle,

Aš neliesiu tavo tako,

Aš nedeginsiu girios trako,

Po raistą neganysiu,

*Gegutėlių nebaidsiu.*²²⁰

Gyvatė gali turėti daug vaikų, pvz. 9, 12 – tiek kartų po to jos nuodai galingesni. Užkalbant po gyvatės įkandimo, reikia atspėti, kiek gyvačiukų ji savyje turi ir pagal tai kartoti užkalbėjimo formulę ir tiek pat kartų daryti tam tikrus veiksmus, kuriuos užkalbėjimas reikalauja.²²¹

Gyvatės užkalbėjimuose, be abejo, bijoma. Tuo tarpu užkalbant išreiškiama pagarba, kuri gali būti pagrįsta būtent baimės. Tačiau nuo kai kurių užkalbėjimų nejaučiama neapykanta, gyvatė priimama tokia, kokia yra, su visais savo bruožais. Šitie užkalbėjimai stengiasi vengti žmogaus susitikimą su gyvate ne dėl neapykantos, o dėl baimės iš jos įgėlimo. Krikščionybės paveiktuose užkalbėjimuose jau neapykanta jaučiama.

4.7 Roplių suvokimas frazeologizmuose

Frazeologizmai yra pastovūs žodžių junginiai, „sparnuoti posakiai“, uždaryti vienetai, kurių prasmė neatitinka atskirų žodžių prasmės. Vartojami perkeltine prasme. Nagrinėsime gyvačių charakterį, kaip jis užfiksuotas lietuvių frazeologizmuose.

---

²²⁰ Radvilas, G.: *Dievo karvyte, pasakyk – Tradiciniai vaikų būrimai*, p. 39

²²¹ Laurinkienė, N.: *Gyvatės ryšys su gyvybe ir jos atsiradimu*, in: *Tautosakos darbai*, t. XXI (XXVIII), 2004, p. 73

Iš to, ką mums siūlo lietuvių Frazeologijos žodynas²²², akivaizdu, kad ropliai, ar gyvatės, ar žalčiai, suvokiami neigiamai. Neradom nė vieno teigiamos reikšmės frazeologizmo.

Frazeologizmais laikomi ir keikimai ar lyginimai. Su žalčiais susijusios blogos žmogaus ypatybės. Pavyzdžiui keikimai: „*žalčio išpera*“ arba „*žalčio pūga*“. Apie piktą žmogų sakoma, kad jis „*slibino ranka*“, taip pat „*gyvatės kiaušinyje perėtas*“. Apie šykštuolius sakoma, kad galėtų „*kiaušinį išvilioti iš po gyvatės*“, apie įkyrų žmogų panašiai: „*kiaušinį išprašytų iš gyvatės*“ arba „*kiaušį išritinti iš po gyvatės*“. Lietuvių, bet taip pat ir čekų kalboje sakoma „*gyvatę maitinti užantyje*“ („chovat si zmiji na prsou“). Reiškia bendrauti su piktu žmogumi, kuris nori mums pakenkti.

Labai įdomūs frazeologizmai yra „*nuo žalčio*“ ir „*nuo paties žalčio*“. Abu du reiškia „*labai*“. Pavyzdžiui „*nuo žalčio piktas*“ reikštų „*labai piktas*“, arba „*nuo paties žalčio labai skauda pilvą*“ ta prasme „*labai skauda pilvą*“. Nors žalčiai laikomi gerais padarais, abu du pavyzdžiai neigiami. Jau buvo paminėta krikščionybės įtaka į roplių suvokimą, gal čia galima įžiūrėti tokių lyginimų kilmę. Truputį kitoks atvejis būtų toks žodžių junginys „*kaip žaltys*“, reiškiantis taip pat „*labai*“. Frazeologijos žodynas teikia pavyzdį „*nori kaip žaltys*“. Būtų galima spėlioti, kad tai liudija apie tam tikrą žalčių užsispyrimą, su koku žalčiai įvairiose situacijose vaizduojami. Prisiminkim sakmes, kuriose žalčiai baudžia arba atsilygina, taip pat pastebėkime Eglės būsimąjį vyrą, kai joku būdu nepasiduoda ir gauna tą, kuri jam pasižadėjo. O vis dėlto ir čia, mūsų manymu, jaučiamas toks neigiamas atspalvis.

Gana juokingą vaizdą kelia frazeologizmas „*kaip gyvatės įgeltas*“, kuriuo apibūdinamas žmogus staiga iššokęs, padaręs kokį nelauktą greitą judesį. Su gyvatės suvokimu, ar jis neigiamas, ar teigiamas, čia nieko bendro nerandame. Tiesiog konstatuojama, kad gyvatė gali įgelti, o frazeologizmo prasmė slypi tame nelauktame judesyje.

---

²²² *Frazeologijos žodynas*, Vilnius 2001

Aptikti ir frazeologizmai, kurie remiasi grynai aprašomos situacijos ir roplio panašumu: „gyvas žaltys“. Reiškia „*daug, didelis kiekis*“, jei žaltys rangosi, „*visur jo pilna*“. Panaši metonimija akivaizdi ir iš „*žalčiu pasiversti*“ – „*išsisukti, vengti*“. Visai atvirkščią reikšmę suteikia „*kaip žaltį prarijęs*“, kuris išsako žmogaus nejudrumą, nerangumą.

Frazeologizmas „*gyvatė šnypščia kišenėje*“ sako, kad „*trūksta pinigų*“. Tai lietuvių liaudies sveiko humoro jausmo liudijimas.

Labai įdomu nagrinėti frazeologizmų motyvuotę. Kartais akivaizdu, kartais prasmė su laiku taip pasikeitė, kad beveik neįvaizduotina, kodėl šis tas frazeologizmas vartojamas būtent ta prasme. Atrodo, kad visi frazeologizmai susiję su ropliais, susikūrė krikščionybės laikais, nes visi neigiamo turinio. Galimas daiktas, kad prasmė su laiku pasikeitė, gal ir įgavo visai priešingą reikšmę.²²³

---

²²³ Visi pateikti frazeologizmų pavyzdžiai paimti iš Frazeologijos žodyno

5. ŽALČIO MOTYVAS MENE

Trumpai aprašysime žalčio motyvą išrinktose liaudies meno ir meno srityse pagal tai, kas mums atrodo įdomu ir nepaprasta. Reikia pabrėžti, jog liaudies menas plačiau semia iš žalčio kulto, todėl ryškiausia yra žalčio-namų židinio sargo funkcija. Tuo tarpu autoriniai menininkai dažniausiai inspiruojasi pasaka apie Eglę žalčių karalienę ir orientuojasi daugumoje atvejų ne tiek į žalčio figūrą, kiek į Eglės ir jos vaikų neišvengiamą likimą.

5.1 Liaudies menas

Gyvačių (žalčių) motyvai Lietuvos liaudies mene labai paplitę. Roplius liaudies mene galima sutikti jau proistorinėje Europoje. III tūkst. pr. m .e. jie vaizduoti Dunojaus kultūros keramikoje. Žalčių figūros vaizduojamos irgi neolito moliniuose dirbiniuose, akmenyse, žalvariniuose kirviuose, Skandinavijos uolose, geležies amžiaus keramikoje ir t.t. Neretas žalčio motyvas taip pat Graikijos mene.²²⁴

Žalčio simbolis išreiškia dviejų pasipildančių jėgų vienybę. Žalčio ir gyvatės ženklas išreiškia moters ir vyro principų dvivienybę (atsiminkime gyvatę, artimą moters likimui, ir žaltį, sietiną su vyriškąja sfera), be to, augantį ir dylantį mėnulį. Žaltys (ir gyvatė) simbolizuoja nesikeičiantį gamtos ritmą, nuolatinį atsinaujinimą bei begalinį tekantį judėjimą. Visuomet kažkas miršta ir kažkas atsinaujina, ir tas Žalčio ženkle yra du atskiri gimimai – praeitis ir ateitis, pasyvumas ir aktyvumas. Šis simbolis išreiškia laiko srovės kryptį ir pasikeitimo būdą. Dvi kryptys, viena priešinga kitai, tačiau jos yra harmonijoje. Žalčio linija skiria žemę ir dangų, tuotarp tuos irgi jungia. Žalčio ženklas taip pat glaudžiai susijęs su saule, kryžiumi ir per Perkūną su ugnimi. Sąsaja su ugnimi žymi irgi giminystę su slibiniais.²²⁵

---

²²⁴ Gimbutienė, M.: *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*, p. 39

²²⁵ Celms, V.: *Latvju raksts un zīmes*, p. 213-218

Sąsaja tarp saulės ir žalčio yra akivaizdi kryžių, koplytstulpių ir kitų daiktų puošyboje. Dažnai būna pavaizduota saulė, kurios spinduliai yra banguoti, tai yra stilizuoti žalčiai (žr. priedus).

226

Liaudies kūryba savo vaizdiniams naudoja buities dalykus. Ant jų pavaizduoti gyvūnai, dangaus kūnai ar kiti reiškiniai turi simbolinę reikšmę, susijusią dažniausiai su kokiu nors tikėjimu. Turi tam tikrą rolę. Gyvatės motyvas liaudies mene išliko Lietuvoje net iki XX am. vidurio. Gyvatės ir žalčiai vaizduojami ant stogų ir langų turi teigiamą reikšmę, reiškia, nieko bendro neturi su gyvatėmis kaip blogio simboliu, kaip tai galima matyti, pvz., indoeuropiečių, semitų bei krikščionių religijose. Baltų gyvatės simboliai saugo namus.²²⁷ Gyvatėms bei žalčiams pavaizduoti naudojamasi vingiuotomis linijomis dviejuose ar visuose keturiuose šonuose. Žalčius sutinkame ir prieverpstėse, valstiečių trobų kampuose, išraižyti ar ant margučių išpaišyti žalčiai. Be to, su žalčio motyvais randamos kapinių tvorelės ir antkapiniai paminklai.²²⁸

Kadangi žaltys savo funkcija senajame baltų tikėjime turi apsaugos reikšmę, vienas iš jam skirtų buities dalykų buvo juostos. Mitinėje pasaulėžiūroje juostų ir apskritai medžiagos audimas prilyginamas magiškam ritualui. Lietuviams yra būdinga audimo veiklą ir audinius sieti su kosmosu, mitinėmis būtybėmis, mitiniu likimu bei dvasine apsauga. Juostų simbolika siejama su gamtos reiškiniu simbolika. Kiekvienas mėnuo buvo susijęs su tam tikrais simboliais pagal tą, kas tuomet gamtoje vyko. Juostos su žalčių ornamentais buvo audžiamos spalio mėnesį. Tada gyvatės ir žalčiai lenda į urvus, uosto miego žolelę ir ruošiasi žieminiam miegui, kad pavasarį vėl galėtų pabusti, pažadinti gamtą ir pradėti gyvenimo ciklą iš naujo.

226

<http://images.google.lt/images?gbv=2&hl=cs&sa=1&q=zalk%C5%A1a+zime&btnG=Vyhledat+obr%C3%A1zky&aq=f&oq=&start=0>

²²⁷ Gimbutienė, M.: *Senovės lietuvių deivės ir dievai*, p. 36

²²⁸ Gimbutienė, M.: *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*, p. 29

Austėja Landsbergienė apie žalčių juostas rašo: „*Juostose kampuotos S raidės pavidalo ornamentas Latvijoje ir Lietuvoje buvo vadinamas kirminėliu. Yra labai daug šio ornamento variantų. Žaltys gali būti ir su langučių piešiniu viduje, ir su raiškiais, ir spygliuotas, ir su dvigubom linijom. Populiariausias žalčio ženklas Vakarų Lietuvos juostose – tai ir dvigubas žaltys, ir žaltys su karūna, žaltys su širdelėmis, žaltys su varlyte ir t.t.*“²²⁹ Žalčio ženklas gali atrodyti irgi kaip paguldytas skaičius aštuoni – ∞, išreiškia nebaigiamą liniją, ciklą, begalybę, nemirtingumą.

Žalčiai, gyvatės ir slibinai taip pat yra susiję su žeme bei jos derlingumu. Pavasarį žmonės prašydavo žalčių lietaus ir derliaus. Pavasario apeigose turėjo didelę reikšmę kiaušiniai, kurie vaizdavo Kosminį kiaušinį, iš kurio atsirado pasaulis, ir kuris yra tvirtai susijęs su slibinu. Kiaušinių ridinėjimas ant žemės vaizduoja kiaušinio ir žemės susijungimą, po kurio turi būti geras derlius. Dažniausias margučių motyvas būdavo žalčio elementai, javai, augmenija, paukščiai, žirgai, dangaus kūno dalys ir kt.²³⁰ Margučių ridinėjimas turi tam tikrą ryšį ir su moterų vaisingumu.

231

Žmonės nesuprato fiziologinės priežasties, kodėl gimsta dvyniai. Buvo tikima, kad dvyniai negali gimti iš moters ir vyro santykio. Buvo tikima, jog tokių vaikų tėvas gali būti ar kokia nors antgamtinė būtybė ar gyvūnas. Dvyniai vaikai buvo laikomi gyvūnais ar turinčiais

²²⁹ <http://kauno.diena.lt/blogas/austejalandsbergiene/2009/03/31/lietuviskos-juostos-ir-ju-rastu-simbolika/>

²³⁰ Dundulienė, P.: *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, p. 106

231

http://images.google.lt/imgres?imgurl=http://www.daukantas.lt/edu/daile/Ars/liet_tautodaile/pasitikrinkite/iliustr/marguciai1_small.jpg&imgrefurl=http://www.daukantas.lt/edu/daile/Ars/liet_tautodaile/pasitikrinkite/marg_des.htm&usq=__Rm4sPnXQPU_ubfX4NQd3ZV5aiLs=&h=198&w=220&sz=36&hl=cs&start=36&itbs=1&tbnid=W9EqQCWx1rSDIM:&tbnh=96&tbnw=107&prev=/images%3Fq%3Dmarguciu%2Bmotyvai%26gbv%3D2%26ndsp%3D18%26hl%3Dcs%26sa%3DN%26start%3D18

nepaprastų savybių. Kai kurios gyvūnų ir augalų rūšys buvo laikomos dvyniais. Ne tik Lietuvoje buvo surasta daug poromis pavaizduotų įvairių gyvūnų (ypač žalčių), arba jų stilizuotų simbolių. Toks stilizuotas gyvačių raštas yra vienas iš labiausiai paplitusių Lietuvoje ir išliko iki XX amžiaus.²³²

5.2 Trumpa žalčio motyvo apžvalga lietuvių literatūroje

Trumpai pasižiūrėsime, kaip į žalčio kultą ir pasaką apie Eglę žvelgė kai kurie menininkai. Kūrinių, besidominčių Eglės ir Žilvino tematika, gausu. Mūsų darbo apimtis neleidžia išsamiau įsigilinti į tematiką, todėl aptarsim tik kelis pavyzdžius, kurie mums pasirodo įdomūs.

Iš literatūros kūrinių būtina paminėti tarpukario poetės Salomėjos Nėries (1904-1945) eiliuotą poemą *Eglė žalčių karalienė*. Poetė rašo gražiu lengvu stiliumi, pilnu vaizdingu metaforų, remdamasi ne tik motyvais iš pačios pasakos, suskamba, pvz., laumės vardas (lietuvių mitinė būtybė).

Rašant šį išsamų darbą apie žalčio vaidmenį lietuvių tautosakoje, kilo mintis palyginti Žilvino pasaką su Kazio Borutos (1905-1965) veikalu *Baltaragio malūnas*. Remdamiesi N. Vėliaus teigimu, kad Eglės vaidmuo susijęs su laumėmis, o žalčio su velniu²³³, galima būtų spėti, kad malūnininko dukra Jurga ir ją nelaimingai mylintis velnias Pinčiukas, turi tam tikrą ryšį su mūsų tirta pasaka. Imkime, kad Jurga – laumė. Jų gyvenimo aplinkos sutampa su pasakos pasauliais – vanduo, pelkės, kur gyvena velnias, ir vieta prie ežero, kur gyveno Eglė, šiuo atveju Jurga. Pagal lietuvių mitologiją, velnio ir laumės meilė niekada nebuvo išpildyta, nes ją nutraukė, sunaikino, neleido Perkūnas. Eglės pasakoje Perkūno vaidmenį turi Eglės

---

²³² Dundulienė, P.: *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, p. 50-53

²³³ N. Vėlius: *Pasakos „Eglė žalčių karalienė“ mitiškumas*, in *Pasaka Eglė žalčių karalienė*; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV t.), P. 197

broliai, o čia aistringas Jurgos sužadėtinis Girdvainis. Šis mūsų spėliojimas gal labai drąsus ir niekuo nepagrįstas, tai tiesiog įdomi išvada, kurią reikės vėl panagrinėti.

Saulius Tomas Kondrotas savo romane *Žalčio žvilgsnis* (1953) žaidžia su žalčio žvilgsnio sujungime su aistra motyvu. Tas, kas pajunta žalčio žvilgsnį, pajunta aistrą, kuri, šiuo atveju, simbolizuoja griaunančią ir kuriančią jėgą.

Antano Škėmos (1911-1961) novelėje *Žilvinėli* herojus yra suskilęs į keletą personažų, gyvenančių skirtingose erdvėse. Viena iš jų yra būtent žalčio pasakos erdvė. Penktoje novelės dalyje anapusinis pasaulis virsta realiu. Vyras vaizduotėje virsta pasakos Žilvinu.²³⁴

Ši pasaka sudomino jau XIX amžiuje lenkų romantiką J. I. Kraszewskį (1812-1887). Jis Eglę žalčių karalienę sueiliavo. Iš lenkų į lietuvių kalbą ištrauką iš šio veikalo išvertė Karolina Praniauskaitė (1828-1859) ir išleido ją Lauryno Ivinskio Kalendoriuje 1859 metais.²³⁵

Be minėtų rašytojų, Eglės ir Žilvino pasaka domėjosi Kazys Saja (g.1932, Po to, kai jie virto medžiais) ir kai kurie latvių rašytojai. Pvz., Jānis Rainis (1865-1929, Pūt, vėjiņi) arba Jānis Veselis (1896-1962, Latvju teiksmas).

---

²³⁴ <http://www.patariu.lt/studijos/2009/01/askema-%E2%80%9Czilvineli%E2%80%9D-analize/>
(12/12/2009)

²³⁵ http://www.kpbiblioteka.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=15&Itemid=212
(12/12/2009)

6. ŽALČIO KULTAS DAR ŠIANDIEN GYVOJE ATMINTYJE

Šiandien žalčio kultas nebegyvuoja. Tačiau dar yra žmonių, kurie pamena, kaip jiems močiutės papasakodavo apie gyvenimą su žalčiais. Folkloristė Rita Balkutė per pastaruosius du dešimtmečius surinko medžiagą apie žalčius žmonių atmintyje, kaip į jį žiūrima kaime šiandien. Klaustieji dažniausiai buvo gimę trečiame ir ketvirtame XX amžiaus dešimtmetyje. Daugelis iš jų į klausimą, ar galima mušti žaltį, atsakė, jog negali, nes jis šventas, arba todėl, kad jis nieko nedaro. Akivaizdu, kad klaustieji jau gyvo žalčio kulto nepatyrė, tačiau iš pasakojimų jaučiama tam tikra pagarba. Kai kurie užsimina apie spjaudančius supykusius žalčius ir nuo jų blogai gyjančias žaizdas, kai kurie pasakoja apie žalčio perėtus kiaušinius ir pieno puodynę (kaip žinoma iš sakmių). Kai kurie pabrėžia, jog žaltys iš namų ne toks pat, kaip žaltys iš miško...²³⁶

Šiuolaikinei senesnei kartai žalčio kultas asmeniškai nieko nereiškia, tačiau daugelyje atvejų jie tiki savo prosenelių pasakojimais ir neabejoja, kad žaltys geras padaras.

---

²³⁶ Balkutė, R.: Žaltys lietuvių tautosakoje, in Tautosakos darbai XXXVII, 2009, p. 213-230

7. IŠVADOS

Šiame darbe nusistatėme tikslą išnagrinėti žalčio vaidmenį lietuvių tautosakoje, užduotys buvo išaiškinti, kokioms funkcijoms žaltys atstovauja bei kaip jis suvokiamas. Pasinaudojome daugybe tautosakos pavyzdžių, kalbančių apie žalčius bei gyvates, ir juos bandėme analizuoti. Atkreipėme dėmesį į žalčio vaidmenį, funkcijas atskiruose tautosakos žanruose. Nagrinėjome pasakas, sakmes, patarles ir priežodžius, mįsles, užkalbėjimus, dvi maldas, kurias mums pasisekė sutikti, bei frazeologizmus. Deja, nesėkmingai ieškojome dainų, susijusių su žalčio motyvu. Kai kuriuose tautosakos žanruose žalčio simbolika neabejotina, kai kuriuose nelabai aiški. Taip pat tai yra su šio roplio suvokimu. Iš pateiktų pavyzdžių akivaizdu, jog kai kur žaltys yra šventas geras gyvūnėlis, kai kur dėl krikščionybės neigiamo požiūrio jis blogas, net piktas.

Kadangi žalčio (ar gyvatės) kultas yra žinomas visame pasaulyje, buvo reikalinga padaryti įžangą į kitų besidominčių žalčiu tautų kultūras. Visuose pasaulio mituose kartojasi tam tikri žalčio/gyvatės požymiai. Gyvatės kultas labai senas. Atskirti šiandien gyvatės kultą nuo žalčio kulto neįmanoma. Gyvatė tikriausiai atstovavo moteriškajai gyvenimo sferai, o žaltys – vyriškajai. Gyvatės yra visatos kūrėjai, o pasaulis atsirado iš Kosminio kiaušinio, kuris su gyvate glaudžiai susijęs. Pastebėjome, jog roplių ryšį su kosminiu kiaušiniu puikiai iliustruoja pasakiški slibinai, kurių širdis dažnai paslėpta kiaušinyje (lietuvių tautosakoje anties kiaušinyje).

Be abejo, žalčio vaidmuo pasaulio mituose įvairiaspalvis. Kai kur jis stovi pasaulio gėrio ir blogio kovoje gėrio pusėje, kartais priklauso blogio sferai. Kartais stovi ant ribos tarp gėrio ir blogio. Sužinojome, kad žaltys (gyvatė) pasaulio tautų tikėjimuose užima išskirtinę vietą. Tai tikriausiai todėl, kad roplių išvaizda skirtinga nuo kitų gyvūnų. Gyvūnas pakankamai greitai besijudantis be kojų pagalbos. Roplių judesio tildės trajektorija simetriška,

kai kurie turi ant nugaros simetriškus ornamentus. Pirmykštį žmogų tikriausiai stebino gebėjimas šliaužioti žeme, įlįsti į požemius ir plaukioti vandeniui. Didelį įspūdį darė ir nuodai. Išsinėrimas iš senos odos darė įspūdį, kad gyvatės nemirtingos. Be abejo, gyvačių užburiančio žvilgsnio akys turėjo pritraukti žmogaus dėmesį.

Žmonėms buvo gamta paslaptingas pasaulis ir ko nemokėjo racionaliai išaiškinti, tam skyrė antgamtinių bruožų bei gebėjimų. Kadangi žaltys moka gyventi ant žemės, po žeme ir vandenyje, skiria ir tuo tarpu ir jungia šias pasaulio sferas. Reiškia, moka pereiti iš žmonių pasaulio į, pvz., požeminį pasaulį. Vienas požeminio pasaulio elementų yra ugnis, su kuria žaltys irgi sietinas. Be to, jis siejamas taip pat su oro sfera. Dažniausiai žalčio namai, jo karalystė, būna vandenyje. Kadangi žaltys mėgsta drėgmę ir vandenį, sutinkamas dažnai pelkėse, prie upių, ežerų. Jis – vandens valdovas. Skandinavijos mituose didžiulė gyvatė Jormungandas guli jūrų gelmėse ir apima visą pasaulį. Jo priešas yra Toras – griaustinio dievas. Kyla neabejotina asociacija su baltų ir slavų dievu Perkūnu – kaip Toru, kuris valdo dangų ir audras su žaibais ir griaustiniais, ir su velniu – kaip žalčiu.

Velnius, atstovaujantis chtoniškajai sferai, labai dažnai su žalčiu painiojamas, jie pasikeičia pavidalais. Turime du aiškinimus, kodėl tautosakoje kartais pasirodo žaltys, kartais velnias. 1.) Arba priimame faktą, jog chtoniškosioms būtybėms tiesiog natūralu keisti savo pavidalą. 2.) Arba tautosaka buvo tiek paveikta krikščionybės įtakos, kad priėmė vietoj garbinamos ir mylimos būtybės velnią, kuo praktiškai keičiasi visa tautosakos kūrinio prasmė. Įvairiuose pavyzdžiuose gali būti įvairiai. Šiuo atveju negalima padaryti bendrą išvadą.

Neabejotinas yra žalčio ir gyvatės ryšys su lietuvių zoomorfine oru skraidžiojančia ugnine būtybe aitvaru. Pastarasis savo šeiminkui neša laimę ir turtą, jis siejamas su brangakmeniais. Tikima, jog žalčiai saugo po žeme užkastus lobius. Per ryšį su aitvaru ir velniu įeina į žalčio bruožus sąsaja su ugnimi. Tai galimas aiškinimas pasakiškų slibinų ir jų ugninių nasrų, tačiau yra irgi teorija apie tai, kad žaltys jungia žemę ir dangų, iš kur trenkia žaibai, reiškia ugnis.

Kadangi žaltys yra besirūpindama vandeniu būtybė, jis taip pat atsakingas už sausras. Žaltys jungia žemę su dangumi ir jam perduoda lietų. Pasakose ant šaltinio sėdi kažkokia gyvatiška pabaisa – ar gyvatė, ar slibinas, kartais rupūžė – ir neleidžia vandeniui ištekėti. Todėl sausras metu buvo meldžiamasi žalčiui, kad palytų. Taip pat buvo tikima, jog žaltys, gerdamas saulę, gali sukelti lietų. Žaltys šviečiant saulei atsisuka nasrais į saulę ir juos pražioja, taip jis „geria saulę“. Ir todėl Šv. Jurgis tapo lietuvių derliaus globotoju, nes jis kovoja su slibinu, sėdinčiu ant šaltinio.

Kadangi aptarėme Žilviną ir jo vandens karalystę, skraidantį oru Aitvarą, požemių chtoniškąjį pasaulį ir vietą, skirtą žmonėms gyventi – žemę, galima padaryti išvadą, jog žaltys tam tikrais atvejais gali atstovauti visoms keturioms gyvenimo sferoms – oro, vandens, žemės bei požemio sferai.

Tautosaka ir jos sąvokos semia iš mitologijos požiūrių ir pasaulėjautos, todėl būtina aptarti, ką žaltys simbolizuoja lietuvių (baltų) pagonių tikėjime. Matome, jog tokius pat elementus jis išreiškia ir toje pačioje tautosakoje.

Seni lietuviai tikėjo, kad gyvūnai turi savo kalbą. Kad žmogus galėtų susišnekėti su gyvate, turėjo atspėti jos vardą, tik per vardą galėjo gyvatę ar žaltį suprasti. Žodžio ir vardo galia remiasi gal seniausias žmonijos kūrybos žanras – užkalbėjimai. Kadangi užkalbėjimai labai konservatyvus tautosakos žanras, geriausiai atspindi archajišką pasaulėjautą. Nors užkalbėjimai dažniausiai yra nuo gyvatės įkandimo, tačiau reikia pabrėžti, jog tai svarbūs šaltiniai tyrinti kaip gyvatės, taip ir žalčio kultą, kuris tikriausiai iš gyvatės kulto išeina. Manoma, kad gyvatės kultas senesnis.

Užkalbėjimuose nuo gyvatės įgėlimo nujaučiamas pavojus ir baimė su tam tikra pagarba. Šiuos užkalbėjimus galima skirstyti į dvi grupes. 1) Labai archajiški užkalbėjimai, kur tikrai kalbant rodoma gyvatei, gyvybės ir mirties nėšėjai, pagarba. 2) Į antrą grupę patektų

užkalbėjimai paveikti krikščionybės, kur užkalbama nuo gyvatės įgėlimo, ar susitikimo su ja kelyje, su tam tikra neapykanta, kuri ryšyje su gyvatėmis pagonių pasaulėjautai nebūdinga.

Baltų dievų panteone yra keli dievai, kurių atributas yra žaltys ar gyvatė. Svarbiausias iš jų yra Patrimpas. Patrimpas yra vandens ir derliaus dievybė. Jis buvo garbinamas šventajame ažuole. Šventasis ažuolas buvo padalytas į tris dalis. Viena dalis buvo skirta Perkūnui, kitos Patrimpui ir Patului. Patrimpo garbei buvo po ažuolu laikomas ir pienu lakinamas žaltys, kurio guolis buvo ašotyje ir žaltys buvo uždengtas javais. Kitas dievas, susijęs su žalčiu, yra Andojas. Jo vardas kilęs nuo žodžio „vanduo“, tada jis irgi vandens dievas. Namuose laikomi žalčiai tikriausiai vaizdavo Pagirnio dievybę. Pagirnis, taip pat kaip namuose laikomi žalčiai, gyvena kampuose, po girnomis, jam skirtoje vietoje yra priberta žemės ir uždengta javais. Tada žaltys sietinas su žeme bei jos derlingumu. Graikų mitologijoje Agatodemono, vaizduojamo gyvate, atributas būtent javai. Antikos mitologija atsižvelgiant į žalčio (gyvatės) kultą labai turtinga.

Su žemės derlingumu susijusi viena labai svarbi žalčio mitologinė funkcija. Žaltys rūpinasi taip pat moterų vaisingumu. Sakoma, kad sutikusi kelyje žaltį moteris susilauks vaiko. Ši tema labai plati ir neaišku, kokioms funkcijoms atstovauja gyvatė, o kokioms žaltys. Manoma, jog gyvatė rūpinasi moteriškąja sfera, o žaltys vyriškąja. Gyvatės vardas moteriškosios giminės, o žalčio vyriškosios. Pasakoje apie Eglę, kurią nagrinėjome, žaltys vedė merginą ir ją apvaisino, žodžiu, žaltys vyriškojo prado atstovas.

Teigiamai į žaltį žiūri vienintelis, užtat tautosakininkams labai svarbus, lietuvių pasakos Eglė žalčių karalienė siužetas, kuriam skyrėme nemažai dėmesio ir kuriuo absoliučiai susižavėjome bei laikome šios pasakos analizę svarbiausia mūsų darbo dalimi. Kadangi pasaka labiau atitinka mito negu pasakos schemą, žalčio vaidmuo joje įvairiaprasmis. Ypatingas šios pasakos bruožas iliustruojamas faktu, jog į žaltį (gyvatišką pabaisą norinčią vesti gražią žemės/žmonių mergele) žiūrima žmogaus akimis ir užjaučiama širdimi. Aišku, ne iš pat pradžios, tačiau pradinis neigiamas į žalčio pabaisą požiūris pasakos veiksmui tekant

keičiamas. Iš mitologijos pateiktos informacijos akivaizdu, jog vandens būtybė/karalius rūpinasi savo šeimos prastumu, todėl ieško ir renkasi mergelę ir priverčia ją pasižadėti už jo tekėti. Mitologijoje, kaip buvo anksčiau paminėta, žaltys priklauso vyriškajai sferai ir rūpinasi apvaisinimu, todėl šis jo elgesys nestebėtinas. Kas yra stebėtina, jo žemės žmona jį pamilsta. Žaltys – vyras pabaisa – tampa geru, net mylimu herojumi. Pritariame nuomonei, jog ši pozityvi žalčio sąvoka glaudžiai susijusi su žalčiu-namų židinio sargo kultu.

Be abejo, nors Žilvinas yra antgamtinis, jis sužmoginta būtybė, jis kalba kaip žmonės, jo karalystėje viskas klostosi kaip žmonių pasaulyje. Antgamtimišumą mums įrodo gebėjimas gyventi dviejuose pasauliuose – ant žemės ir vandenyje – ir gebėjimas keisti savo pavidalą (žaltys-žmogus). Be to, žaltys pasižymi išankstiniu žinojimu, nujaučia, ar net žino, kad jo likimas nelaimingai baigsis.

Pasakoje apie Eglę slypi gausu archajiškų mitologinių elementų, kuriuos galima pastebėti ir kitų tautų mituose. Įdomiausias elementas yra susijęs su Graikijos mitu apie Uraną, kuriam buvo pjautuvu nupjautos genitalijos, jos buvo sviestos į jūrą ir iš jų pasirodė pieno puta. Ši jungtis įrodo: 1) pasakos archajiškumą ir mitiškumo pėdsakus; 2) žalčio-apvaisintojo funkciją. Nors žalčio pasakoje nenupjaunamos genitalijos, o sukapojamas, nužudomas žaltys, sąsajos tarp pjautuvu-dalgiu ir jūros putą akivaizdžios.

Su Žilvino pieno ir kraujo puta (kaip gyvybės ir mirties priešingybe) glaudžiai siejasi archajiška gyvatės ir žalčio funkcija rūpinimosi žmogaus likimu, jo gyvybe ir mirtimi. Gyvatė, be abejo, susijusi su gyvybės jėga. Gyvatės vardas kyla iš kamieno –*gyv-*: gyvas, gyvybė, gyvastis. Žalčio vardas kilęs iš kamieno –*žal-*: žalis, žaliavimas, ta prasme, žalias gamtoje reiškia gyvas, jaunas, jėgos bei sveikatos kupinas. Apie gyvačių gyvybingumą, dažnai nemirtingumą kalbama sakmėse ir priežodžiuose. Kadangi ropliai išsineria iš senos odos, buvo tikima, jog jie nemirtingi. Nuolat besikartojantis atsinaujinimas. Apie gyvačių nemirtingumą ir ryšį su gyvybe ir mirtimi liudija tai pat žiemos miegui uosdami gyvatės lapeliai, kurie moka ir atgaivinti mirusįjį.

Žalčiai suvokiami kaip nepaprastai gudrūs gyvūnai. Sakmėse jie dažnai daro teismo nuosprendį. Sugeba už jiems padaryta nuoskriaudą atsikeršyti. Jie ne tik keršijasi, svarbiausia tai, kad moka atpažinti, kas kaltas ir tą nubausti. Atpažįsta gėrį ir blogį. Už gera atsilygina, už bloga baudžia. Atsilyginama antgamtiniais gebėjimais. Pvz., gyvačių karaliaus karūna, kuri suteikia gebėjimą suprasti gyvūnų kalbą ar viso žinojimą. Dažnai karūną dovanoja gyvatė ką tik pagimdžiusiai moteriai ir jos vaikui, gyvatė mitologijos požiūriu rūpinasi būtent gimdymu ir vaisingumu. O žaltys sakmėse vaikų globėjas. Neretai atsidėkojama turtu. Gyvatės ir žalčiai yra turtų ir paslėptų lobių sargai. Tai aiškus ryšys su chtoniškuoju pasauliu. Kaip jau tarėme, be žalčių, lobiais ir brangiais metalais rūpinasi lietuvių oro ugninė būtybė Aitvaras.

Mitologijos požiūriu žaltys yra namų saugotojas. Jis nukreipia nelaimes nuo savo namų ir jų gyventojų. Manoma, jog kiekvienas žmogus namuose turėdavo savo žaltį-globėją ir su juo kalbėdavosi. Tačiau žaltys-namų saugotojas tik išnykusio žalčio kulto likutis. Matėme, kad žaltys susijęs su tam tikrais baltų dievais. Namuose buvo po stalu, po lova arba trobos kampuose ruošiami guoliai žalčiui (žalčiams). Dažniausiai tai buvo dubuo ar ąsotis, kurio dugne buvo priberta žemės ir paklota javų pėdais. Žalčiai buvo per šventes kviečiami prie stalo. Pavasarį žmonės ar žyniai žalčius prišaukdavo, kad išlįstų po žiemos miego iš po žemės, paragautų šventus patiekalus ir pradėtų naują gyvenimo ciklą. Jei žaltys į stalą neatšliaužė ar neparagavo jam paduoto maisto, buvo tikima, jog tais metais ištiks didelė nelaimė. A. Greimas mano, kad žalčiams ir gyvatėms buvo net skirta pavasario šventė – sausio 25 diena, vadinama Kirmėlinė. Tuo metu ūkininkai eidavo patuksenti į avilius, kad bitės pabustų iš žiemos miego, o taip pat buvo šaukiami žalčiai iš miškų, kad vėl apsigyventų žmonių namuose. Rudenį jiems buvo dėkojama už derlių ir atsisveikinama su išlydėjimu į žiemos miegą.

Sakmės, kalbant apie „savąjį“ žaltį (reiškia, iš namų), daugumoje atvejų atspindi žaltį kaip namų židinio sargo atvaizdą. Žiūrime į jį teigiamai, su meile ir pagarba. Šio reiškinio liudijimas yra dvi maldelės, kurias mums pasisėkė surasti. Jose nedėkojama už tų metų derlių,

o už tos dienos suteiktą gerovę ir prašoma, kad sekanti diena būtų tokia pat gera. Kalbant sakmėse apie „svetimąjį“ žaltį (iš miško), dažnai tai būna gyvačių karalius su visažinybės karūna, šis suvokiamas taip pat su pagarba, bet apie meilę jau būtų sunku pagalvoti, labiau jis aprašomas su tam tikra baime. Nežinomi dalykai visuomet žmogui kelia baimę. Bet kuriuo atveju, žaltys gerbiamas gyvūnas, kurio negalima užmušti.

Gyvatės ir žalčiai buvo laikomi gydymo dievais ir jų kūno dalys buvo vartojamos kaip vaistai. Negalima praleisti pastabą apie antikos medicinos dievą Asklepiją, kurio vienas iš atributų yra gyvatė. Asklepijaus lietuvių pagonišku dievų panteono atitikmuo yra Aušlavis, taip pat gydymo dievas su gyvatės atributu. Buvo tikima, kad gyvatė, jos kūno dalys ir jų maišiniai su tam tikrais dalykais sugeba išgydyti visokias ligas ar net atgaivinti žmogų. Buvo nešiojami pakabukai – maišiukai su gyvačių ar žalčių kaukolėmis, kurios turėjo savininką apsaugoti nuo ligų.

Mokslininkai iki šiol nesusitarė, ar žaltys yra dievybė ar tik dievų pasiuntinys. Aišku tik tai, kad jis lietuvių pagonių tikėjime užima gana svarbią vietą. Jo suvokimas gali būti kaip teigiamas, taip neigiamas. Tai visai logiška, nes kiekvienas mitologijos simbolis yra ambivalentiškas.

Su krikščionybės įtaka požiūris į roplius pasikeitė. Žaltys ar gyvatė sugundė Ievą paragauti uždraustus vaisius, už tai jis siejamas su Šėtonu ir blogiu. Tačiau vėlyvo krikšto atvykimo į Lietuvą dėka (XIV amžiaus pabaigoje) žalčio kultas neišnyko ir įsipynė į pagonių senus tikėjimus. Taip žaltys-namų židinio sargas ir katalikų tikėjimas išgyveno kartu ypatingoje simbiozėje iki XIX amžiaus pabaigos. Krikščionybė požiūrį į žaltį mažiau ar daugiau įtakojo. Ši įtaka akivaizdi smulkiuose tautosakos žanruose, ypač mįslėse ir frazeologizmuose, bet jaučiasi ir kai kurios patarlėse ir priežodžiuose. Taip pat pasakose apie slibinus jaučiama katalikiško tikėjimo įtaka, tačiau, kas yra labai archajiška, slibinas dažniausiai nori, kaip Žilvinas pasakoje apie Eglę, gauti (ir apvaisinti) žmoną-karalaitę.

Darbo pabaigoje mėginsime keliais žodžiais apibendrinti žalčio išpūdį, kurį mummyse tautosakos pavyzdžiai paliko. Yra tautosakos žanrų, kurie iki šiol išlaikė žalčio pirminę reikšmę, išeinančią iš pagonių tikėjimo. Prie šių žanrų priklauso mitologinės sakmės, pasakos (vienintelis siužetas – Eglė žalčių karalienė), užkalbėjimai (nors jie daugiau parodo gyvačių supratimą), kai kurios patarlės ir priežodžiai bei dvi aptiktos maldos. Be to, gausu žalčio motyvų galima rasti liaudies buitinių dalykų puošyboje. Minėtuose tautosakos žanruose pagrindinės žalčio funkcijos yra namų židinio ir gyvulių sargas, rūpindamasis derliumi bei vaisingumu. Žaltys atstovauja visoms keturioms pasaulio sferoms – žemei, orui, vandeniui bei požemiui. Atsižvelgiant į šias sferas, žalčio elementai yra žemė, ugnis bei vanduo ir su jais susiję reiškiniai (lietus, sausra, ir pan.). Gyvatė ir žaltys yra susiję su gyvybės ir mirties priešingybe. Požemiuose žalčiai saugo brangiuosius metalus. Kiti tautosakos žanrai įtakoti krikščionybės. Tarp jų yra frazeologizmai, mįslės, kai kurios sakmės, patarlės ir priežodžiai. Krikščionybės įtaka yra lengvai atpažįstama, nes požiūris į apsakomą roplį radikaliai pakeičiamas iš teigiamo į neigiamą.

REZIUMĖ

Šiame darbe aptariama žalčio simbolika lietuvių tautosakoje. Simbolį aptveriamė kaip žalčio reikšmę, jo suvokimą, poziciją bei rolę. Mūsų darbo tikslas yra žalčio rolės analizė lietuvių tautosakoje pasinaudojant atskirų tautosakos žanrų pavyzdžiais, kurių pagrindu pasistengėm palyginti ir įvertinti žalčio prasmę juose.

Žaltys, kaip vienas iš besikartojančių simbolių lietuvių tautosakoje, remiasi pirmykščia pagonių mitologija. Kad galėtumėm teisingai suprasti lietuvių pagonių tikėjimą, buvo reikalinga išnagrinėti žalčius ir apskritai roplius kitose pasaulio kultūrose. Ropliai užima visose mitologijose išskirtinę vietą. Jų pagrindinėms funkcijoms, nesvarbu ar kalbant apie žaltį ar apie gyvatę, priklauso vandens, kartais ir kitų sferų (požemio pasaulio, oro), valdymas. Ypač antikos mitologijoje ryškus gyvatės gydymo gebėjimas.

Gyvatės kultas labai archajiškas. Pagrindinis skirtumas tarp gyvatės ir žalčio kulto yra tai, kad gyvatė atstovauja moteriškajai sferai, o žaltys vyriškajai. Gyvatė reprezentuoja moteriškąją sferą ir rūpinasi vaisingumu bei vaikų gimimu, tuo tarpu žaltys yra vyriškojo prado atstovas ir jo pagrindinė užduotis yra apvaisinimas. Žalčio kultas yra baltų pagonių mitologijoje labai paplitęs, viena iš svarbiausių šios dievybės (jei tai dievybė) užduočių yra namų ir jų gyventojų apsauga. Žalčiai buvo laikomi namuose, lakinami pienu, buvo jiems aukojama ir meldžiama.

Žaltys yra atskiruose lietuvių tautosakos žanruose suvokiamas įvairiai. Daug priklauso nuo to, ar konkrečiame pavyzdyje perkelta krikščionybės įtaka. Pasakose ir sakmėse į žaltį žiūrima teigiamai, tuo tarpu į kitus gyvatiškos prigimties personažus (pvz., slibinus) požiūris neigiamas. Daugiausiai dėmesio skyrėm pasakai Eglė žalčiu karalienė, kuri kai kuriais

aspektais ne visai atitinka pasakos schemą ir artėja labiau mitui. Išsiaiškinome, kokias roles šioje pasakoje (mite) užima žaltys-vyras. Kalba čia neina tik apie vandens valdymą, kuriuo pagrindu jis jungia ir skiria du pasaulius – vandens (požeminį) ir žemės. Žaltys atstovauja vyriškosios sferos funkcijai – apvaisinimui. Pasakoje išsakoma gyvybės ir mirties opozicija – pieno ir kraujo puta. Aptariamas ryšys tarp chtoniškosios būtybės žalčio su kita chtoniška būtybe velniu.

Atkreipėme dėmesį į tai, kiek kituose tautosakos žanruose vaizduojama personažų mitinė kilmė. Aiškiausiai tai matoma užkalbėjimuose, maldose, pasakose ir sakmėse, tuo tarpu mįslėse ir frazeologizmuose yra akivaizdi krikščionybės įtaka, su kuria siejasi ir tam tikras žalčio poetikos praradimas. Patarlėse ir priežodžiuose geriausiai matoma pažanga nuo pagonių iki krikščionių žalčio supratimo. Randame abiejų rūšių pavyzdžius.

Trumpai aptarėme žalčio vaizdavimą ir jo reikšmę liaudies mene, kur jo prasmės elementai tapatūs pagonių tikėjimui. Autorinis menas iki šiol inspiruojasi būtent pasaka apie Eglę.

Reikia pabrėžti, jog žalčio kultas šiandien nebegyvuoja, tačiau Lietuvoje dar yra senesnės kartos žmonių, kurie atsimena savo protėvių pasakojimus apie tai, kaip jų protėviai laikydavę žalčius namuose ir garbindavę juos. Žalčio reikšmės analizės tautosakos žanruose pagrindu yra akivaizdu, jog žalčio kultas suvaideno Lietuvoje svarbią rolę, ar senų lietuvių pasaulėjautos prasme, ar kasdieniniuose jų ritualuose. Žalčio kulto specifinė raida pagrįsta vėlyvu krikšto atvykimu į Lietuvą, kur keistoje simbiozėje kartu su katalikų tikėjimu išgyveno iki pat XIX amžiaus pabaigos.

RESUMÉ

Tato práce pojednává o symbolice užovky v litevském folklóru. Symbolem myslíme význam a vnímání užovky, její postavení a roli. Cílem naší práce je rozbor role užovky v ukázkách jednotlivých žánrů litevského mluveného folklóru, na jejichž základě jsme se pokusili porovnat a zhodnotit význam užovky v nich.

Užovka jako jeden z opakujících se symbolů v litevském folklóru vychází z původní pohanské mytologie. Abychom mohli správně porozumět litevské pohanské mytologii, bylo potřeba rozebrat užovky a obecně hady v jiných světových kulturách. Plazi mají ve všech mytologiích výsadní postavení. Hlavními funkcemi hada, ať už užovky nebo zmije, je téměř ve všech případech vláda vodstvům, případně i jiným sférám (podzemnímu světu, vzduchu). Obzvláště v antické mytologii vyniká schopnost hada léčit.

Kult hada je velmi archaický. Základní rozdíl mezi kultem zmije a kultem užovky je rozdělení ženské a mužské sféry. Zmije představuje ženskou sféru a stará se o plodnost a rození dětí, zatímco užovka je zástupcem mužské sféry (v litevštině je užovka – žaltys – mužského rodu) a jejím úkolem je oplodnění. Kult užovky je v baltské pohanské mytologii velmi rozšířený, jedním z hlavních úkolů tohoto božstva (pokud to je božstvo) je ochrana domova a jeho obyvatel. Užovky byly chovány doma, krmeny mlékem, bylo jim obětováno a lidé se k užovce modlili.

Užovka je v jednotlivých žánrech litevského mluveného folklóru vnímána různě. Velmi záleží na tom, zda se v konkrétní ukázce promítá vliv křesťanství. V pohádkách a v pověstech je na užovku nahlíženo pozitivně, zatímco na jiné postavy hadího původu (např. draky) je náhled negativní. Největší pozornost jsme věnovali pohádce Eglė žalčių karalienė (Egle,

královna užovka), která se z obecného schématu pohádky jistými aspekty vymyká a blíží se spíše mýtu. Ujasnili jsme si, jaké role v této pohádce-mýtu zastává užovka-muž. Nejedná se tu pouze o vládu nad vodstvy, čímž spojuje i rozděluje dva světy – vodní (podzemní) a pozemský. Zastává taktéž funkci mužské sféry – oplodnění. Promítá se zde také jednota i opozice života a smrti v podobě mléčné a krvavé pěny a spojení chtonické bytosti užovky s jinou chtonickou bytostí čertem.

Dále jsme se zaměřili na to, nakolik se v ostatních žánrech litevského mluveného folklóru zobrazuje mytický původ postav. Nejzřetelnější to je v zaříkávadlech, modlitbách, pohádkách a pověstech, zatímco v hádankách a frazeologizmech je zřejmý vliv křesťanství, se kterým je spojena i určitá ztráta poetiky vyobrazení hada. V příslovích a zaříkávadlech je nejlépe vidět posun od pohanského vnímání užovky ke křesťanskému. Najdeme tu příklady obojího druhu.

V krátkosti jsme se zmínili o vyobrazení hada a jeho významu v lidovém umění, kde nám vyvstaly stejné elementy jako v pohanské víře. V autorském umění se dodnes umělci inspirovali právě pohádkou o Egle.

Nutno podotknout, že kult užovky sice už dnes není živý, nicméně v Litvě jsou ještě lidé starší generace, kteří si pamatují na vyprávění svých prarodičů o tom, jak jejich prarodiče měli užovky doma a uctívali je. Na základě rozboru významu užovky v žánrech litevského folklóru je patrné, že kult užovky sehrál v Litvě důležitou roli, ať už v rovině chápání světa nebo v každodenních rituálech starých Litevců. Jeho specifický rozvoj je daný pozdním příchodem křesťanství do Litvy, kde společně s katolickou vírou v symbióze přežil až do konce 19. století.

SUMMARY

This thesis provides an analysis of the symbology of the Grass Snake in the Lithuanian folklore. The Grass Snake as a symbol is considered here in terms of its significance and perception, its status and role. We are attempting here to examine the role of the Grass Snake in samples of various genres of the Lithuanian verbal folklore, and to use our findings to make a comparison and evaluation of the significance of the Grass Snake in these forms.

The Grass Snake is one of the frequently recurring symbols of the Lithuanian folklore, having its roots in the original pagan mythology. To achieve the proper understanding of the Lithuanian pagan mythology, it was necessary that we examine the role of the Grass Snake and snakes in general in other world cultures. In all mythologies serpents have an exclusive status. The main function of a serpent, be it the Grass Snake or the viper snake, is in nearly all cases the rule over the waters, or eventually other realms as well (the underworld, air). In the ancient Greek and Roman mythologies the serpent is particularly considered for its healing abilities.

The serpent cult is very archaic. The basic difference between the cult of the viper snake and the cult of the Grass Snake lies in the duality of the female and male realm. The viper snake represents the female realm, taking care of fertility and giving birth, whereas the Grass Snake representing the male realm is responsible for fertilization (in fact, the Lithuanian word for the Grass Snake, *žaltys*, is masculine). In the Baltic pagan mythology, the cult of the Grass Snake is widespread; one of the main tasks of this deity (if it is a deity) is protection of the house and its dwellers. Grass Snakes were kept at home, fed milk, there were sacrifices made in their honour, as well as prayers given to them.

Each genre of the Lithuanian verbal folklore has a slightly different perception of the Grass Snake, depending heavily on the presence or absence of Christian influences in the particular excerpt. Fairy tales and legends consider the Grass Snake to be a positive character, although other entities of the serpent origin (such as dragons) are depicted in a negative manner. We have concentrated our attention on *Eglė žalčių karalienė* (Egle the Grass Snake Princess), a fairy tale with certain aspects transgressing the general concept of a fairy tale, resembling rather a myth. The role of the Grass Snake/male in this mythical fairy tale is not limited to the rule over the waters which both unifies and divides the two worlds of water (the underworld) and earth; it also undertakes a function of the male realm – fertilization. The unity as well as the opposition of life and death is also projected here – in the contrast of the milky and the bloody froth, and further in the union of one chthonic being (the Grass Snake) with another one (the Devil).

Further in our thesis, we focused on the extent to which the mythical origin of the characters is perceptible in other genres of the Lithuanian verbal folklore. In magic formulas, prayers, fairy tales and legends, this influence is clearly visible; riddles and idioms, on the other hand, have a less poetic depiction of the serpent due to the obvious influence of Christianity. The transgression from the pagan view of the Grass Snake towards the Christian one is most prominent within proverbs and magic formulas, with examples of both kinds.

We briefly mentioned the depiction of the serpent and its meaning in the folk art, with some elements being similar to those of the pagan belief. Up to the present day even the fine art often draws inspiration from the tale of Egle.

Even though the cult of the Grass Snake ceased to exist in Lithuania, there are still some older people nowadays who can remember their grandparents telling stories of grandparents

who kept Grass Snakes at home and worshipped them. Based on the analysis of the significance of the Grass Snake in various genres of the Lithuanian folklore, it is obvious that the cult of the Grass Snake played an important role in Lithuania; it influenced the way the ancient Lithuanians perceived the world and was part of their everyday rituals. The specific development of the cult was made possible by the relatively late onset of Christianity in Lithuania; in a symbiosis with the Catholic faith the cult survived until the end of the 19th century.

LITERATŪROS ŠALTINIAI

ADAMKUS, A. (2008): *Eglė žalčių karalienė: viena lietuvių pasaka*. In: Pasaka Eglė žalčių karalienė (IV T.), Sauka, L. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

BALKUTĖ, R. (2009): *Žaltys lietuvių tautosakoje*. In: Tautosakos darbai XXXVII.

BALYS, J. (2008): *Moterys ir gyvatės (žalčiai)*. In: Pasaka Eglė žalčių karalienė (IV T.), Sauka, L. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

BERESNEVIČIUS, G. (2003): *Eglė žalčių karalienė ir lietuvių teogoninis mitas*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

BERESNEVIČIUS, G. (1997): *Religijų istorijos metmenys*. Vilnius: Aidai.

BORUTA, K. (2005): *Baltaragio malūnas arba kas dėjosi anuo metu Padruvės krašte*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

BRADŪNAITĖ, E. (2008): „Eglės žalčių karalienės“ pasakos gyvavimo šaltiniai (1976). In: Pasaka Eglė žalčių karalienė (IV T.), Sauka, L. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

CELMS, V. (2008): *Latvju raksts un zīmes*. Rīga: Tautas mākslas centrs.

CERAM, C.W. (1972): *Oživená minulost*. Praha: Orbis.

ČERNIAUSKAITĖ, D. (2004): *Metaforos funkcijos lietuvių užkalbėjimuose*. In: Tautosakos darbai XX (XXVII).

Diamantová sekera – Baltské pohádky. Praha (1956).

DOVYDAITIS, J. (2000): *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

DUNDULEINĖ, P. (2006): *Akys lietuvių pasaulėjautoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DUNDULEINĖ, P. (2008): *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DUNDULEINĖ, P. (2008): *Žalčių ir gyvačių ryšys su toteminiais vaizdiniais (1996)*. In: Pasaka Eglė žalčių karalienė (IV T.), Sauka, L. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

DUNDULEINĖ, P. (2005): *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

ELISONAS, J.(1924): *Keletas folkloro dalykų apie mūsų krašto roplių (Reptilia) atstovus*. In: Kosmos (V, 1924, 1-asis sąsiuvinis). Kaunas.

ELISONAS, J.(1932): *Mūsų krašto ropliai (reptilia) lietuvių folkloro šviesoje*. In: Mūsų tautosaka, t. 3, KRĖVĖ-MICKEVIČIUS, V. Kaunas: Humanitarinių mokslų fakultetas.

Frazeologijos žodynas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (2001).

GIMBUTIENĖ, M. (1996): *Senoji Europa*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

GIMBUTIENĖ, M. (2002): *Senovės lietuvių deivės ir dievai*. Vilnius: Lietuvių rašytojų sąjungos leidykla.

GIMBUTIENĖ, M. (1994): *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*. Vilnius: Mintis.

GREIMAS, A. J. (2005): *Lietuvių mitologijos studijos // Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Baltos lankos.

GREIMAS, A. J. (2005): *Lietuvių mitologijos studijos // Tautos atminties beiėškant*. Vilnius: Baltos lankos.

GRIGAS, K. (1958): *Patarlės ir priežodžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

JAZBUTYTĖ, N., ALEKSAITĖ, I. (2002): *Pasaulis pilnas paslapčių – Lietuvių mįslės*. Raseiniai: Žiburys.

KAPACINSKAS, T. (2008): *Pasakos „Eglė žalčių karalienė“ psichologinė analizė (1997)*. In: Pasaka Eglė žalčių karalienė (IV T.), Sauka, L. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

KATILIUS, V. (2008): *„Eglės žalčių karalienės“ pasaka (1938)*. In: Pasaka Eglė žalčių karalienė (IV T.), Sauka, L. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

KAVOLIS, V. (2008): *Archajinis lietuvių kultūros sluoksnis (1992)*. In: Pasaka Eglė žalčių karalienė (IV T.), Sauka, L. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

KRAMER, S. N. (1977): *Mytologie starověku*. Praha: Orbis.

KULSCÁR(OVÁ), Z., KOMOROVSKÝ, J., kol. autorů (1973): *Mytologie sveta*. Bratislava: Obzor.

KURSĪTE, J. (1996): *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne.

KURSĪTE, J. (1999): *Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā*. Rīga: Zinātne.

LAPINSKIĖNĖ, L. (2004): *Simbolinių reikšmių žodynas*. Vilnius: Magilė.

LAURINKIENĖ, N. (2004): *Gyvatės ryšys su gyvybe ir jos atsiradimu*. In: Tautosakos darbai, t. XXI (XXVIII).

Lietuvių tautosakos repertuaras. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

MÁCHAL, J.(1995): *Bájesloví slovanské*. Olomouc: Votobia.

MAKAUSKAS, B. (2000): *Lietuvos istorija*. Kaunas: Šviesa.

MASIONIENĖ, B. (1996): *Baltijos tautos*. Vilnius: Aidai.

MILAŠIUS, O. (1989): *Lietuviškos pasakos*. Vilnius: Vyturys.

MITROPOSKAJA, N. (2008): *Tarptautiniai kontaktiniai ryšiai pasakų žanre (1977)*. In: Pasaka Eglė žalčių karalienė (IV T.), Sauka, L. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

RADVILAS, G. (2005): *Dievo karvyte, pasakyk – Tradiciniai vaikų būrimai*. Vilnius: Gimtasis žodis.

SABALIAUSKAS, A. (1994): *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

SAUKA, D. (2008): *Eglė (1970)*. In: Pasaka Eglė žalčių karalienė (IV T.), Sauka, L. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

SAUKA, D. (2007): *Lietuvių tautosaka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

SAUKA, L. (1998): *Lietuvių tautosaka*. Kaunas: Šviesa.

SAUKA, L. (2008): *Pasaka Eglė žalčių karalienė; Lietuvių variantai (I T.)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

SAUKA, L. (2008): *Pasaka Eglė žalčių karalienė; Latvių variantai (II T.)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

SAUKA, L. (2008): *Pasaka Eglė žalčių karalienė; Finų, slavų, romanų, tiurkų variantai (III T.)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

SAUKA, L. (2008): *Pasaka Eglė žalčių karalienė; Tyrinėjimai, kitos žinios (IV T.)*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

- SAUKA, L., SESELSKYTĖ, A. (1965): *Lietuvių tautosaka*: 5 tomai. T. 3: *Pasakos*. Vilnius: Mintis.
- SKABEIKYTĖ-KAZLAUSKIENĖ, G. (2005): *Lietuvių tautosaka*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- SLABIHOUDOVÁ, N., VLČKOVÁ, A., ŠTOLL, P. (2003): *Slovník pobaltských spisovatelů*. Praha: Libri.
- STURLUSON, S. (2003): *Edda a sága o Ynglingích*. Praha: Argo.
- ŠMITS, P. (2004): *Latvių mitologija*. Vilnius: Aidai.
- VAICEKAUSKAS, A. (2008): *Prarastos atminties beiėškant (2004)*. In: Pasaka Eglė žalčių karalienė (IV T.), Sauka, L. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- VĖLIUS, N. (1996): *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai (1 T.)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- VĖLIUS, N. (2001): *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai (2 T.)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- VĖLIUS, N. (2003): *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai (3 T.)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- VĖLIUS, N. (1987): *Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis*. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas.
- VĖLIUS, N. (1995): *Lietuvių mitologija (1 T.)*. Vilnius: Mintis.
- VĖLIUS, N. (1997): *Lietuvių mitologija – (2 T.)*. Vilnius: Mintis.
- VĖLIUS, N. (1977): *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*. Vilnius: Mintis.

VĒLIUS, N. (2008): *Pasakos „Eglė žalčių karalienė“ mitiškumas*. In: Pasaka Eglė žalčių karalienė (IV T.), Sauka, L. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

VĒLIUS, N. (1983): *Senovės baltų pasaulėžiūra*. Vilnius: Vaga.

VĒLIUS, N. (2005): *Sužeistas vėjas – lietuvių mitologinės sakmės*. Vilnius: Versus aureus.

VERSECKIENĖ, O, KLIMKA, L. ir kol. (2004): *Lietuvių etninė kultūra – Gyvūnijų pasaulis etninėje kultūroje*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija.

VYMERYTĖ, M. (2008): *Žaltys jaunikis (1934)*. In: Pasaka Eglė žalčių karalienė (IV T.), Sauka, L. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

WILLIS, R. (1997): *Mytologie svėta, ilustrovaný průvodce*. Praha: Slovart.

ZAMAROVSKÝ, V. (1965): *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha: Mladá fronta.

ZAMAROVSKÝ, V. (1979): *Bohové a králové starého Egypta*. Praha: Mladá fronta.

ZEMP, A. (1979): *Medžių šeimos struktūra vienoje lietuviškoje pasakoje*. In: Literatūra (21 T.). Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Interneto svetainės

- http://www.biblenet.cz/app/bible/search?phrase=bazili%C5%A1ek&search=Hledat&ffromFor=true&_sourcePage=O25KbPTPnUbEXMKEHx_jWg%3D%3D&__fp=XsF0UmrFUmr%3D
- <http://www.national-geographic.cz/lide-a-kultura/domorodi-australane-vcera-a-dnes-1136/> (12/14/2009)
- <http://www.mokyklele.net/index.php/mokomoji-medziaga/pirma-klase/40-egle-zalciu-karaliene> (11/20/2009)

- <http://kauno.diena.lt/blogas/austejalandsbergiene/2009/03/31/lietuviskos-juostos-ir-ju-rastu-simbolika/>
- ČERNIAUSKAITĖ, D. (2004): *Metaforos funkcijos lietuvių užkalbėjimuose*, In: Tautosakos darbai XX (XXVII).
(<http://www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=b816dcc7-f1ed-4541-8892-c69f83709fd9>)
- <http://www.patariu.lt/studijos/2009/01/askema-%E2%80%9Czilvineli%E2%80%9D-analize/>
- http://www.kpbiblioteka.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=15&Itemid=212

Priedų sąrašas

PRIEDAS 1 – nuotrauka: Paprastasis žaltys (*Tropidonotus natrix*)

PRIEDAS 2 – nuotrauka: Angis (*Vipera berus*)

PRIEDAS 3 – nuotrauka: Dubenėtasis akmuo žalčiams pieno aukoti

PRIEDAS 4 – nuotraukos: Kryžiai su stilizuotais žalčiais, Kryžių kalnas, Šaulių raj.

PRIEDAS 5 – Pasakos Eglė žalčių karalienė tekstas